

ประกาศพระราชปรารภ ในการก่อพระฤกษ์สังฆเสนาสน์ราชวิทยาลัย

ศุภมัสดุพระพุทธศาสนา เป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๓๙ พรรษา
ปัตยุบันกาลจันทรคตินิยม จุลศักราช ๑๒๕๘ วานระสังวัจจระภัทรบพมาศ ชุณหปักษ
สัปดาห์ดิถี รวิวาร สุริยคติกาล รัตนโกสินทร์ ๒๙ ศก ๑๑๕ กันยายนมาส
เตรสมะมาสาหะคุณพิเศษ ปริเฉทกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมหามกุฏ บุรุษรัตนราชวิวงษ์
วรุฒมพงษ์บริพัตร วรชัตติยราชินิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ
อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะห์ณี จักรกรีบรมนารถ มหามกุฏราชวรางกูร สุจริตมูลสุชาติ
อรรคอุกฤษฐไพบุลย์ บุรพาดุลย์กฤษฏาภินินหาร สุภาธิการรังสฤษดิ์ รัษฎุรักษ์กษณวิจิตร
โสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคประณต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดม
บรมสุขุมาล ทิพยเทพาวตารไพศาลเกียรติคุณ อดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ วิสิษฐศักดิ์สมญา
พินิตประชานารถ เปรมกระมลชัตติยราชประยูรมูลมุขมาตยาภิรมย์ อุดมเดชาภิ
การบริบูรณ์คุณสาร สยามาทินครวรุฒเมกราชดิลก
มหาปริวารนายกอนันต์มหันตวรฤทธิเดชสรรพวิเศษศิริธร อเนกชนนิกรสไมสรสมมต
ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปดลเสวตรจัตราดิจักร จักรัตโนปลักษณมหา
บรมราชาภิเศกาภิสิต สรรพทศทิศวิชาติไชย สกลมไหศวรรยมหาสวามินทร์
มหเศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดมบรมนารถชาติอาชาวไศรย พุทธาทีไตรรัตนสรณารักษ์
อดุลยศักดิ์อรรคนเรศราธิบดี เมตตากฤษฏาสีตลหฤไทย อโนปไมยบุญการ
สกลไพศาลมหาธิราชภูบาลินทร ปรมินทรธรรมิมหาราชาธิบดีราช บรมนารถบพิตร
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริว่า จำเดิมแต่ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
บรมราชาภิเศกแล้วมาได้ทรงทูลบำรุงพระบรมพุทธศาสนาให้ถาวรรุ่งเรืองเจริญขึ้นโดยลำดับ
แต่พระสังฆธรรมในพระบรมพุทธศาสนานี้ ย่อมมีเหตุปัจจัยอาศัยกันและกัน
เมื่อพระปริยัติสังฆธรรมเจริญแพร่หลายอยู่ พระปฏิบัติสังฆธรรมจึงจะเจริญไพบูรณ์ได้
เมื่อพระปฏิบัติสังฆธรรมไพบูรณ์อยู่ พระปฏิเวธสังฆธรรมจึงจะสมบูรณ์ได้
พระปริยัติสังฆธรรมย่อมเป็นรากเหง้าเคามูลแห่งพระศาสนา ฯ จะดำรงอยู่แลเจริญขึ้น
ก็ด้วยพระปริยัติสังฆธรรม การที่จะบำรุงพระปริยัติสังฆธรรม
อันเป็นรากเหง้าของพระพุทธศาสนาให้ไพศาลบริบูรณ์ยิ่งขึ้น ก็ย่อมอาศัยการบำรุงให้มีผู้เล่าเรียน
แลที่เล่าเรียนให้สะดวกยิ่งขึ้นการเล่าเรียนพระปริยัติสังฆธรรมที่เป็นไปอยู่ในเวลานั้น
ก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้จัดการบำรุงทั่วไปทุกพระอาราม แต่ยังหาเป็นอันนับว่าบริบูรณ์แท้ไม่
เพราะเป็นแต่สถานทีเล่าเรียนในชั้นต้น
จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งวิทยาลัยที่เล่าเรียนพระไตรปิฎกแลวิชาชั้นสูง ขึ้น ๒ สถาน ฯ
หนึ่ง เป็นที่เล่าเรียนของสงฆ์ฝ่ายธรรมยุติกนิกายได้ตั้งไว้ที่วัดบวรนิเวศวรวิหาร

พระอารามหลวงพระราชทานนามว่า มหามกุฏราชวิทยาลัย เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศ สมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อีกสถานหนึ่งเป็นที่เล่าเรียนของพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ได้ตั้งไว้ที่วัดมหาธาตุ ราชวรมหาวิหาร พระอารามหลวงนี้ มีนามว่ามหาธาตุวิทยาลัยได้เปิดการเล่าเรียน แต่วันที่ ๘ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ ๒๒ ศก ๑๐๘ สืบมา แต่สังฆิกเสนาสน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัยนี้ ยังไม่เป็นที่สมควรแก่การเล่าเรียนในสมัยที่การเล่าเรียนเจริญขึ้นสืบมานี้ จึงทรงพระราชดำริที่จะทรงสร้างสังฆิกเสนาสน์สำหรับ มหาธาตุวิทยาลัยนี้ขึ้นใหม่ ให้เป็นสถานอันสมควรแก่การเล่าเรียนการนี้ยังอยู่ในระหว่างพระบรมราชดำริยังหาทันตลอดไม่ พอประจวบเวลาที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศสยามมกุฏราชกุมาร ซึ่งมีพระราชประสูติกาล ณ วัพฤหัสบดี เดือนเจ็ดแรมสิบสองค่ำ ปีมะแม สัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๔๐ ตรงกับวันที่ ๒๗ มิถุนายน รัตนโกสินทร์ ๑๑ ศก ๙๗ เสด็จสวรรคตลงไปในวันที่ ๔ มกราคม รัตนโกสินทร์ ๒๗ ศก ๑๑๓ ตรงกับ วันศุกร์ เดือนยี่ ขึ้นเก้าค่ำ ปีมะเมีย จศก จุลศักราช ๑๒๕๖

จึงทรงพระราชดำริว่า โดยราชประเพณีที่มีมาแต่ก่อน เมื่อพระบรมวงษ์ที่ได้ดำรงพระเกียรติยศชั้นสูงสวรรคต ก็ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ตามพระเกียรติยศ ณ ท้องสนามหลวงเพื่อเชิญพระศพไปประดิษฐานพระราชทานเพลิง ณ พระเมรุมาศนั้นก็การทำเมรุมาศขนาดใหญ่ เช่นเคยมานั้น เป็นการเปลืองพระราชทรัพย์ไปในสิ่งซึ่งมิได้ถาวรแลมิได้เป็นประโยชน์สืบเนื่องไปนานเป็นการลำบากแก่คนเป็นอันมาก แลได้ประโยชน์ชั่วสมัยหนึ่ง แลก็อันตรธานไป ครั้งนี้มีสมัยที่จะต้องทำการพระเมรุมาศขนาดใหญ่ขึ้นขึ้น ควรจะน้อมการทำพระเมรุมาศนั้น มารวมลงในกาพระราชนิเวศน์สวนสุนันทาปฏิมาภิวัตน์วิद्याทาน วิหารทานการก่อสร้างสังฆิกเสนาสน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัยนี้ให้พระราชกุศลบุญราศีส่วนทักษิณาทาน เนื่องในถาวรวัตถุสถานแลเป็นที่ตั้งแห่งศาสนธรรมสัมมาปฏิบัติแห่งพุทธบริษัทสี่ปฐวิสัยชนสำเร็จประโยชน์อิฐวิบูลผล สืบเนื่องไปตลอดกาลนาน แลจะได้เป็นเหตุให้งดเว้นการทำพระเมรุมาศขนาดใหญ่ อันเป็นเครื่องเปลืองประโยชน์เปล่า ดังพรรณนามาแลวนั้น

จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ดำรัสสั่ง ให้พระเจ้าอนงยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นผู้บัญชาการให้เจ้าพนักงานทำการก่อสร้างวิทยาลัยยอดปรางค์ ๓ ยอด ล้วนแล้วด้วยถาวรวัตถุอันมีกำหนดส่วนยาวแต่ทิศเหนือมาทิศใต้ ๘๘ วา ส่วนกลางในทิศเหนือแลทิศใต้นั้นส่วนละ ๘ วา ๓ ศอก ส่วนกลางตั้งแต่ทิศตะวันตกมาทิศตะวันออก ๒๕ วา ส่วนกลางในมุขใหญ่ ๑๑ วา ส่วนสูงในรวมมุขยอดใหญ่ขึ้น ๒๒ วา ในรวมยอดน้อยทั้ง ๒ แห่งละ ๑๖ วา ด้วยพระราชทรัพย์

๕๔๐๐ ซึ่ง เพื่อได้เป็นที่เชิญพระบรมศพ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร มาประดิษฐาน บำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณาทานมีการมหรหรรณแล้ว จะได้เชิญพระบรมศพไปประดิษฐาน ณ พระเมรุมาศ ขนาดน้อย ๕ ท้องสนามหลวง พระราชทานเพลิง เมื่อการบำเพ็ญพระราชกุศลส่วนนั้นเสร็จแล้ว จะได้ทรงพระราชอุทิศ ถวายถาวรวัตถุนี้เป็นสิ่งสมโภชเสนาสน์สำหรับมหาธาตุวิทยาลัย เพื่อเป็นที่เล่าเรียนพระปริยัติธรรมแลวิชาชั้นสูงสืบไปภายหน้า พระราชทานเปลี่ยนนามใหม่ว่า มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อให้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติยศสืบไป

พระเจ้าอนงยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

ได้ทรงบัญชาการให้เจ้าพนักงานจัดการก่อสร้าง จำเดิมแต่การรื้อชนปราบแล้ว ส่วนที่ควรทำนั้น มาแต่วันที่ ๒๔ เมษายน รัตนโกสินทร์ ๒๔ ศก ๑๑๔ บัดนี้

การทำรากสิ่งสมโภชเสนาสน์ราชวิทยาลัยนี้ แล้วสำเร็จควรจะวางศิลาฤกษ์ได้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้บรรจุกำประกาศแสดงพระราชดำริห์อันนี้แลแผนที่อยู่ตัวอย่างสิ่งสมโภชเสนาสน์นั้น กับทั้งหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา อันเป็นหนังสือพิมพ์ราชการในสมัยนี้

เลือกตัดแต่ฉบับที่สมควรแลเหรียญที่รฤกในการพระราชพิธีต่าง ๆ ทั้งทองเงินแลเบี้ยทองแดง ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบันนี้ลงในที่ศิลาพระฤกษ์แล้ว โปรดเกล้าฯ ให้นิมนต์พระสงฆ์ ๑๐ รูป

มาเจริญพระพุทธมนต์ในที่นี้ ณ เวลาเย็น วันที่ ๑๒ กันยายน พระสงฆ์ได้รับพระทานฉัน เวลาบ่าย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษชาตูลลของฤดีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย โดยเสด็จพระราชดำเนินมา ณ ที่ประชุมนี้ ครั้นถึงกำหนดศุภมยามงคลฤกษ์ ทรงวางศิลาพระฤกษ์แลอิฐปิดทอง ปิดเงิน

ปิดนาก ซึ่งเป็นอิฐฤกษ์ลง ณ ที่อันจะได้ก่อสร้างสิ่งสมโภชเสนาสน์ราชวิทยาลัยนี้เป็นประถม โดยนิยมแห่งโบราณราชประเพณีแล้ว

นายช่างจะได้ทำการต่อไปให้สำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์

ขอผลแห่งพระบรมราชประสงค์ซึ่งจะทรงบำรุงพระพุทธศาสนาให้สถิตสถาพร แลจะให้วิทยาการแพร่หลาย อันเป็นทางมาแห่งประโยชน์ความสุขของมหาชนทั่วไปนี้

จงสำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์จงทุกประการเทอญ.

“เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นไป
ตลอดจนถึงราษฎรชั้นต่ำสุดจะให้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้า ว่าขุนนาง
ว่าไพร่ เพราะฉะนั้นจึงขอบอกได้ว่า การเล่าเรียนในบ้านเมืองเรานี้
จะเป็นข้อสำคัญที่หนึ่ง ซึ่งฉันจะอุทิศทรัพย์จัดให้เจริญขึ้นจงได้”

(ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑ จ.ศ. ๑๒๔๖ หน้า ๑๒๘)

ประวัติย่อ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มหาวิทยาลัยสงฆ์แห่งคณะสงฆ์ไทย เป็นสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ ซึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า พระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อ ร.ศ. ๑๐๘ (พ.ศ. ๒๔๓๒) มีชื่อเดิมว่า “มหาธาตุวิทยาลัย” และได้มีพระบรมราชโองการเปลี่ยนนามใหม่ว่า “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” เมื่อวันที่ ๑๓ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) โดยมีพระราชประสงค์จะให้เป็นอนุสรณ์เฉลิมพระเกียรติของพระองค์สืบไป ดังความปรากฏในประกาศพระราชปรารภในการก่อสร้างพระอุทิศสังฆเสนาสนราชวิทยาลัย ที่ได้คัดลงพิมพ์ไว้ในหน้าพิเศษ ข้างต้นแล้ว

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้เริ่มการศึกษาในรูปแบบมหาวิทยาลัยสงฆ์โดยสมบูรณ์ ด้วยอาศัยมติของพระเถรานุเถระแห่งคณะสงฆ์ไทย ประกาศ ณ วันที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๐ ตั้งเป็นมหาวิทยาลัยฝ่ายพระพุทธศาสนา มีพระพิมลธรรม (ช้อย สุวานทัตตเถร) เป็นปฐมสภานายก และได้เปิดดำเนินการศึกษาตั้งแต่วันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๒ คณะสงฆ์ โดยมหาเถรสมาคม ได้ออก “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องการศึกษาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” ณ วันที่ ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ และต่อมา ณ วันที่ ๓๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๒ ได้ออก “คำสั่งมหาเถรสมาคม เรื่องสภาการศึกษาของคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๑๒” คำสั่งมหาเถรสมาคมทั้งสองฉบับนี้ ทำให้มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยในฐานะสถาบันการศึกษาชั้นสูงของคณะสงฆ์ มีระบบการบริหารงานสัมพันธ์กับกิจการทั่วไปของคณะสงฆ์ไทยโดยสมบูรณ์และชัดเจน

วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ทั่วไปของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย คือ เพื่อเสริมสร้างพระภิกษุสามเณรให้มีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งหลักศาสนา และวิชาการอย่างอื่น อันจะช่วยให้สามารถดำรงไว้ซึ่งพระศาสนาและนำพุทธธรรมไปเผยแผ่ให้เกิดสันติสุขแก่ประชาชนโดยทั่วไปวัตถุประสงค์นี้อาจจำแนกได้ดังนี้

๑. เพื่อให้พระภิกษุสามเณรได้รับการศึกษาชั้นสูง อันจะทำให้
  - เป็นผู้มีความรู้ความเข้าใจ ในหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง

- เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ ดำรงอยู่ในสมณธรรมสมควรแก่ภาวะ
  - เป็นผู้สามารถในการประกาศศาสนธรรม ให้เกิดความรู้ความเข้าใจ และความเลื่อมใสศรัทธาแก่ชาวโลกสมัยปัจจุบัน
๒. เป็นประโยชน์เกื้อกูลในการดำรงชีวิตทั้งแก่ตนและแก่สังคม
๒. เพื่อผลิตครูผู้สามารถในการสอน มีความประพฤติดีงามถูกต้องตามหลักศีลธรรม และนักเผยแผ่ผู้สามารถในการประกาศธรรมปฏิบัติ
๓. เพื่อส่งเสริมคุณธรรม คือความเมตตากรุณา และความมีน้ำใจเสียสละ สนับสนุนให้พระภิกษุสงฆ์บำเพ็ญศาสนกิจ เป็นกัลยาณมิตร และเป็นผู้นำทางจิตใจของประชาชนในกิจการทางศาสนา ทางสังคมและวัฒนธรรม อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน

การบริหาร

กิจการทั้งปวงของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อยู่ในความควบคุมของสภามหาวิทยาลัย ซึ่งมีสภานายกเป็นประธาน มีอำนาจหน้าที่ควบคุมนโยบายของมหาวิทยาลัย และพิจารณาแต่งตั้งถอดถอนคณะบริหารของมหาวิทยาลัย

คณะเจ้าหน้าที่ผู้บริหารกิจการของมหาวิทยาลัย ตามนโยบายของสภามหาวิทยาลัย ประกอบด้วยอธิการบดี เลขานุการ คณบดี คณะกรรมการบาลีอุทฺตมศึกษา ผู้อำนวยการ หัวหน้ากอง และมีเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบหน่วยงานต่าง ๆ แยกออกไปตามลำดับสาขานั้น ๆ ดังแผนภูมิต่อไปนี้

วารสารของมหาวิทยาลัย

ภายในมหาวิทยาลัย มีวารสารรายเดือน จัดทำโดยส่วนงานต่าง ๆ เพื่อแถลงข่าวและกิจการภายในมหาวิทยาลัย และในวงการพระศาสนา พร้อมทั้งเพื่อประโยชน์ด้านศาสนศึกษา

การเผยแผ่พุทธศาสนาและความรู้อันเป็นประโยชน์โดยทั่วไป คือ

พุทธจักร

เป็นนิตยสารรายเดือนของมหาวิทยาลัยในนามแห่งสภามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เริ่มตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๙๐ สถิติพิมพ์เดือนละ ๒,๐๐๐ ฉบับ

เสียงธรรม

เป็นวารสาร ที่มหาวิทยาลัยมอบหมายให้พระนิสิต นักศึกษาและนักเรียน จัดทำเพื่อประโยชน์ในการฝึกอบรมการปฏิบัติงาน เริ่มตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๐ สถิติพิมพ์ครั้งละ ๒,๐๐๐ ฉบับ

เพื่อนใจ

เป็นวารสารรายเดือนของโรงเรียนพุทธศาสนาวินอภาติศย์ จัดทำเพื่อให้เหมาะสำหรับเด็กและเยาวชน เริ่มตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๘ สถิติพิมพ์เดือนละ ๒,๐๐๐ - ๓,๐๐๐ ฉบับ

โพธิพฤษ

เป็นวารสารของสมาคมศิษย์เกามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เริ่มตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๑๔

หอสมุดกลาง

ทางมหาวิทยาลัยได้ปฏิสังขรณ์ศาลาการเปรียญวัดมหาธาตุ ขึ้นเป็นหอสมุดกลางของมหาวิทยาลัย

ปัจจุบันมีหนังสือทั้งภาษาไทยและภาษาต่างประเทศประมาณ ๑๒,๐๐๐ เล่ม มีพระไตรปิฎกฉบับอักษรต่าง ๆ เช่น ไทย พม่า เขมร จีน ธิเบต เป็นต้น

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๔

ทางมหาวิทยาลัยได้จัดตั้งหอสมุดภาษาอังกฤษขึ้นเป็นส่วนหนึ่งโดยเฉพาะ เพื่อรวบรวมตำราภาษาอังกฤษในวิชาการต่าง ๆ ที่ศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะตำราทางพระพุทธศาสนาและสาขาวิชาเกี่ยวข้องกับศาสนาและปรัชญาเป็นต้น ด้วยความมุ่งหมายให้มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งการศึกษาค้นคว้าพระพุทธศาสนาโดยสมบูรณ์ ปัจจุบันหอสมุดภาษาอังกฤษมีหนังสือจำนวนประมาณ ๓,๘๘๔ เล่ม

สำนักธรรมวิจัย

สำนักธรรมวิจัยแรกตั้งขึ้นในราว พ.ศ. ๒๔๙๙

เป็นแผนกหนึ่งของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เปิดการบรรยายธรรมแบบปาฐกถาตามยุคสมัยที่ตึกโรงเรียนพรวิทยาประสุทน์ ซึ่งเดิมเป็นโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษา

เมื่อโรงเรียนบาลีมัธยมศึกษาย้ายไปตั้งที่บริเวณพุทธาวาสวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
แผนกธรรมวิจัยจึงใช้ทำหน้าที่ประชาสัมพันธ์ และเผยแพร่ธรรมแก่ประชาชนในวันอาทิตย์
และวันพระ พร้อมกันนี้ได้เปิดโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์แห่งแรกในประเทศไทย เมื่อปี
(พ.ศ. ๒๕๐๑) เพื่อส่งสอนอบรมวิชาพุทธศาสนาแก่เยาวชนทั่วไป
ทั้งนี้ก็ได้ถือตามแบบอย่างโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ในประเทศศรีลังกา
ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นมาเป็นเวลาราวนานแล้ว และยังคงมีอยู่จนทุกวันนี้
โดยรัฐบาลให้ความสนับสนุนในด้านเงินเดือนครูและเครื่องอุปโภคบริโภค
และมีอยู่เกือบทุกวัดทั่วประเทศศรีลังกา

ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๑

ได้แยกโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ออกไปเป็นอีกแผนกหนึ่งต่างหาก
และได้ย้ายไปทำการสอนที่ห้องเรียนของมหาวิทยาลัย เนื่องด้วยมีนักเรียนเพิ่มจำนวนมากขึ้น
และได้แยกชั้นเรียนออกไปหลายห้อง
โรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์นี้ได้เป็นที่นิยมของประชาชนมาก
จึงได้เจริญแพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็ว

จนบัดนี้มีโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์เกือบทั่วประเทศ

เมื่อแยกโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ออกไปเป็นแผนกหนึ่งต่างหากแล้ว
ก็ได้มีการปรับปรุงแผนกธรรมวิจัยให้ทันสมัยยิ่งขึ้น
โดยการปรับปรุงตึกพรวิद्याประสูติให้เป็นห้องปรับอากาศ และในเวลาต่อมาก็ได้สร้างเสริมขึ้น
เป็นตึกสองชั้น และได้เพิ่มการบรรยายธรรมในวันเสาร์ขึ้นมาอีกวันหนึ่ง

เมื่อมีการปรับปรุงกิจการของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยให้เป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ที่สมบูรณ์
ฉบับ โดยยกฐานะของแผนกวิชาต่าง ๆ ขึ้นเป็นสำนักธรรมวิจัยด้วย
สำนักธรรมวิจัยนับว่าเป็นส่วนงานที่สำคัญของมหาวิทยาลัยเช่นเดียวกัน ส่วนงานอื่น ๆ
ในด้านการเผยแพร่พระพุทธศาสนาทั้งในด้านปริยัติ และปฏิบัติ
คือมีการบรรยายธรรมทั้งในภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติกันจริง ๆ
นอกจากนี้แล้วสำนักธรรมวิจัยยังใช้ประโยชน์เป็นที่ประชุมสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ
ของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยอีกด้วย การบรรยายธรรมนั้นก็ป็นธรรมทานอย่างแท้จริง

โรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์

เมื่อวันที่ ๑๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้เปิดโรงเรียนพุทธศาสนาวัดอาทิตย์ขึ้นเป็นแห่งแรกของประเทศไทย
โดยมีวัตถุประสงค์ ๕ ประการ คือ

1. เพื่อให้เด็กและเยาวชนรู้จักพระพุทธศาสนาตามสมควรแก่วัย
2. เพื่อปลูกฝังศีลธรรมและวัฒนธรรมให้แก่เด็กและเยาวชน
3. เพื่อให้เด็กและเยาวชนรู้จักดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา
4. เพื่อให้เด็กและเยาวชนรู้จักบำเพ็ญกุศลสาธารณประโยชน์

5. เพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา

เดิมทีเดียวนั้น โรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ได้เป็นหน่วยงานที่รวมอยู่กับสำนักธรรมวิจัย แต่ต่อมาปรากฏว่าได้รับความสนใจจากผู้ปกครองและเยาวชนมากขึ้นโดยลำดับ จึงต้องขยายและแยกออกเป็นหน่วยงานหนึ่งต่างหาก ปัจจุบันมีสาขาอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ หลายสิบสาขา

การศึกษาภาษาบาลีพิเศษ

สำนักธรรมวิจัย ได้เปิดการศึกษาบาลีพิเศษขึ้น เพื่อที่จะให้ประชาชน นิสิต นักศึกษา และนักเรียนทั่วไป ที่มีความสนใจใคร่รู้ภาษาบาลีได้มีโอกาสได้ศึกษา ได้แบ่งการศึกษาออกเป็น ๒ ระดับ คือ

1. ระดับบาลีพิเศษขั้นต้น ใช้หนังสือบาลีพิเศษของสำนักธรรมวิจัย เป็นหลักสูตร มี ๔ ชั้นเรียน ใช้เวลาเรียน ๔ ปี
2. ระดับบาลีพิเศษขั้นปลาย ใช้เวลาศึกษา ๒ ปี

การศึกษามูลศึกษา กำลังอยู่ในระหว่างปรับปรุงหลักสูตรออกเป็น ๓ ระดับ คือ บาลีมูลศึกษา มัชฌมศึกษา และอนุปริยญา

มหาจุฬารรณาคาร

เป็นส่วนงานสำหรับจัดหาแบบเรียนและอุปกรณ์การศึกษา จัดพิมพ์และสั่งหนังสือทางพระพุทธศาสนา พร้อมทั้งตำราเรียนจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่าย และมีร้านค้าเพื่อดำเนินการนี้โดยเฉพาะ ซึ่งสมาคมศิษย์เกามหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ดำเนินการแทนมหาวิทยาลัย

มหาจุฬาราชธรรม

มหาจุฬาราชธรรมมีเนื้อที่ ๗๙ ไร่ ตั้งอยู่ที่ตำบลกลางดง อำเภอปากช่อง จังหวัดนครราชสีมา เดิมเป็นที่สวนของนางชูชื่น ศิริวงษ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ซื้อมาเป็นมูลค่าทั้งสิ้น จำนวน ๓๕๐,๐๐๐.๐๐ บาท (สามแสนห้าหมื่นบาทถ้วน) ได้โอนเป็นกรรมสิทธิ์ของมูลนิธิมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยเสร็จสิ้นแล้ว เมื่อวันที่ ๑๒ กรกฎาคม ๒๕๑๗ และได้จ่ายเงินเรียบร้อยตั้งแต่วันที่ ๒๕ ธันวาคม ๒๕๑๗ ขณะนี้ได้ก่อสร้างเสนาสนะเพื่อปฏิบัติธรรมไปบ้างแล้ว

มูลเหตุที่ให้ซื้อที่ดินแปลงนี้ ก็ด้วยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมโดยให้ชื่อว่า “มหาจุฬาราชธรรม” เพื่อ –

1. เป็นสำนักปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน สำหรับพระนิสิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระนิสิตทุกรูปผู้ที่จะสำเร็จการศึกษาชั้นปริญญาตรีเป็น “พุทธศาสตรบัณฑิต” ได้นั้น
ต้องปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐานอย่างน้อยเป็นเวลา ๑ เดือน

2. เป็นสำนักปฏิบัติธรรมสำหรับพุทธบริษัททุกเพศวัย
3. เป็นสถานที่พักผ่อนทางจิตใจในวันสุดสัปดาห์สำหรับพุทธศาสนิกชนทั่วไป

ความจริงอันประเสริฐ
แปลจาก
The Word of The Buddha

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

ที. สී.	: ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค
ที. มหา.	: ทีฆนิกาย	มหาวรรค
ที. ปา.	: ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค
ม. มุ.	: มัชฌิมนิกาย	มุลป็นณาสกั
ม. ม.	: มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสกั
ม. อุ.	: มัชฌิมนิกาย	อุปริป็นณาสกั
สั. ส.	: สัγγุตตนิกาย	สคาถวรรค
สั. นิ.	: สัγγุตตนิกาย	นิทานวรรค
สั. ข.	: สัγγุตตนิกาย	ขันธวารวรรค
สั. สฬา.	: สัγγุตตนิกาย	สฬายตนวรรค
สั. มหา.	: สัγγุตตนิกาย	มหาวารวรรค
อั. เอก	: อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาต
อั. ทุก.	: อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต
อั. ติก.	: อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต
อั. จตุกก.	: อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต
อั. ปญจก.	: อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต
อั. ฉกก.	: อังคุตตรนิกาย	ฉกกนิบาต
อั. อฏฐก.	: อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต
อั. นวก.	: อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต
อั. ทรก.	: อังคุตตรนิกาย	ทรกนิบาต
ชุ. ฐ.	: ชุททกนิกาย	ธรรมบท
ชุ. ส.	: ชุททกนิกาย	สุตตนิบาต
ชุ. อุ.	: ชุททกนิกาย	อุทาน
วิ.	: วิสุทธีมรรค	

หมายเหตุ เลขหน้าบอกเล่ม เลขกลางบอกชื่อ เลขหลังบอกหน้า เช่น :- ที. สී. ๙/๓๔/๔๑ :
 หมายความว่า ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๓๔ หน้าที่ ๔๑ เป็นต้น
 หากท่านผู้อ่านใครจะค้นคว้าในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง ให้ดูเฉพาะเลขที่
 เล่ม และเลขที่ข้อเท่านั้น

คำนำในการพิมพ์ครั้งที่ ๑๑

ความจริงอันประเสริฐ ซึ่งต้นฉบับเป็นภาษาเยอรมัน เป็นหนังสือเล่มแรกที่แสดงขอธรรมจากพระโอษฐ์ของพระพุทธเจ้า เทาที่พบในบาลีพระสูตรต้นฉบับ อย่างเป็นระบบที่สุด

นอกจากหนังสือเล่มนี้จะทำหน้าที่เหมือนบทนำสำหรับผู้เริ่มสนใจแล้ว จุดมุ่งหมายหลักของงานชิ้นนี้ ยังมุ่งที่จะทำให้ผู้อ่านซึ่งคุ้นเคยกับความคิดขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนาอยู่แล้วได้รับข้อสรุปที่ชัดเจน กะทัดรัดและถูกต้องเกี่ยวกับหัวข้อธรรมะ ภายในขอบข่ายของอริยสัจ ๔ อันได้แก่ ทุกข์ (ซึ่งแฝงอยู่ในที่ทุกสถาน) สมุทัยสัจ นิโรธสัจ และมคตสัจ จากหนังสือเล่มนี้เราจะเห็นได้ว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด รวมลงในจุดหมายขั้นสุดท้ายอันเดียวกัน คือความหลุดพ้นจากทุกข์ ด้วยเหตุนี้เองในหน้าแรกฉบับภาษาเยอรมันฉบับแรก จึงมีการพิมพ์ข้อความจากอังคุตตรนิกายตอนหนึ่ง มีความว่า

“เราไม่สอนแต่ความจริงเกี่ยวกับทุกข์เท่านั้น แต่เราสอนการหลุดพ้นจากทุกข์นั้นด้วย”

ตำราซึ่งแปลมาจากภาษาบาลี ได้รับการคัดเลือกมาจากรวมชุดพระสูตรใหม่ ๆ ๕ สูตร ซึ่งเรียกว่า พระสูตรต้นฉบับ สุตรทั้ง ๕ ที่ถูกจัดไว้เป็นหมวด และอธิบายในลักษณะที่ทำให้เกิดการกลมกลืนดุจเป็นสูตรเดียวกัน ดังนั้นการรวบรวม ซึ่งเดิมรวมมาจากคำแนะนำและคำชี้แจงในหนังสือเกี่ยวกับพระสูตรต้นฉบับของผู้เขียนเองหลายเล่ม ย่อมจะเป็นเครื่องนำทางที่เชื่อถือได้สำหรับนักศึกษาพุทธศาสนา

หนังสือเล่มนี้จะทำให้อ่านเข้าใจ เพราะไม่จำเป็นต้องอ่านคัมภีร์บาลีทั้งหมด เพียงแต่อ่านหนังสือเล่มนี้ก็จะได้รับความเข้าใจคัมภีร์บาลีทั้งหมดได้อย่างชัดเจน

ไม่แต่เท่านั้นหนังสือเล่มนี้ยังช่วยทำให้อ่านสามารถเชื่อมขอธรรมใหญ่ ๆ เข้ากับหัวข้อธรรมย่อยที่เคยพบมากอนด้วย

ด้วยว่าหนังสือเล่มนี้ รวมคำนิยามและคำอธิบายศัพท์ธรรมะมากมายพร้อมศัพท์บาลีที่มีความหมายเทียบกันได้ไว้ด้วย ผู้อ่านจึงสามารถใช้เป็นหนังสืออ้างอิงในการศึกษาพุทธธรรมทั้งหมดได้

โดยใช้ประโยชน์จากดัชนี* ที่มีอยู่ในหนังสือ

หลังจากฉบับภาษาเยอรมันฉบับแรกออกมาในปี ๑๙๐๖ แล้ว ฉบับภาษาอังกฤษก็ออกมาในปี ๑๙๐๗ และขณะนี้ออกมาถึง ๑๐ ฉบับแล้ว รวมฉบับย่อยสำหรับนักศึกษา (โคลัมโบ, ๑๙๔๘, Y.M.B.A) และฉบับอเมริกัน (สันตะ, บาบารา, กัลกัตตา ๑๙๕๐, โรงพิมพ์ เจ. เอฟ. เวย์)

* ดัชนีปรากฏในต้นฉบับภาษาอังกฤษ ฉบับแปลนี้ไม่รวมเอาดัชนีไว้ด้วย

หนังสือเล่มนี้ยังปรากฏในหนังสือคัมภีร์ไบเบิลของชาวพุทธ ของดไวท์ ก๊อดดาด
ซึ่งตีพิมพ์ในประเทศสหรัฐอเมริกาด้วย

นอกจากฉบับภาษาเยอรมัน ซึ่งพิมพ์ออกเป็นชุดแล้ว ยังมีฉบับแปลเป็นภาษาฝรั่งเศส
ภาษาอิตาลี ภาษาเช็ก ภาษาฟินแลนด์ ภาษารุสเซีย ภาษาญี่ปุ่น ภาษาฮินดี ภาษาเบ็งกาลี
และภาษาสิงหล บาลีเดิมของฉบับแปล พิมพ์เป็นแบบสิงหล (ตรวจสอบโดยผู้เขียน ในชื่อว่า
สังสังคะ โคล้มโบ ๑๙๑๔) และใช้ตัวอักษรเทวนาครี ในประเทศอินเดีย

ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๑ นี้ ได้รับการปรับปรุงใหม่หมดทั้งเล่ม มีการเพิ่มหน้า
และโน้ตอธิบายความไว้ด้วย

ญาณติโลก

คำนำสำหรับฉบับตีพิมพ์ครั้งที่ ๑๔

พระคุณเจ้าผู้เขียนหนังสือมาตรฐานขนาดย่อมในวรรณคดีพุทธศาสนาเล่มนี้
มรณภาพเมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๐๐ ขณะมีอายุได้ ๗๙ ปี

ฉบับพิมพ์ใหม่เล่มนี้จึงเป็นการฉลองครบรอบ ๑๐ ปีแห่งการมรณภาพของท่าน

ก่อนที่ท่านจะมรณภาพ หนังสือเล่มนี้ได้ตีพิมพ์เป็นครั้งที่ ๑๒ รวมอยู่ในหนังสือ

รอยบาทพระพุทธรองค์ พิมพ์โดยสภาชาวพุทธแห่งศรีลังกา (ลังกาพุทธมันตลยะ)

ในฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๒ หนังสือเหมือนกับฉบับพิมพ์ครั้งก่อน ๆ นอกจากการแก้ไขปรับปรุงเล็ก ๆ
น้อย ๆ เป็นบางตอน ตั้งแต่ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (๑๙๕๙)

และฉบับพิมพ์โดยความกรุณาของผู้พิมพ์คนก่อน ๆ คือ สาสนธาร กัณณะ สมิตียะ เป็นต้นมา
หนังสือเล่มนี้ได้รับการจัดพิมพ์โดยสมาคมพิมพ์ตำราพุทธศาสนา

พร้อมกับหนังสือฉบับนี้ สมาคมกำลังพิมพ์บาลีต้นฉบับซึ่งผู้เขียนได้แปลไว้ ในชื่อว่า

พุทธวจนะ ฉบับภาษาบาลีมุ่งให้เป็นหนังสืออ่านของนักศึกษาภาษาบาลี และเป็นคู่มืออ้างอิง
รวมทั้งเป็นบทสวดสำหรับผู้มีความรู้ภาษาบาลีเป็นอย่างดีแล้วด้วย

สมาคมพิมพ์ตำราพุทธศาสนา

เมืองแคนดี้ ศรีลังกา

ธันวาคม ๒๕๑๓

บทนำ

1. คำว่า “พุทธ” หรือ “พระผู้ตรัสรู้แล้ว” ซึ่งตามรูปศัพท์ หมายถึง “ผู้รู้” หรือ “พระผู้ตื่นอยู่” นั้น เป็นพระนามที่เราใช้เรียกมหาปราชญ์ชาวอินเดียท่านหนึ่ง ผู้มีนามตามตระกูลว่า “โคดม” ผู้ทรงค้นพบและเปิดเผยแก่ชาวโลกซึ่ง “กฎว่าด้วยความหลุดพ้น” อันเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่ชนชาวตะวันตกในชื่อว่า “พระพุทธศาสนา”

มหาปราชญ์นามว่า “โคดม” นั้น ทรงประสูติประมาณ ๖๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราชที่เมืองกบิลพัสดุ์ ในราชสำนักของพระราชาแห่งแคว้นสักกะซึ่งเป็นแคว้นชายแดนต่อกับประเทศเนปาล พระนามเฉพาะของท่านคือ “สิทธัตถะ” และพระนามของราชตระกูลคือ “โคตมะ” (เรียกในสันสกฤตว่า เคาตะมะ)

ขณะพระชันษาได้เพียง ๒๙ ปี ท่านทรงประกาศอภิวินัยแห่งชีวิตเจ้าฟ้าและความเป็นรัชทายาทแล้วได้ถือบวชเป็นนักพรตผู้ไม่ติดที่อยู่ เพื่อยุติความทุกข์จากความทุกข์ที่ประจักษ์แก่ท่านตั้งแต่แรกเริ่มของชีวิตแล้วว่า “โลกแห่งความทุกข์”

หลังจากการอยู่ในภาวะแห่ง การแสวงหา ซึ่งใช้เวลาถึง ๖ ปีเต็มโดยอยู่ร่วมกับนักสอนศาสนาหลากหลาย รวมทั้งเวลาที่เข้าไปในการทรมานตนเองอันไร้ผล ในที่สุด ท่านก็ได้ทรงบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ภายใต้ต้นมหาโพธิ์ที่คยา (พุทธคยา) ท่านทรงใช้เวลาหลังการตรัสรู้ถึง ๔๕ ปี ในการเที่ยวเทศนาสั่งสอนประชาชน โดยไม่ทรงเห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ในที่สุด เมื่อพระชนมายุได้ ๘๐ ชันษาท่านผู้ทรงอุบัติมาเพื่อความสวัสดิ์และความสุขของชาวโลก จึงทรงปรินิพพานที่เมืองกุสินารา

“พระพุทธเจ้า” ไม่ใช่ “พระเป็นเจ้า” ทั้งไม่ใช่ “ศาสดาพยากรณ์” หรือ “อวตาร” ของพระเป็นเจ้าปางใด หากแต่พระองค์ทรงเป็นมนุษย์พิเศษ ผู้ทรงบรรลุการหลุดพ้นขั้นสูงสุดและทรงมีพระปรีชาญาณอันสมบูรณ์ โดยอาศัยความเพียรอันเป็นของพระองค์เอง และทรงเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ผู้จะหาใครเสมอเหมือนมิได้ พระองค์ทรงเป็น “พระผู้ไถ่” เพียงในความหมายที่ว่า พระองค์ทรงชี้ทางใหม่มนุษย์มีความปลอดภัย หากพวกเขาพร้อมที่จะเดินตามบาทยุคลของพระองค์ด้วยเหตุที่ทรงมีพระปัญญาธิคุณและพระมหากรุณาธิคุณอันไพศาล พระองค์จึงยังทรงเป็น “บุคคลผู้บริสุทธิ์บริบูรณ์” ในที่ทุกสถานและทุกกาลสมัย

2. คำว่า “พระธรรม” ได้แก่อำนาจที่ช่วยการหลุดพ้นในความหมายที่สมบูรณ์ที่สุด ซึ่งค้นพบแห่งตลอดและประกาศโดยพระพุทธเจ้า

พระธรรมได้รับการบันทึกไว้เป็นภาษาบาลี และได้รับการเก็บรักษาไว้เป็นชุดหนังสือ ๓ ชุดใหญ่ ๆ ที่เรียกกันว่า พระไตรปิฎก แปลว่าตระกร้า ๓ ใบ ซึ่งได้แก่

- (1) พระวินัยปิฎก บันทึกกฎเกณฑ์ว่าด้วยอาจาระของคณะสงฆ์
- (2) พระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วยหนังสือเกี่ยวกับหัวข้อธรรม, บทสนทนาธรรม พระคาถา นิทานชาดก เป็นต้น และยังรวมเอาธรรมะบางข้อที่ทรงสรุปไว้ในหลักอริยสัจ ๔
- (3) พระอภิธรรมปิฎก รวบรวมแสดงไว้ซึ่งพระสุตตันตปิฎก ในรูปแบบที่เป็นระบบจริง ๆ และในรูปแบบที่เป็นพุทธปรัชญา

รูปแบบที่เป็นระบบจริง ๆ และในรูปแบบที่เป็นพุทธปรัชญา “พระธรรม” ไม่ใช่ คำสอนว่าด้วยการดลใจจากพระเป็นเจ้า หากแต่เป็นคำสอนว่าด้วยการตรัสรู้ที่มีพื้นฐานอยู่บนความเข้าใจ ซึ่งสภาพความเป็นจริงโดยแจ่มชัด “พระธรรม” จึงได้แก่คำสอนเรื่องอริยสัจ ๔ ที่เกี่ยวกับความจริงขั้นพื้นฐานของชีวิต และความหลุดพ้นซึ่งจะบรรลุได้โดยอาศัยความพยายามของตนเอง ที่มุ่งมั่นชำระจิตใจให้หมดจด และเสริมสร้างญาณตรรกณะให้มีพลัง

“พระธรรม” มุ่งชี้ถึงระบบทางจริยศาสตร์อันมีนวมล แต่ทว่าเป็นจริง ทั้งยังชี้ถึงการวิเคราะห์ชีวิตอย่างทะลุปรุโปร่ง หลักปรัชญาอันลึกซึ้งและวิธีการฝึกจิตที่ง่าย ๆ “พระธรรม” คือเครื่องนำทาง ที่มีความหมายที่สุด และมีความสมบูรณ์ที่สุด ซึ่งนำไปสู่ความหลุดพ้น โดยที่ “พระธรรม” สนองตอบข้อเรียกร้องทั้งที่มาจากจิตใจที่ไม่ต้องการเหตุผลและจิตใจที่ต้องการเหตุผล ก่อปรกับสามารถชี้แนะทางสายกลางที่อยู่เหนือ “แรงสุดโต่ง” ทั้งในด้านความคิดและการแสดงออก “พระธรรม” จึงเป็นที่สนใจของคนทุกกาลสมัยและในที่ทุกสถาน ตราบเท่าที่ยังมีผู้ไม่รู้และเตรียมพร้อมที่จะรับรสแห่งพระธรรม

3. คำว่า “คณะสงฆ์” ซึ่งตามรูปศัพท์หมายถึง การรวมอยู่กันเป็นกลุ่มหรือหมู่คณะ ได้แก่คณะของภิกษุ หรือผู้เลี้ยงชีพโดยปัจจัยที่คนอื่นอุปถัมภ์ ซึ่งทรงสถาปนาโดยพระพุทธเจ้า และยังคงรูปเดิมให้เห็นอยู่ในประเทศพม่า ไทย ศรีลังกา กัมพูชา ลาวและจิตตะกอง (บังคลาเทศ) หากนับรวมเอาคณะสงฆ์ ของศาสนาตามหาวิระ แห่งศาสนาเซนเข้าไว้ด้วย คณะสงฆ์ของพระพุทธเจ้านับว่าเป็นคณะที่เก่าแก่ที่สุดในโลก ในกลุ่มพระสงฆ์ในสมัยพระพุทธเจ้านั้น พระสาวกที่มีชื่อเสียงโด่งดังได้แก่ พระสารีบุตรผู้มีญาณตรรกณะอันลึกซึ้งที่สุดรองจากพระพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะ ผู้มีฤทธิ์มาก พระอานนท์ ผู้เป็นพระสาวก นักเสียดสีและอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า พระมหากัสสปะ ผู้เป็นประธานสงฆ์

ในความสังคยานาที่จัดขึ้นหลังการปรินิพพานของพระพุทธเจ้าได้ไม่นาน พระอนุรุทธะ ผู้มีตาทิพย์และเลิศทางมีสติสมบูรณ์ และพระราหุลผู้เป็นโอรสของพระพุทธเจ้าเอง

“คณะสงฆ์”

จัดทำให้ซึ่งปัจจัยภายนอกและสิ่งแวดล้อมที่เป็นสปีปายะแก่ผู้ปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะอุทิศชีวิตทั้งหมดเพื่อการแสวงหาจุดหมายสูงสุดแห่งการหลุดพ้นที่สิ่งแวดล้อมโลก ๆ มักจะขัดขวาง ดังนั้น คณะสงฆ์จึงมีความสำคัญที่สากลและคงทน ตราบเท่าที่พัฒนาการทางศาสนายังเจริญอกงาม

ไตรสรณคมน์

พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ คือแก้ว ๓ ประการ (ไตรตนะ) เนื่องจากความบริสุทธิ์อันหาสิ่งอื่นเทียบมิได้ และเป็นสิ่งที่มีค่าที่สุดในโลกของชาวพุทธ แก้ว ๓ ประการมีชื่ออีกอย่างว่า สรณะ ๓ (ติสรณะ) ของชาวพุทธ ชาวพุทธประกาศและกล่าวย่ำชื่อสรณะทั้ง ๓ นี้ ในการยอมรับสรณะทั้ง ๓ ว่าเป็นผู้นำทางชีวิตและความคิดของตน บทสวดบาลีว่าด้วยการถึงพระรัตนตรัยว่าเป็นสรณะ ยังคงมีรูปแบบเหมือนกับที่ใช้ในสมัยพุทธกาล คือ

พุทธัง สรณัง คจฺฉามิ

ธมฺมํ สรณัง คจฺฉามิ

สงฺฆํ สรณัง คจฺฉามิ

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง

ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง

ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

อาศัยการกล่าวบทสวดดั่งนี้ ๆ นี้ ๓ ครั้ง บุคคลชื่อว่าได้ประกาศตัวเป็นชาวพุทธ

ศีล ๕

หลังจากบทสวดว่าด้วยการถึงสรณะ ๓ มักจะติดตามด้วยการรับศีล ๕ (ปาญจศีล) ศีล ๕ เป็นมาตรฐานขั้นต่ำสุดที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตให้เหมาะสม และจำเป็นต่อการหลุดพ้นในขั้นสูงขึ้นไป

1. ปาณาติปาตาเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
ข้าพเจ้าขอสมათานว่า จะละเว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต
2. อทินฺนาทานาเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
ข้าพเจ้าขอสมათานว่า จะละเว้นจากการลักขโมยที่เจ้าของเขาไม่ให้
3. กามเมสุมิจฺฉาจาราเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
ข้าพเจ้าขอสมათานว่า จะละเว้นจากการประพฤตินอกใจในกาม
4. มุสาวาทาเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ
ข้าพเจ้าขอสมათานว่า จะละเว้นจากการพูดเท็จ
5. สุราเมรยมชฺชชุปมาทภูฐานาเวรมณี สิกฺขาปทํ สมาธิยามิ

ข้าพเจ้าขอสมททานว่า จะละเว้นจากเครื่องดื่มที่ทำให้เมา
และยาเสพติดอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

พระพุทธพจน์ หรือ อริยสัจ ๔

พระพุทธองค์ผู้ตรัสรู้แล้ว ตรัสไว้ดังนี้ว่า :-
ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะการไม่เข้าใจ ไม่กระทำให้แจ้งซึ่งกรรม ๔ ประการนี้แล
ที่เราตถาคตและพวกเธอ จึงต้องท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์อันยาวนานนี้ ก็แลกรรม ๔
ประการเหล่านี้เป็นไฉน ? กรรม ๔ ประการเหล่านี้คือ :-

1. ทุกขอริยสัจ
2. ทุกขสมุทัยอริยสัจ
3. ทุกขนิโรธอริยสัจ
4. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ¹

ตราบใดที่ความรู้ตามความเป็นจริงโดยสมบูรณ์ และญาณทรรศนะในเรื่องอริยสัจ ๔
เหล่านี้ยังไม่แจ่มแจ้งแก่เรา ตราบนั้น
เราก็ยังไม่แน่ใจว่าเราได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก
มารโลกและพรหมโลก พร้อมทั้งหมู่สมณพราหมณ์
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแต่เมื่อความรู้ตามความเป็นจริงโดยสมบูรณ์
และญาณทรรศนะในเรื่องอริยสัจ ๔ แจ่มแจ้งแก่เราโดยสิ้นเชิงแล้ว เราย่อมเกิดความมั่นใจว่า
เราได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมแล้ว²

ก็แล เราได้ค้นพบสัจจะอันลึกซึ้งนั้น อันยากที่จะหยั่งรู้ ยากที่จะเข้าใจ
อันเป็นธรรมสงบระงับ และประณีต ซึ่งบุคคลจะบรรลุเพียงอาศัยการคิดหาเหตุผลเท่านั้นหาไม่ได้
และอันวิญญูชนเท่านั้นจะพึงรู้ได้

ก็ชาวโลกยังหมกมุ่นอยู่กับความริ้นรมย์
ยินดีด้วยความเพลิดเพลินหลงอยู่ด้วยความริ้นรมย์ โดยที่จริงแล้ว
หมู่มสัตว์เช่นนี้แทบจะไม่เข้าใจกฎแห่งปัจจุยการ คือการเกิดขึ้นโดยอาศัย

¹ ที. มหา. ๑๐/๘๖/๑๐๖-๗.

² ส. ม. ๑๙/๑๖๗๐/๕๓๐-๓๒.

ปัจจัยของทุกสิ่งทุกอย่าง ก็ที่สุดแห่งสังขารทั้งหมด การสละทิ้งซึ่งคติภูมิทุกชั้น
ได้แก่การสิ้นไปแห่ง

ตัณหา คือการสละออกจากกาม ได้แก่ความดับ คือพระนิพพาน

ก็จะไม่เป็นที่เข้าใจแจ่มชัดแก่เขา

ถึงกระนั้นก็ตาม ยังมีหมู่มืดผู้มีธุลีในนัยน์ตาน้อย พวกเขายอมจะเข้าใจสัจจะนั้นได้¹

---

¹ ม.ม. ๑๓/๕๐๙/๔๖๑.

อริยสัจข้อที่ ๑

ทุกข์อริยสัจ

ทุกข์อริยสัจเป็นไฉน ?¹

ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ โศก ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสเป็นทุกข์ การที่บุคคลไม่ได้รับสิ่งที่ตนปรารถนาเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อ ชันธ ๕ นั้นเองเป็นทุกข์

ความเกิดเป็นไฉน ?

ความเกิดของสัตว์ทั้งหลาย ผู้สังกัดอยู่ในสัตว์นิกายอันใดอันหนึ่ง ความเกิดของสัตว์เหล่านั้น การปฏิสนธิ และการผุดเกิด ความปรากฏขึ้นแห่งขันธ การเกิดขึ้นแห่งอายตนะ นี้เรียกว่าความเกิด

ความแก่เป็นไฉน ?

ความทรุดโทรมไปแห่งสัตว์ทั้งหลาย ผู้สังกัดอยู่ในสัตว์นิกายอันใดอันหนึ่ง การที่สัตว์เหล่านั้นมีอายุมาก เป็นผู้หง่อม ผมหงอก และหนังเหี่ยวยุบ มีกำลังทุพพลภาพ ความทรุดโทรมแห่งอินทรีย์ทั้งหลาย นี้เรียกว่าความแก่

ความตายเป็นไฉน ?

การพรวดออกไปและการอันตรธานไปแห่งสัตว์ทั้งหลายจากสัตว์นิกายใดนิกายหนึ่ง ความพินาศ ความไม่ปรากฏ ความตาย การทำกาลกิริยาของสัตว์ทั้งหลาย ความแตกทำลายไปแห่งขันธทั้งหลาย การสละทิ้งไปซึ่งร่างกาย นี้เรียกว่าความตาย

โศกเป็นไฉน ?

ความเศร้าโศกที่เกิดขึ้น เพราะความสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือความโชคร้ายที่บุคคล

---

¹ ที. มหา ๑๐/๒๙๔/๓๔๐.

ประสบ ความเดือดร้อนใจตน ภาวะของผู้ตื่นตระหนก ความโศกภายใน ความทุกข์ใจภายใน
นี้เรียกว่าความเศร้าโศก

ความคร่ำครวญเป็นไฉน ?

อะไรก็ตาม เพราะอาศัยความสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแก่บุคคล
เป็นความคร่ำครวญและความรำไรภาวะแห่งทุกข์และปริเวณาการนั้น นี้เรียกว่าความคร่ำครวญ

ความทุกข์เป็นไฉน ?

ความทุกข์และความไม่สบายทางกาย ความรู้สึกอันเจ็บปวด
และไม่สบายที่เกิดจากการสัมผัส นี้เรียกว่าความทุกข์

โทมนัสเป็นไฉน ?

ความทุกข์และความไม่สบายทางใจ ความรู้สึกเจ็บปวดและไม่สบายที่เกิดจากมโนสัมผัส
นี้เรียกว่าโทมนัส

อุปายาส (สิ้นหวัง) เป็นไฉน ?

ความคับแค้นใจและความสิ้นหวังอันเกิดแต่ความสูญเสียอย่างใดอย่างหนึ่ง
หรือภัยพิบัติที่บุคคลได้ประสบ ความลำบากเดือดร้อนใจ และการหมดสิ้นความหวัง
นี้เรียกว่าอุปายาส

ความทุกข์คือการไม่ได้รับสิ่งที่บุคคลปรารถนาเป็นไฉน ?

ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลาย ผู้อยู่ในอำนาจแห่งความเกิดว่า “ไฉนหนอ
เราทั้งหลายอย่าได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งความเกิดไฉนหนอ

ความเกิดใหม่อย่าได้มีเบื้องหน้าเรา”

ความปรารถนาย่อมเกิดขึ้นแก่สัตว์ทั้งหลายผู้อยู่ในอำนาจความแก่ ความเจ็บไข้ ความตาย

โสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัสและอุปายาสว่า “ไฉนหนอ

เราทั้งหลายอย่าพึงตกอยู่ภายใต้อำนาจของสิ่งเหล่านี้ ไฉนหนอ สิ่งเหล่านี้อย่าได้มีเบื้องหน้าเรา”

ก็แลสิ่งนี้บุคคลไม่อาจจะได้รับเพียงอาศัยความปรารถนาอย่างเดียว

และการที่บุคคลไม่ได้รับสิ่งที่ตนปรารถนา ย่อมเป็นทุกข์

ขั้น ๕ หรือกองแห่งสภาวะธรรม

ก็แลกล่าวโดยย่อ ขั้น ๕ เป็นไฉน ?

ขั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ

¹ ธรรมทั้งหลายที่มีรูป ไม่ว่าจะเป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต
 ภายในหรือภายนอกตัวบุคคล หยาบหรือละเอียด ประณีตหรือทรมาน ไกลหรือใกล้
 ทั้งหมดนั้นจัดเข้าในรูปชั้น ๕ เวทนาทั้งหมดจัดเข้าในเวทนาชั้น ๕
 สัญญาทั้งหมดจัดเข้าในสัญญาชั้น ๕ สังขารทั้งหมดจัดเข้าในสังขารชั้น ๕
 วิญญาณทั้งหมดจัดเข้าในวิญญาณชั้น ๕
 ชั้น ๕ เหล่านี้ เป็นการจำแนกเป็น ๕ อย่าง
 ซึ่งในนี้พระพุทธองค์ทรงประมวลธรรมทั้งหลาย ทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรมทั้งหมดเข้าไว้
 และโดยเฉพาะธรรมที่ปรากฏแก่ผู้มีวิชาหุ้หม่อ ว่าเป็นอิตตา หรือมีตัวตน ดังนั้นความแก่
 ตาย เป็นต้น จึงถูกรวมเข้าไว้ในชั้น ๕ เหล่านี้
 ซึ่งโดยที่แท้ก็คือประมวลโลกทั้งมวลเข้าไว้ในนั่นเอง

รูปชั้น ๕

รูปชั้น ๕ เป็นไฉน ?

รูปชั้น ๕ คือมหาภูตรูป ๔ และ อูปาทายรูป นั่นเอง

ธาตุ ๔

ก็ธาตุ ๔ เป็นไฉน ?

ธาตุ ๔ คือ ธาตุแข็ง ๑ ธาตุเหลว ๑ ธาตุร้อน ๑ ธาตุสิ้นไหว ๑ ธาตุ ๔ ตามที่นิยมเรียกกันว่า
 ดิน น้ำ ไฟ และลม บุคคลจะต้องเข้าใจว่าเป็นคุณสมบัติเบื้องต้นของสสาร ธาตุ ๔
 นั้นมีชื่อเรียกในภาษาบาลีว่า ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ
 และอาจจะแปลได้ว่าเป็นของเฉื่อยภาวะที่ดึงดูด การแผ่รังสีและการสิ้นไหว ธาตุ ๔
 มีอยู่ในสิ่งที่เป็นวัตถุทุกอย่าง แม้ในความเข้มข้นที่มีระดับแตกต่างกัน ตัวอย่างเช่น
 ถ้าธาตุดินเข้มข้นกว่าเขา วัตถุสิ่งนั้นก็เรียกว่า “ธาตุดิน” เป็นต้น
 รูปที่เกิดสืบมาจากธาตุ ๔ ว่าตามหลักอภิธรรม
 ประกอบด้วยปรากฏการณ์และคุณสมบัติฝ่ายวัตถุ ๒๔ อย่าง ดังต่อไปนี้ :- ตา หู จมูก ลิ้น
 กาย รูปารมณ์ เสียง กลิ่น รส ความเป็นชาย ความเป็นหญิง ชีวิตินทรีย์ ทหยวัตถุ
 กิริยาเคลื่อนไหว คำพูด อากาศธาตุ (โพรงหู จมูก เป็นต้น) ความคล่องแคล่วแห่งกาย
 ความยืดหยุ่น ความสามารถดัดแปลงให้เหมาะสมได้

¹ ม. อ. ๑๔/๑๒๓/๑๐๒.

² ม. ม. ๑๒/๓๔๑/๓๔๙.

ความเจริญเติบโต ความต่อเนื่องกัน ความแก่ ความเปลี่ยนแปลง และอาหาร คือคำขำว โงงฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องได้) ไม่ได้ระบุไว้ในอุปาทายรูป ๒๔ เป็นพิเศษเพราะโงงฐัพพะเหล่านั้นเป็นอย่างเดียวกันกับปฐวีธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุซึ่งเป็นที่สามารถจะรับรู้ได้โดยทางความรู้สึกแห่งความกดดัน ความเย็น ความร้อน และความเจ็บปวด เป็นต้น

1. ปฐวีธาตุเป็นไฉน ?

ปฐวีธาตุอาจจะเป็นภายในหรือภายนอกตัวบุคคล

ก็ปฐวีธาตุภายในบุคคลเป็นไฉน ?

อันใดก็ตามในสรีระร่างกายของบุคคล เป็นความแข็ง ความเคร่งตัวอันเกิดแต่กรรมมีอยู่ เช่น ผมขน เล็บ ฟัน หน้ เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด กระเพาะอาหาร ลำไส้ อาหารใหม่ อาหารเก่า เป็นต้น

นี้เรียกว่าปฐวีธาตุภายในตนไม่ว่าจะเป็นปฐวีธาตุภายในตนหรือภายนอกตนก็ตาม ทั้งสองนั้นก็เป็นที่เพียงปฐวีธาตุนั่นเอง

ก็แลบุคคลควรเข้าใจตามความเป็นจริง และด้วยปัญญาอันชอบว่า “นี่ไม่ใช่ของเรา นี่เป็นเราหามีได้ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา”

2. อาโปธาตุเป็นไฉน ?

อาโปธาตุอาจจะเป็นภายในหรือภายนอกตัวบุคคล

ก็อาโปธาตุภายในตนเป็นไฉน ?

อันใดก็ตามในสรีระร่างกายของบุคคลเป็นความเหลว หรือความเอิบอาบ อันเกิดแต่กรรมมีอยู่ เช่น น้ำดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ ไขมัน น้ำตา มันหล่อลื่นผิวหนัง น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ น้ำมูตร เป็นต้น นี้เรียกว่าอาโปธาตุภายในตัวบุคคล

ก็ไม่ว่าจะเป็นอาโปธาตุภายในตนหรือ ภายนอกตนก็ตาม ทั้งสองนั้นก็เป็นที่อาโปธาตุนั่นเอง

ก็แลบุคคลควรเข้าใจตามความเป็นจริง และด้วยปัญญาอันชอบว่า “นี่ไม่ใช่ของเรา นี่เป็นเราหามีได้ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา”

3. เตโชธาตุเป็นไฉน ?

เตโชธาตุอาจเป็นภายในตนหรือภายนอกตัวบุคคล

ก็แลเตโชธาตุภายในตนเป็นไฉน ?

อันใดก็ตามในสรีระร่างกายของบุคคล เป็นความร้อนหรือของร้อนอันเกิดแต่กรรมมีอยู่ เช่น สิ่งที่เป็นเหตุให้บุคคลรอน ผดผา ทำให้แห้งเกรียม อันเป็นเหตุให้สิ่งที่กินเข้าไป ต้ม เคี้ยว หรือลิ้มรส ถูกย่อยให้หมดไป เป็นต้น นี้เรียกว่าเตโชธาตุภายในตน

ก็แลไม่ว่าจะเป็นเตโชธาตุภายในตนหรือภายนอกตนก็ตาม ทั้งสองนั้นก็เป็นที่เพียงเตโชธาตุนั่นเอง

ก็แลบุคคลควรเข้าใจตามความเป็นจริง และด้วยปัญญาอันชอบว่า “นี่ไม่ใช่ของเรา
นี่เป็นเราหาได้ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา”

4. วาโยธาคือเป็นไหน ?

วาโยธาคืออาจเป็นภายในตนหรือภายนอกตัวบุคคล

ก็แลวาโยธาคือภายในตนเป็นไหน ?

อันใดก็ตามในสี่ระว่างกายของบุคคลเป็นลมหรือความเป็นลม อันเกิดแต่กรรมมีอยู่ เช่น
ลมขึ้นเบื้องบนและลมเบื้องต่ำ ลมในท้องและลมในลำไส้ ลมแทรกไปทั่วสรรพางค์กาย
ลมหายใจเข้าและลมหายใจออก เป็นต้น นี้เรียกว่า วาโยธาคือภายในตน ก็แล

ไม่ว่าจะเป็นวาโยธาคือภายในตนหรือภายนอกตนก็ตาม ทั้งสองนั้นก็เพียงวาโยธาคือตนเอง

ก็แลบุคคลควรรู้อย่างตามความเป็นจริง และด้วยปัญญาอันชอบว่า “นี่ไม่ใช่ของเรา
นี่เป็นเราหาได้ นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา”

เราย่อมเรียกช่องว่างที่ถูกล้อมเข้าไว้ ซึ่งเกิดมีขึ้นโดยอาศัยกระดูกเอ็น เนื้อและผิวหนังว่า
“ร่างกาย” เหมือนบุคคลย่อมเรียกช่องว่างที่ถูกล้อมเข้าไว้ ซึ่งเกิดมีขึ้นโดยอาศัยไม้ ต้นกก ต้นอ้อ
และดินเหนียวว่า “กระท่อม” ฉะนั้น¹

เวทนาขันธ

เวทนามี ๓ ชนิด คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา²

สัญญาขันธ

สัญญาเป็นไหน ?³

สัญญามี ๖ ชนิดคือ รูปสัญญา สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โผฏฐัพพสัญญา
และธัมมสัญญา

¹ ม. มุ. ๑๒/๓๔๖/๓๕๘.

² ส. ส. ๑๘/๓๕๙/๒๕๔

³ ส. ๑๗/๑๒๑/๗๘.

สังขารชั้น

สังขารชั้นเป็นไฉน ?

เจตนามี ๖ ชนิดคือ รูปสัญญาเจตนา สัททสัญญาเจตนา คันธสัญญาเจตนา รสสัญญาเจตนา โผฏฐัพพสัญญาเจตนา และธัมมสัญญาเจตนา

สังขารชั้นนั้น เป็นชื่อรวมของหน้าที่หรือลักษณะหลายอย่างของอิริยาบถทางใจ (การกระทำของจิต) ซึ่งนอกเหนือไปจากเวทนาและสัญญาเมื่ออยู่ในความรู้สึกแต่ละขณะจิต ในพระอภิธรรมจำแนกสังขารชั้น ๕๐ ประการ ในบรรดาสังขารชั้น ๕๐ นั้น ๗ ข้อเป็นตัวประกอบคงที่ของใจ

จำนวนและองค์ประกอบของสังขารที่เปลี่ยนแปลงกันออกไปตามลักษณะของจิต ในพระสูตรเกี่ยวกับสัมมาทิฐิ ตัวแทนที่สำคัญ ๓ ประการของสังขารชั้นถูกระบุไว้คือ เจตนา ผัสสะ และมนสิการ ในบรรดาตัวแทน ทั้ง ๓ นั้น เจตนาอันแหละในฐานะเป็นตัวปรุงแต่งที่สำคัญ ที่เป็นตัวบอกลักษณะอันพิเศษของสังขารชั้น เพราะฉะนั้นจึงใช้เป็นตัวอย่างในพระบาลีที่ได้ยกขึ้นไว้

วิญญานชั้น

วิญญานมี ๖ ประเภทคือ จักขุวิญญาน ไสตวิญญาน ฆานวิญญาน ชิวหาวิญญาน กายวิญญาน และมนวิญญาน

การเกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกันของวิญญาน

ก็แม้ว่าตาของบุคคลจะบริบูรณ์ แต่กระนั้น ถ้าหากว่ารูปารมณภายนอกไม่หยั่งลงสู่คลองแห่งจักขุ และไม่มีการประจวบที่ตรงกันเกิดขึ้นในกรณีเช่นนั้น การก่อกำเนิดแห่งวิญญานที่ตรงกันก็ไม่เกิดขึ้น แม้แต่ตาของบุคคลจะบริบูรณ์ดี และรูปารมณภายนอกหยั่งลงสู่คลองจักขุ แต่ไม่มีการประจวบที่ตรงกันเกิดขึ้น ในกรณีเช่นนั้น การก่อกำเนิดแห่งวิญญานก็ไม่เกิดขึ้นอย่างใดก็ดี ถ้าหากว่าตาของบุคคลบริบูรณ์ดี รูปารมณภายนอกหยั่งลงสู่คลองจักขุและมีการประจวบที่ตรงกันเกิดขึ้น ในกรณีเช่นนั้น วิญญานที่ตรงกันย่อมเกิดขึ้น¹

เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า การเกิดขึ้นแห่งวิญญานย่อมอาศัยกันและกัน และถ้าปราศจากปัจจัยเหล่านี้เสียแล้ว ก็ไม่มีวิญญานเกิดขึ้น ก็แลการเกิดขึ้นของวิญญานอาศัยปัจจัยอันใดอันหนึ่ง ย่อมเรียกชื่อตามปัจจัยเหล่านี้

¹ ม.ม. ๑๒/๓๔๖/๓๕๘.

วิญญูณ ซึ่งอาศัยตาและรูปเกิดขึ้นเรียกว่า จักขุวิญญูณ
วิญญูณ ซึ่งอาศัยหูและเสียงเกิดขึ้นเรียกว่า โสทวิญญูณ
วิญญูณ ซึ่งอาศัยลิ้นและรสเรียกว่า ชิวหาวิญญูณ
วิญญูณ ซึ่งอาศัยกายและโณภูสัพพะเรียกว่า กายวิญญูณ
วิญญูณ ซึ่งอาศัยใจและธรรมารมณฺ์เรียกว่า มโนวิญญูณ¹
อันใดก็ตามที่มีรูปในโอกาสนั้น จัดเข้าในรูปขันธ์ อันใดก็ตามที่มีเวทนา จัดเข้าในเวทนาขันธ์
อันใดก็ตามที่มีสัญญา จัดเข้าในสัญญาขันธ์ อันใดก็ตามที่มีสังขาร จัดเข้าในสังขารขันธ์
อันใดก็ตามที่มีวิญญูณ จัดเข้าในวิญญูณขันธ์²

การที่วิญญูณเป็นของอาศัยขันธ์อื่น ๆ ๔

ก็แล เป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งจะสามารถอธิบายถึงการจตุตถจากภพหนึ่ง
และการปฏิสนธิในภพใหม่ หรือความเจริญขึ้น
การขยายตัวและความเพิ่มพูนแห่งวิญญูณโดยไม่อาศัยรูป เวทนา สัญญา และสังขาร³

ลักษณะแห่งสภาวะธรรม ๓ ประการ

สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา⁴
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญูณ เป็นสภาวะที่ไม่เที่ยงแท้
ก็แลสิ่งที่ไม่เที่ยง อยู่ได้โดยอำนาจแห่งความทุกข์
และสิ่งที่ไม่เที่ยงตกอยู่ภายใต้อำนาจแห่งความทุกข์และความเปลี่ยนแปลงนั้น
บุคคลไม่อาจกล่าวโดยชอบว่า นี่เป็นของเรา นี่เป็นเรา นี่เป็นตัวตนของเรา
เพราะฉะนั้น อันใดก็ตามรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือ วิญญูณ ไม่ว่าจะอดีต
ปัจจุบัน หรืออนาคต ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด ประณีตหรือเลว ไกลหรือใกล้

¹ ม.ญ. ๑๒/๔๔๔/๔๗๖.

² ม.ญ. ๑๒/๓๔๖/๓๖๐.

³ ส.ข. ๑๗/๑๐๕/๖๖.

⁴ อ.ติ.ก. ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

บุคคลควรเข้าใจตามความเป็นจริงและด้วยปัญญาอันชอบว่า นี่ไม่ใช่ของเรา นี่เป็นเราหาไม่ได้
นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา¹

หลักธรรมเรื่องอนัตตา

ชีวิตของบุคคลแต่ละคนพร้อมทั้งโลก

ว่าตามจริงแล้วไม่มีอะไรเลยนอกจากกระบวนการแห่งปรากฏการณ์ที่กำลังเปลี่ยนแปลง
อันรวมลงได้ในขันธ ๕ หหมดทั้งสิ้น กระบวนการนี้ได้ดำเนินมาตั้งแต่เวลาที่กำหนดไม่ได้
ก่อนเราเกิดมา และแม้ภายหลังจากที่เราตายไปแล้ว

มันจะดำเนินต่อไปชั่วระยะเวลาอันหาที่สิ้นสุดมิได้ นานเท่านาน และไกลแสนไกล
ตราบเท่าที่ยังมีปัจจัยให้มันอยู่ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในพระบาลีข้างต้นนั้นว่า ขันธ ๕ –
ไม่ว่าจะถือเอาแยกกันแต่ละอันก็ดี ถือเอารวมเป็นอันเดียวกันก็ดี – ไม่มีทางที่จะเป็นสิ่งที่มีความ
หรือเป็นตัวบุคคลที่เป็นจริงที่ยั่งยืนได้เลยและนอกจากขันธ ๕ เหล่านี้ก็เช่นกัน ไม่มีตัวตน
อาตมัน หรืออัตตา สามารถจะพบว่าเป็นเจ้าของของขันธ ๕ นั้น กล่าวอีกนัยหนึ่ง ขันธ ๕
ไม่ใช่อัตตา และขันธ ๕ นั้นไม่เป็นสมบัติของอัตตา เมื่อพิจารณาในแง่ที่ว่า เป็นของไม่เที่ยง
และความเกิดด้วยอาศัยปัจจัยแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย

ความเชื่อในเรื่องอัตตาไม่ว่าจะเป็นแบบใด ๆ จะต้องถูกถือว่าเป็นความหลงผิดทั้งสิ้น

เปรียบเสมือนสิ่งที่เรากำหนดเรียกโดยชื่อว่า “รถ” ย่อมไม่มีอยู่ต่างหากจากเพลาล้อ คาน
และตัวถังรถ เป็นต้น หรือเหมือนอย่างคำว่า “บ้าน”

เป็นแต่เพียงคำกำหนดเรียกเพื่อความสะดวกสำหรับสัมภาระต่าง ๆ
ที่นำมาประกอบเข้าด้วยกันตามแบบอันใดอันหนึ่ง เพื่อที่จะปิดกันไว้ซึ่งที่ว่างส่วนหนึ่ง
หาสิ่งที่เป็นตัวตนนั้นต่างหากในสภาวะความเป็นจริงไม่ ฉันทิใด ฉันทินันนแล สิ่งที่เราเรียกว่า
“สัตว์” หรือ “ตัวตน” หรือ “บุคคล” หรือโดยชื่อว่า “เรา” ไม่มีอะไร

นอกจากการรวมลงแห่งปรากฏการณ์ทางรูปและนาม

และหาความมีอยู่อย่างแท้จริงด้วยตัวของมันเองไม่

ว่าโดยย่อ หลักธรรมเรื่องอนัตตาของพระพุทธเจ้าได้แก่คำสอนว่า

สภาวะธรรมทั้งปวงว่างเปล่าจากตัวตนหรือแก่นสารอันเที่ยงแท้

อนัตตาเป็นหลักคำสอนแห่งพุทธศาสนาชั้นมูลฐาน

อันไม่ปรากฏมีคำสอนแห่งศาสนาหรือระบบแห่งปรัชญาธรรมอื่นใด

การเข้าใจหลักอนัตตาได้อย่างถ่องแท้ มิใช่เข้าใจแต่เพียงความคิดและเหตุผลอย่างเดียว

แต่เข้าใจโดยยึดเอาประสบการณ์อันแท้จริงตลอดเวลานั้นเป็นปัจจัยอันขาดเสียมิได้

สำหรับการเข้าใจพุทธธรรมอย่างถูกต้อง และสำหรับการ

¹ ส.ข. ๑๗/๓๙/๒๗.

กระทำให้แจ้งซึ่งจุดหมายแห่งพุทธธรรม หลักอนัตตาเป็นผลลัพธ์ที่ตามมาอย่างแน่นอน
จากการวิเคราะห์ซึ่งสภาวะธรรมต่าง ๆ อย่างละเอียด
ที่ลงมือวิเคราะห์แล้วเป็นต้นว่าเรื่องขันธในขันธ ๕ นั้น
สักว่าเป็นการพูดถึงที่ให้ไว้โดยนัยแห่งพระบาลีที่รวมเข้าไว้ในที่นี้
(รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องขันธ ดู **Buddhist Dictionary** โดยผู้เขียน)

สมมติว่า บุรุษผู้มีนัยน์ตาดี จะพึงแลดูซึ่งฟองน้ำมากมายในแม่น้ำคงคา
ในขณะที่มันไหลเรื่อยไป เขาเฝ้าสังเกตและพิจารณาดูฟองน้ำเหล่านั้นอย่างถี่ถ้วน
ครั้นหลังจากที่ได้พิจารณาดูอย่างละเอียดแล้ว
ฟองน้ำเหล่านั้นก็จะปรากฏแก่เขาว่าเป็นของว่างเปล่า ไม่จริง และหาแก่นสารมิได้
ในทำนองเดียวกันนั้นนั่นแล พระภิกษุยอมพิจารณาเห็นรูปธรรมทั้งหมด เวทนา สัญญา สังขาร
และวิญญาณทั้งหมด ไม่ว่าจะ เป็นของมีอยู่ในอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ไกลหรือใกล้ ก็แล
เธอเฝ้าสังเกตและพิจารณาดูขันธ ๕ เหล่านั้นอย่างละเอียด
และหลังจากที่ได้พิจารณาดูอย่างละเอียดแล้ว ขันธ ๕
เหล่านั้นยอมปรากฏแก่เธอว่าเป็นของว่างเปล่า สูญสลาย และปราศจากตัวตน¹

ผู้ใดแล ยินดีในรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ผู้นั้นชื่อว่า ยินดีอยู่ในความทุกข์²
และผู้ใดก็ตาม ยินดีอยู่ในความทุกข์ ผู้นั้นยอมไม่พ้นจากความทุกข์ เราตถาคตจึงกล่าวอย่างนี้³

ท่านทั้งหลายจะมาหาความสนุกสนาน บันเทิง
ในที่มีความเร่าร้อนไม่มีที่สิ้นสุดอย่างไรเล่า ?
ท่านถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ในความมืดทึบ
ทำไมจึงไม่แสดงหาดวงประทีบเล่า ?

จงมองดูรูปหุ่นที่เขาแต่งไว้อย่างดี
เป็นกองแห่งบาดแผลเป็นอันมาก ถูกสุขขันธ์ไว้
เป็นรังแห่งโรค ตะกอละ ไม่นั่นคง
ไม่เที่ยงแท้เลย !

ร่างกายนี้ อันชราเฒ่าผลาญ เป็นเหยื่อแห่งความเจ็บไข้
บอบบาง เปราะ ร่างกายอันเน่าเปื่อยนี้ แดกทำลาย
เป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย ชีวิตทั้งปวงยอมสิ้นสุดลง
ด้วยความตายเป็นแน่แท้³

¹ ส.ป. ๑๗/๒๔๒/๑๗๑.

² ส.ป. ๑๗/๖๔/๓๙.

---

³ ຊຸ.ນ. ທີ່/ໂທ/ເທ.

เทวทูต ๓

ท่านไม่เคยเห็นบ้างเลยหรือในโลกนี้ ซึ่งบุรุษหรือสตรีผู้มีอายุได้ ๘๐ ปี ๙๐ หรือ ๑๐๐ ปี เป็นคนหนุ่ม หลังโกง ตัวค่อมลง ตองยันด้วยไม้เท้า เดินงก ๆ เงิน ๆ ตัวสั้นเทา มีวัยหนุ่มสาวอันผ่านไปนานแล้ว มีฟันหัก ผมหงอก มีผมบาง หรือไม่มีเลย มีหนังเหี่ยวบนเนื้อตัวตกรักระ? ก็ความคิดไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างเลยหรือว่า ท่านก็เหมือนกัน มีความแก่เป็นธรรมดา ไม่สามารถจะหนีพ้นความแก่ไปได้?

ท่านไม่เคยเห็นบ้างเลยหรือในโลกนี้ ซึ่งบุรุษหรือสตรีผู้ป่วยอยู่ เตือดร้อนใจ เจ็บหนัก กิ่งเกลืออยู่ในสิ่งปฏิภูลของตัวเอง ถูกคนอื่นพุงให้ลุกขึ้นและให้นอนบนเตียง? ก็ความคิดไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างเลยหรือว่าท่านก็เหมือนกันมีความเจ็บไข้เป็นธรรมดา ไม่สามารถจะหนีพ้นความเจ็บไข้เช่นนั้นไปได้?

ท่านไม่เคยเห็นบ้างเลยหรือในโลกนี้ ซึ่งบุรุษหรือสตรีหลังจากตายไปแล้ว ๑ วัน ๒ หรือ ๓ วัน ขึ้นอืด ซ้ำเลือดซ้ำหนอง และเต็มไปด้วยความเปื่อยเน่า? ก็ความคิดไม่เคยเกิดขึ้นแก่ท่านบ้างเลยหรือว่าท่านก็เหมือนกัน จะต้องมีความตายเป็นธรรมดา ไม่สามารถจะหนีพ้นความตายไปได้?¹

สังสารวัฏฏ์

จุดเริ่มต้นแห่งสังสารวัฏฏ์นี้เป็นสิ่งที่กำหนดรู้ไม่ได้ การเริ่มต้นครั้งแรกใด ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ และถูกตัณหารัดรั้งไว้รื้อบดวนแล่นไปในสังสารวัฏฏ์นี้ ไม่อาจจะค้นพบได้²

สังสารวัฏฏ์จักร ตามตัวอักษร ได้แก่ การท่องเที่ยวไปอันไม่มีที่สิ้นสุดเป็นชื่อที่ท่านแสดงไว้ในคัมภีร์บาลีสำหรับห้วงแห่งชีวิต อันกระเพื่อมขึ้นลงอยู่อย่างไม่หยุดหย่อน เป็นสัญลักษณ์แห่งกระบวนการอันดำเนินไปเรื่อย ๆ แห่งการเกิดแล้วเกิดอีก เติบโตขึ้น ประสบทุกข์แล้วก็ตาย พุดให้ชัดกว่านี้ สังสาร คือ ผลลัพธ์อันไม่ขาดสายของการรวมกันเข้าแห่งขันธ์ ๕ ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาทุกขณะ เกิดสืบต่อกันและกันเรื่อยไปตลอดเวลา อันไม่อาจจะกำหนดนับได้ เวลาชั่วชีวิตหนึ่งแห่งสังสารนี้เป็นเวลาเพียงนิดหน่อยเท่านั้น ดังนั้น การที่จะสามารถเข้าใจอริยสัจข้อที่หนึ่งได้นั้น บุคคลจะต้องปล่อยการเพ่งพินิจของตนไปอิงอยู่กับสังสาร กล่าวคืออิงอยู่กับการสืบต่อแห่งการเกิดตายอันน่าสพึงกลัว มิใช่พิจารณาอยู่แต่เพียงชั่วขณะหนึ่งเท่านั้นซึ่งแน่ละ บางครั้งอาจจะไม่มีความทุกข์มากนัก เพราะฉะนั้น คำว่า “ทุกข์” ในอริยสัจข้อแรกนั้น จึงหมายถึงเพียงความรู้สึกเป็นทุกข์ทางกายและใจอันเนื่องมาจากผัสสะอันไม่น่าพอใจเท่านั้นหากมี

¹ อ.ติก. ๒๐/๔๗๕/๑๗๖.

² ส.นิ. ๑๖/๔๒๑/๒๑๒.

ได้ แต่ยังคงรวมเอาทุกสิ่งทุกอย่างอันก่อให้เกิดความทุกข์หรือรับใช้ทุกข์เข้าไว้ด้วย

ทุกข์จึงสอนว่าเนื่องจากหลักอนิจจังอันเป็นสากล

แม้แต่สุขภาวะอันสูงส่งและประณีตก็ตกอยู่ในอำนาจแห่งความเปลี่ยนแปลงและการแตกทำลาย

และสอนว่า เพราะฉะนั้นสภาพทั้งปวง จึงไม่น่าพอใจอะไร

เนื่องจากแบ่งเอาเชื้อแห่งความทุกข์ไว้ในตนเองโดยไม่มีข้อยกเว้น

อันไหนที่เธอทั้งหลายคิดว่ามากกว่ากัน : สายธารแห่งน้ำตา

ที่เธอร้องไห้คร่ำครวญหลังลงแล้วพร้อมทั้งวิ่งเล่นไปในสังสารวัฏฏ์นี้

ได้ประสบกับสิ่งอันไม่พึงปรารถนา พลัดพรากจากสิ่งที่น่าปรารถนา สายธารแห่งน้ำตานี้

หรือนานน้ำแห่งมหาสมุทรทั้ง ๔ ? (๑๖/๔๒๕/๒๑๓)

นานหนักหนาแล้วที่เธอทั้งหลายได้ประสบกับความทุกข์ในการตายของบิดา มารดา บุตร

ธิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง ทั้งหลาย ก็ในขณะที่ประสบความทุกข์เช่นนั้น

เธอทั้งหลายได้หลั่งน้ำตาลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ที่เดียว

(๑๖/๔๒๖๒๑๔)

อันไหนที่เธอทั้งหลายคิดว่ามากกว่ากัน :

สายธารแห่งโลหิตที่เพราะอาชัฏการที่ท่านถูกตัดศีรษะได้หลั่งลงบนหนทางอันยาวนี้

สายธารนี้หรือห้วงน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔ ?

นานหนักหนาแล้วที่เธอถูกจับเป็นขโมย โจรปล้นในทางหลวง หรือนอกใจภรรยา

และเพราะท่านถูกตัดศีรษะ

ว่าที่จริงแล้วโลหิตได้หลั่งลงบนหนทางอันยาวนี้มากกว่าน้ำในมหาสมุทรทั้ง ๔

ก็ที่ว่ามานี้เป็นไปได้อย่างไร ?

จุดเริ่มต้นแห่งสังสารนี้เป็นสิ่งที่ไม่อาจจะกำหนดได้ การเริ่มต้นครั้งแรกใด ๆ

ของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ ถูกตัณหารัตริย์ไว้ รีบเร่งเล่นไปในสังสารวัฏฏ์นี้

เป็นสิ่งที่ยังค้นไม่พบ (๑๖/๔๔๗-๘/๒๒๒)

โดยนัยนี้แล เธอทั้งหลายได้ทนทุกข์ทรมาน ทนภัยพิบัติมานานแล้ว และยังสู่สานให้เต็ม

แท้ที่จริงแล้ว มันนานพอที่จะเปื้อนนายรูปขันธ์ทั้งหมด นานพอที่จะปลีกตัวออกไปเสีย

และทำตนให้เป็นอิสระจากรูปขันธ์ทั้งหมดนั้น (๑๖/๔๒๒/๒๑๒)

อริยสัจข้อที่ ๒ ทุกข์สมุทัยอริยสัจ

ก็ทุกข์สมุทัยเป็นไฉน ?¹

ต้นหานั้นเองที่ก่อให้เกิดภพใหม่และประสบกับความพลัดเพลนและความทะยานอยาก
ที่นี้บ้าง ที่นั่นบ้าง แสวงหาความยินดีใหม่ ๆ อยู่ร่ำไป

ตัณหา ๓

กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา มีอยู่

กามตัณหา คือ ความปรารถนาที่จะเสวยอารมณ์ทั้ง ๕

ภวตัณหา คือ ความปรารถนาชีวิตนี้สืบเนื่องต่อไป

หรือชีวิตที่ไม่มีที่สิ้นสุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งหมายเอาชีวิตในโลกที่สูงขึ้นไปเรียกว่า รูปภพ
และอรูปภพ มันเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิดกับสิ่งที่เรียกว่า “สังสตทิล्ली”

คือความเชื่อในสิ่งที่เป็นอย่างอื่น อันสมบุรณ์และเป็นนิรันดร์

ซึ่งดำรงอยู่ได้โดยเป็นอิสระจากร่างกายของเรา

วิภวตัณหา เป็นผลลัพธ์แห่งอุจเฉททิล्ली คือ ความเข้าใจแบบวัตถุนิยมที่หลงผิดแห่งอัตตา
ที่แท้จริงมากกว่าหรือน้อยกว่า ซึ่งขาดสูญไปในเวลาตาย

และไม่ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์อันเป็นมูลเหตุใด ๆ กับสมัยก่อนตายและหลังตาย

เหตุเกิดแห่งตัณหา

ก็ตัณหาขึ้น เกิดขึ้นและหยั่งรากลงที่ไหน ? ณ ที่ใดก็ตามในโลก มีสิ่งที่น่าปรารถนาน่าพอใจ
ณ ที่นั่นตัณหาขึ้น ย่อมเกิดขึ้นและหยั่งรากลง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เป็นสิ่งที่น่ายินดีน่าพอใจ
ณ ที่นั่น ตัณหาขึ้น ย่อมเกิดขึ้นและหยั่งรากลง

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ เป็นสิ่งที่น่าปรารถนาน่า พพอใจ ณ ที่นั่น
ตัณหาขึ้น ย่อมเกิดขึ้นและหยั่งรากลง

วิญญาณ ผัสสะ เวทนา ที่เกิดจากผัสสะ สัญญา เจตนา ตัณหา วิตก และวิจารณ์
เป็นสิ่งที่น่ายินดีน่าพอใจ ณ ที่นั่น ตัณหาขึ้น ย่อมเกิดขึ้นและหยั่งรากลง

นี้เรียกว่าทุกข์สมุทัยสัจ

การเกิดขึ้นโดยอาศัยกันและกันแห่งสภาวะธรรมทั้งหลาย

¹ ที.มหา. ๑๐/๒๙๖/๓๔๓.

ก็เมื่อใดก็ตามที่ได้รับรูปารมณฺ์ เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ หรือ ธรรมารมณฺ์
อายตนะภายนอกเป็นสิ่งที่น่าเพลิดเพลิน บุคคลย่อมติดใจ และถ้าไม่น่ายินดี บุคคลย่อมขัดเคือง
(ปฏิเสธ)

ดังนั้น เวทนาชนิดใดชนิดหนึ่งที่บุคคลได้ประสบ น่าพอใจ ไม่น่าพอใจ หรือเฉย ๆ
ถ้าบุคคลรับเอา เก็บเวทนานั้นไว้ในใจและยึดมั่นไว้เมื่อเขาทำเช่นนั้น ราคะย่อมกำเริบ
ก็ความทะยานอยากเกี่ยวกับเวทนา หมายถึง อุปาทาน และอุปาทานเกี่ยวเนื่องกับภพ คือ
กระบวนการแห่งการเกิดขึ้น ขึ้นอยู่กับชาติ และที่เกี่ยวข้องกับชาติได้แก่ ชรา
และมรณะโสกะปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส ทุกข์ทั้งหมดเกิดขึ้นด้วยอาการอย่างนี้¹

ตัวบทแห่งปัจจุสมุปบาท ซึ่งบางบทใน ๑๒ บท เท่านั้น ได้กล่าวไว้แล้วในพระบาลีข้างต้น
อาจจะถือได้ว่าเป็นการอธิบายอริยสัจข้อที่ ๒ โดยละเอียด

ผลกรรมในปัจจุบัน

โดยแท้จริง² เนื่องจากกามตัณหาเป็นเหตุ อาศัยกามตัณหา ถูกกามตัณหากันไว้
ถูกกามตัณหากระตุ้นแท้ ๆ กษัตริย์จึงต่อสู้กับกษัตริย์เจ้าชายจึงต่อสู้กับเจ้าชาย
ประชาชนจึงต่อสู้กับประชาชนจึงต่อสู้กับประชาชน มารดาจึงทะเลาะกับบุตร
บุตรจึงทะเลาะกับมารดา บิดาจึงทะเลาะกับบุตร บุตรจึงทะเลาะกับบิดา
พี่ชายจึงทะเลาะกับน้องชาย พี่น้องชายจึงทะเลาะกับพี่น้องหญิง
พี่น้องหญิงจึงทะเลาะกับพี่น้องชาย เพื่อนจึงทะเลาะกับเพื่อน เมื่อมีการแตกแยกกัน ทะเลาะกัน
และต่อสู้กันด้วยอาการอย่างนี้ เขาทั้งหลายจึงถาโถมเข้าหากันด้วยกำปั้น ท่อนไม้ หรืออาวุธ
ด้วยเหตุนี้แล พวกเขาจึงได้ประสบกับความตายและเจ็บเจียนตาย

ยิ่งไปกว่านั้น เนื่องจากกามตัณหาเป็นเหตุ อาศัยกามตัณหา ถูกกามตัณหากระตุ้นแท้ ๆ
ประชาชนจึงตัดของของเบา แยกชิง ปล้นลอบหมุ่บ้านตั้งช่องโจร ลักพาภรรยาของคนอื่น
แล้วเจ้าหน้าที่จึงสั่งจับคนเช่นนั้นและลงทัณฑ์พวกเขาแบบต่าง ๆ
ดังนั้นพวกเขาจึงได้รับความตายหรือเจ็บเจียนตาย ก็แล นี่เป็นความทุกข์อันเกิดจากกามตัณหา
เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันชาติอันเนื่องมาจากกามตัณหาเป็นเหตุ อาศัยกามตัณหา
เกิดจากกามตัณหา อาศัยกามตัณหาแท้ ๆ ที่เดียว

ผลกรรมในอนาคต

ก็แล ข้ออื่นยังมีอีก คนทั้งหลายมักประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ
และเพราะการประพฤติชั่วทางกาย ทางวาจา และใจนั่นเอง
พอร่างกายแต่ทำลายไปคือหลังจากตายไปแล้ว เขาทั้งหลายย่อมลงสู่อบาย ทุกคติ วินิบาต
และอเวจีมหานรก ก็แลนี่เป็นความทุกข์อันเกิดแต่กามตัณหา

¹ ม.ม. ๑๒/๔๕๓/๔๘๘-๘๙.

² ม.ม. ๑๒/๑๙๘/๑๗๐-๗๒.

เป็นความทุกข์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันชาติ อันเนื่องมาจากกามตัณหา มีกามตัณหาเป็นปัจจัย
มีกามตัณหาเป็นเหตุ อาศัยกามตัณหาโดยสิ้นเชิง

บุคคลดำรงอยู่ในอากาศกลางหาว ในท่ามกลางทะเล
ในซอกภูเขา (หรือ) อยู่บนพื้นแผ่นดินแห่งใด จะพึงพ้น
จากกรรมชั่วได้ สถานที่เช่นนั้นไม่มี¹

เจตนาคือกรรม

เจตนาอันเองที่เราเรียกว่า “กรรม” เมื่อได้ตั้งใจแล้วบุคคลจึงทำกรรมทางกายบ้าง
วาจาบ้าง ทางใจบ้าง²

มีอยู่ กรรมบางอย่างให้ผลในนรก ให้ผลในดิรัจฉาน ให้ผลในแดนแห่งเปรต ให้ผลในมนุษย์
ให้ผลในเทวโลก

วิบากกรรมมี ๓ อย่าง คือ วิบากที่ให้ผลในชาตินี้ ให้ผลในชาติหน้า และให้ผลในชาติต่อ ๆ
ไป

ความเป็นทายาทแห่งกรรม

สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน เป็นทายาทแห่งกรรมของตน มีกรรมเป็นแดนเกิด
มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึง กรรมใดก็ตามที่เขาทำลงไป ดีหรือชั่วก็ตาม
เขาทั้งหลายย่อมจะเป็นทายาทแห่งกรรมเช่นนั้น³

ก็แล ณ ที่ใดก็ตาม สัตว์ทั้งหลายเมื่อถึงกำหนดขึ้นมา ณ ที่นั้นกรรมของเขาจะยอมให้ผล และ

---

¹ พุ.ธ. ๒๕/๑๙/๓๑.

² อ. ฦก ๒๒/๓๓๔/๔๖๔

³ อ. ทสก. ๒๔/๑๙๓/๓๐๙.

ณ ที่ได้ก็ตามที่กรรมของเขาให้ผล ณ ที่นั้นเขาย่อมได้รับผลแห่งกรรมนั้นจะเป็นในชาตินี้ ชาติหน้า หรือชาติต่อ ๆ ไป ก็ตาม¹

จะมีสมัยหนึ่งที่มหาสมุทรอันกว้างใหญ่จะแห้งเหือดไป ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย จะมีสมัยหนึ่งที่โลกอันกว้างใหญ่จะถูกไฟเผาผลาญไปสิ้นเชิงไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย แม้กระนั้นก็ตามความทุกข์ของสัตว์ทั้งหลาย ผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อไว้ และถูกตัณหารัตริย์ไว้ ครอบงำแล้วไปอยู่ในสังสารวัฏฏ์นี้ ก็จะไม่ยังมีที่สิ้นสุด²

อย่างไรก็ดี ตัณหาไม่ใช่สาเหตุแห่งการทำชั่วอย่างเดียว และดังนั้นจึงเป็นสาเหตุของความทุกข์ยากลำบากทั้งปวง ที่เกิดจากกรรมชั่วนั้น ในชาตินี้ หรือในชาติหน้า ก็แล ณ ที่ได้ก็ตามมีตัณหา ณ ที่นั้น อาศัยตัณหา อาจจะทำให้เกิดความอิจฉา ความโกรธ ความเกลียดชัง และสิ่งที่ชั่วร้ายอื่น ๆ ที่ก่อให้เกิดความทุกข์ยากลำบาก ก็แล ความเห็นแก่ตัว ผลลัพธ์และแรงผลักดัน อันสร้างสรรค์ชีวิตเหล่านี้ พร้อมด้วยความทุกข์ชนิดต่าง ๆ เกิดขึ้นในชาตินี้หรือชาติหน้า และแน่ละ ปราภฏการณ ๕ อย่างซึ่งประกอบกันเข้าเป็นชีวิต วาโดยที่สุดแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างมีรากเงาเป็นความมืดบอดและอวิชชาทั้งนั้น

กรรม

อริยสัจข้อที่ ๒

ยังใช้อธิบายสาเหตุแห่งภาวะที่ดูคล้ายกับว่าไม่ยุติธรรมในธรรมชาติด้วยการสอนว่า ไม่มีสิ่งใดในโลกที่สามารถเกิดขึ้นได้โดยปราศจากเหตุผลหรือสาเหตุ และสอนว่าไม่เพียงแต่อริยสัจประจำตัวในตัวของเราเท่านั้น แม้โชคชะตาทั้งปวงของเราทั้งความสุขและความทุกข์ ล้วนเกิดจากสาเหตุ คือ กรรมทั้งสิ้น ซึ่งกรรมนี้เราจะต้องแสวงหาในชาตินี้ส่วนหนึ่งและในชาติก่อนอีกส่วนหนึ่ง สาเหตุเหล่านี้ก็คือการกระทำต่าง ๆ ที่อุดหนุนชีวิตที่เกิดในทางกาย ทางวาจา และทางใจ ด้วยเหตุนี้จึงได้แก่กรรม ๓ ประการ นี้เองเป็นผู้กำหนดอริยสัจ และโชคชะตาของสรรพสัตว์ ถ้าจะจำกัดความให้ชัดเจนลงไปแล้ว

กรรมยอมหมายเอาเจตนาที่เป็นกุศลและอกุศลพร้อมเจตสิกทั้งหลายที่เกิดพร้อมกันนั่นเอง ที่ก่อให้เกิดหรือบันดาลให้มีชาติใหม่ ด้วยเหตุนี้ คำว่า ภพ หรือ แปลให้ดีกว่านี้อีกหนอยกว่ากระบวนการแห่งการเป็นกรรมมีขึ้น ประกอบกรรมภพที่

¹ อ. ติก. ๒๐/๔๗๓/๑๗๑.

² ส.ข. ๑๗/๒๕๖/๑๘๑.

เป็นตัวกระทำและเป็นตัวปัจจัยหนุนเนื่องอย่างหนึ่ง และประกอบด้วยผลของมัน
คืออุปนิสัยอย่างหนึ่ง

ในที่หนึ่งก็เช่นกัน เมื่อพิจารณาถึง คำว่า กรรม
เราจะต้องไม่ลืมพิจารณาดูภาวะที่ไม่มีตัวตนของภพ ยกตัวอย่าง เช่น ในเรื่องทะเลที่ถูกพายุพัด
มันไม่ใช่คลื่นลูกเดียวกันที่วิ่งไปเหนือพื้นน้ำมหาสมุทร
แต่มันเป็นการกระเพื่อมขึ้นกระเพื่อมลงของมวลน้ำแต่ละมวล ในทำนองเดียวกันควรจะเข้าใจว่า
มิได้มีสิ่งที่เป็นอัตตาที่แท้จริงเลยที่วิ่งแล่นไปในสังสารวัฏฏ์ มีแต่เพียงคลื่นชีวิตซึ่งสุดแต่ภาวะ
และการกระทำที่ดีและชั่วของมันเอง เป็นมนุษย์ที่โน้นบ้าง เป็นสัตว์ที่โน้นบ้าง
หรืออภิสมาณกายที่โน้นบ้าง

อีกประการหนึ่งขอเท็จจริงในเรื่องนี้ เราอาจจะย้ำในที่นี้อีกครั้งหนึ่งก็ได้
ถ้าจะพูดกันให้ถูกแล้ว คำว่ากรรม หมายถึงตัวการกระทำเองที่กล่าวไว้ข้างต้นแล้วเท่านั้น
หาได้หมายถึงหรือรวมผลของมันด้วยไม่

รายละเอียดเรื่องกรรม โปรดดูเพิ่มเติมในหนังสือ **Fundamentals of Buddhism** และ
Buddhist Dictionary โดยผู้เขียน

อริยสัจข้อที่ ๓ ทุกข์นิโรธอริยสัจ

ก็อะไรชื่อว่า **ความจริงอันประเสริฐ** คือ ความดับไปแห่งความทุกข์ ? นั่นก็คือ ความคลายออกและดับไปโดยสิ้นเชิงแห่งตัณหา^๑ การสละเสียได้ การถอยลงเสียได้ การพ้นไปเสียได้ และการหลุดพ้นออกไปจากตัณหา^๑

แต่ว่าตัณหา^๑ จะหมดไป ณ ที่ใด มันจะดับไปที่ไหน ? ที่ไหนก็ตามในโลกนี้ ที่มีอารมณ์ที่น่าปรารถนาน่าพอใจ ณ ที่นั่นแหละ ตัณหา^๑นี้อาจจะหมดไป ดับไปได้^๑

ไม่ว่าจะเป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคตก็ตาม ผู้ใดก็ตาม ในบรรดาสมณะหรือพราหมณ์ มาพิจารณาเห็นอารมณ์อันน่าใคร่ น่าพอใจในโลกนี้เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ว่าเป็นโรคและเป็นก้อนเนื้อร้าย ท่านผู้นั้นแหละจะกำจัดตัณหาได้^๒

การดับไปโดยอาศัยกันและกันแห่งธรรมทั้งปวง

ก็แลด้วยอาศัยการคลายออก จางไปและดับไปโดยสิ้นเชิงแห่ง ตัณหาอุปาทานก็ย่อมดับไปด้วย ด้วยอาศัยความดับไปแห่งอุปาทาน ภพก็ย่อมดับไปด้วย ด้วยอาศัยความดับไปแห่งภพชาติก็ย่อมดับไปด้วย และด้วยอาศัยความดับไปแห่งชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และ อุปายาสก็ย่อมดับไป ทุกข์ทั้งปวงย่อมดับไป ด้วยประการฉะนี้แล^๓

ด้วยเหตุนี้^๓ จึงมีความสิ้นไป ความดับไป การกำจัดลงได้ ซึ่งรูปเวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ นี้แหละ คือ ความดับแห่งทุกข์ความจบสิ้นแห่งโชค การกำจัดลงแห่งชราและมรณะได้^๔

การเคลื่อนไหวเป็นระลอกที่เราเรียกว่า คลื่น นั้นแหละที่ก่อให้เกิดความเข้าใจผิดแก่บุคคลผู้มองดูที่ยังมีวิชาอยู่ว่าเป็นน้ำมวลหนึ่งมวลเดียวกัน เคลื่อนไหวไปเหนือพื้นหน้าทะเลสาบ ถูก

^๑ ที่ : มหา. ๑๐/๒๙๘/๓๔๕-๖.

^๒ ส.นิ. ๑๙/๒๖๒/๑๓๕.

^๓ ส.นิ. ๑๖/๑๙๘/๑๐๒.

^๔ ส.ข. ๑๗/๖๗/๓๙.

ลมทำให้มีขึ้นและเลี้ยงไว้และยังคงรูปอยู่ได้ด้วยอาศัยพลังงานที่ได้สะสมไว้ในตัวของมัน ที่นี้
หลังจากลมได้สงบลงแล้ว และไม่มีลมใหม่มาพัดต้อน้ำในทะเลสาบอีก
พลังงานที่ได้สะสมไว้ก็จะค่อย ๆ หดไป และด้วยอาการอย่างนี้
การเคลื่อนไหวเป็นระลอกนั้นก็สิ้นสุดลง

ในทำนองเดียวกันถ้าไฟไม่ได้เชื้อใหม่พลังจากที่ได้ใหม่เชื้อเก่าหมดไปแล้ว มันก็จะดับ

ฉันนั้นเหมือน กระบวนการที่เรียกว่า ชันธ ๕ นี้

ซึ่งก่อให้เกิดความหลงผิดแก่ปุถุชนผู้มีวิชา เป็นสิ่งที่มีตัวตนนั้น ก็ถูกสร้างสรรค
และหล่อเลี้ยงไว้ด้วยต้นหาที่เป็นตัวคำจุนอูดหนุนชีวิต และยังสามารถอยู่ได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง
ด้วยอาศัยพลังงานชีวิตที่ได้ถูกสะสมไว้แล้วนั้น ที่นี้หลังจากที่เชื้อ

กล่าวคือความทะยานอยากและความยึดมั่นในชีวิตได้หมดสิ้นลงแล้ว

และถ้าไม่มีต้นหาใหม่มาผลักดันชันธ ๕ นี้ต่อไป

ชีวิตก็จะยังดำเนินอยู่ต่อไปตราบเท่าที่ยังมีพลังงานชีวิตที่สะสมไว้เดิม

แต่เมื่อถึงเวลาพลังงานชีวิตแตกดับไป เวลาตายกระบวนการชันธ ๕ ก็จะถึงความดับไปโดยสิ้นเชิง

ด้วยอาการอย่างนี้ นิพพาน คือ ความดับ (สังสกุตว่า นิรวาณะ มาจาก นิร บทหน้า ว่า ธาตุ
แปลว่า หยุดพัก หรือแปลว่าดับก็ได้) จะพึงพิจารณาได้เป็น ๒ ประเภท กล่าวคือ :

๑. ความดับไปแห่งกิเลส ที่บุคคลเข้าถึงเมื่อบรรลอรหัตผล
หรือความบริสุทธิ์ ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว จะเกิดขึ้นในชีวิตนี้เอง ในพระสูตร
นิพพานแบบนี้เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ยังคงมีชันธ ๕ เหลืออยู่
2. ความดับไปแห่งชันธ ๕ ซึ่งเกิดขึ้นในเวลานิพพานของพระอรหันต์ เรียกว่า
อนุปาทิเสสนิพพาน คือ นิพพานที่ไม่มีเบญจชันธเหลืออยู่

นิพพาน

ความจริง นิพพานนี้ ก็คือ ความสงบ เป็นสิ่งสูงสุด โดยชื่อแล้วก็คือ

ความสิ้นสุดของกรรมทั้งปวง คือ

สละเสียได้ซึ่งมูลเหตุแห่งการเกิดใหม่คือการถายถอนเสียได้ซึ่งต้นหา คือความหลุดพ้น

ความดับไป คือ นิพพาน¹

ความยินดีอยู่ด้วยราคะ เคียดแค้นด้วยความโกรธ ถูกโมหะผูกมัดทวมท้น

มีใจถูกดักด้วยแรว มนุษย์จึงมุ่งที่จะทำลายตัวเอง

ทำลายคนอื่นและต้องประสบกับความทุกข์โทมนัส แต่ถาราคะ โทสะ และโมหะ ถูกกำจัดไปแล้ว

มนุษย์จึงไม่มุ่งต่อความหายนะของตัวเอง หรือความหายนะของคนอื่น

ทั้งของตนเองและของคนอื่น และเขาไม่ประสบกับความทุกข์โทมนัส ด้วยประการฉะนี้ คือ

¹ อ.ติ.ก. ๒๐/๔๗๑/๑๖๙.

นิพพานที่เห็นทันตา มองเห็นได้ในชาตินี้ เชื้อเชิญให้มาดูได้ ควรน้อมเข้ามาสู่ตน
และวิญญูชนจะพึงรู้ได้เฉพาะตน¹

การดับราคะ โทสะ และโมหะ นี้แล เรียกว่า นิพพาน²

พระอรหันต์หรือท่านผู้บริสุทธิ์แล้ว

ก็แล สำหรับพระสาวกผู้หลุดพ้นแล้วอย่างนี้ ในใจของท่านมีแต่สงบระงับ
ไม่มีสิ่งใดที่จะเพิ่มเข้าไปในสิ่งที่ท่านได้ทำไปแล้ว

และไม่มีสิ่งใดเหลืออยู่สำหรับให้ท่านทำอีกต่อไป เปรียบเสมือนศิลาแท่งที่บ
ย่อมคงที่ไม่หวั่นไหวด้วยแรงลมฉันใด ไม่มี รูป เสียง กลิ่น รส และการสัมผัสใด ๆ
หรือแม้สิ่งที่เป็นอภิสสารมณ

และอนิฏฐารมณจะสามารถทำให้ผู้เช่นนั้นหวั่นไหวได้จิตของท่านมั่นคง
ได้บรรลุนิพพานแล้ว³

และบุคคลผู้ได้พิจารณาเห็นสิ่งที่เป็นคู่ ๆ กันทั้งปวงในโลกนี้
และไม่หวั่นไหวต่อไปอีกด้วยสิ่งใด ๆ ก็ตามในโลกนี้ เป็นผู้สงบระงับแล้ว
ปราศจากความแค้นเคือง ปราศจากความเศร้าโศก ปราศจากความทะเยอทะยาน
ท่านได้รอดพ้นจากความเกิดและความแก่แล้ว⁴

สิ่งที่ไม่แปรผัน

แท้จริง มีอายตนะอยู่อย่างหนึ่ง เป็นสิ่งที่ไม่มีการวิบัติ ไม่มีการไปมา ไม่มีการเกิด
ไม่มีการตาย ไม่มีการเกิดใหม่ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีการเกิดใหม่ ไม่มีการตาย ไม่มีการเกิดใหม่

อายตนะนี้ เราไม่เรียกว่า เป็นการเกิดอีก ไม่เรียกว่า การดับหายไป
ไม่เรียกว่าเป็นการหยุดอยู่ ไม่ใช่การเกิด ไม่ใช่การตาย ไม่มีที่ยึด ไม่มีการขยายตัว
ไม่มีฐานรองรับ นี้แหละ คือ ที่สุดแห่งทุกข⁵

สภาวะที่ไม่เกิด ไม่มีแหล่งกำเนิด ไม่ถูกสร้างขึ้น ไม่ถูกปรุงแต่งขึ้นมีอยู่ ถ้าหากจะไม่พึงมี

¹ อ.ติก. ๒๐/๔๙๕/๒๐๒.

² ส.สพ. ๑๘/๔๙๗/๓๑๐.

³ อ.น.ก. ๒๒/๓๒๖/๔๒๔.

⁴ พุ.สุ. ๒๕/๑๕๘/๒๖๐.

⁵ พุ.อุ. ๒๕/๑๕๘/๒๖๐.

สภาวะที่ไม่มีการเกิด ไม่มีกำเนิด ไม่มีสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น
ไม่มีสภาวะที่ถูกปรุงแต่งความหลุดพ้นไปจากโลกแห่งการเกิด โลกแห่งกำเนิด
โลกแห่งการถูกปรุงแต่งขึ้น ก็คงเป็นไปได้¹
ก็แต่ว่า โดยเหตุที่มีสภาวะที่ไม่เกิด ไม่มีกำเนิด ไม่ถูกสร้างขึ้น ไม่ถูกปรุงแต่ง
ฉะนั้นการหลุดพ้นไปจากโลกแห่งการเกิด การถือกำเนิด การถูกสร้างขึ้น
การถูกปรุงแต่งจึงเป็นไปได้

---

¹ ฐ.อ. ๒๕/๑๖๐/๒๐๗.

อริยสัจข้อที่ ๔ ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ

ที่สุด ๒ อย่าง และทางสายกลาง :

การปล่อยตัวให้หมกมุ่นอยู่ในกามคุณ อันเป็นของต่ำ เป็นของชาวบ้าน เป็นของปุถุชน ไม่ประเสริฐ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ อีกอย่างหนึ่ง

การปล่อยตนให้ติดอยู่ในการทำตนให้ลำบาก อันเต็มไปด้วยความทุกข์ไม่ประเสริฐ

ไม่เป็นประโยชน์ ที่สุด ๒ อย่างนี้ ตถาคตได้สละแล้ว ได้ค้นพบทางสายกลาง

ซึ่งทำให้บุคคลมองเห็นและรู้ อันนำไปสู่ความระงับความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้และนิพพาน

ทางสายกลาง ก็คือ ทางอันประเสริฐ อันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ
อันนำไปสู่ความดับทุกข์ มีชื่อดังนี้

1. สัมมาทิฐิ	}	๓. ปัญญา
2. สัมมาสังกัปปะ		
3. สัมมาวาจา		
4. สัมมากัมมันตะ	}	๑. ศีล
5. สัมมาอาชีวะ		
6. สัมมาวายามะ		
7. สัมมาสติ	}	๒. สมาธิ
8. สัมมาสมาธิ		

นี้แล คือ ทางสายกลาง ที่พระตถาคตทรงค้นพบ ทำให้บุคคลเห็นและรู้ นำไปสู่ความสงบ
ความรู้ยิ่ง ความตรัสรู้ และ สุนิพพาน¹

อริยมรรคมีองค์ ๘

คำพูด อันเป็นภาพพจน์ว่า “ทาง” หรือ “หนทาง” บางครั้งทำให้เข้าใจผิด โดยให้มี

¹ ส.ม. ๑๙/๑๖๖๔/๕๒๘.

ความหมายเป็นว่า องค์ประกอบแต่ละข้อ ๆ แห่งมรรคนั้น จะต้องถูกยกขึ้นปฏิบัติทีละข้อ ๆ ตามลำดับที่แสดงไว้ ในกรณีนั้น สัมมาทิสฺสีกาลาวคือ การแทงตลอดซึ่งสังขารมโดยสมบุรณ ก็คงทำให้แจ้งเสียก่อน ก่อนที่เราสามารถคิดถึงการเจริญสัมมาสังกัปปะ

หรือการบำเพ็ญสัมมาวาจาเป็นต้น แต่ว่าตามความเป็นจริงแล้ว องค์มรรค ๓ ข้อ (๓-๕)

ซึ่งเป็นหมวดศีล จะต้องบำเพ็ญให้บริบูรณ์เสียก่อน หลังจากนั้น

เราจะต้องให้ความสนใจต่อวิธีการฝึกฝนอบรม โดยการจัดอย่างมีระเบียบด้วยการบำเพ็ญมรรค ๓ ข้อ (๖-๘) อันจัดเป็นมรรคสมาธิ หลังจากได้เตรียมตัวอย่างนั้นแล้ว

อุปนิสสัยและจิตใจของบุคคลจึงจะสามารถบรรลุถึงความสมบุรณในองค์มรรค ๒ ข้อแรก (๑-๒)

อันเป็นมรรคปัญญา

อย่างไรก็ดี ในตอนเริ่มแรกปฏิบัติทีเดียว จะต้องปรารภนาสัมมาทิสฺสึน้อยที่สุด

เพราะว่าความเข้าใจอยู่บ้างในข้อเท็จจริงต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องทุกข์เป็นต้นนั้น

เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะช่วยห้มีเหตุผล ที่ทำให้เกิดความมั่นใจ และแรงกระตุ้นใจ

ในการที่จะบำเพ็ญอริยมรรคอย่างจริงจัง สัมมาทิสฺสิจำนวนนิดหน่อย ควรปรารภนาด้วยเช่นกัน

สำหรับช่วยให้องค์มรรคข้ออื่น ๆ ได้ทำหน้าที่แต่ละอย่าง ๆ

ของมรรคได้สมบุรณอย่างฉลาดและได้ผลในภารกิจรวมกัน คือความหลุดพ้นด้วยเหตุผลนั่นเอง

และเพื่อเน้นถึงความสำคัญขององค์มรรคข้อนั้น สัมมาทิสฺสึจึงได้แสดงไว้เป็นอันดับแรก

ในอริยมรรคมีองค์ ๘

อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจธรรมะอันเป็นขั้นต้นนี้ จะต้องค่อย ๆ เจริญขึ้นทีละน้อย ๆ

ด้วยอาศัยความช่วยเหลือขององค์มรรคข้ออื่น ๆ จนกระทั่งบรรลุวิปัสสนาอันสูงสุดนั้น

อันเป็นปัจจัยให้เข้าถึงความบริสุทธิ์ ๔ ประการ และบรรลุพระนิพพาน

เพราะฉะนั้น สัมมาทิสฺสึจึงเป็นทั้งจุดเริ่มต้นเท่า ๆ กับจุดจบของอริยมรรคมีองค์ ๘

มรรคนี้ปราศจากความทุกข์และความทรมาน ปราศจากความคร่ำครวญ และความทุกข์ เป็นทางอันสมบุรณ¹

แท้จริงไม่มีหนทางอื่นใด ที่จะนำไปสู่ความหมดจดแห่งธรรมะได้เหมือนอย่างทางนี้เลย ถ้าท่านดำเนินตามทางสายนี้ ท่านจะกำจัดทุกข์ได้²

แต่ว่าทุกคนจะต้องทำความเพียรด้วยตนเอง

พระตถาคตทั้งหลายเป็นแต่เพียงผู้ชี้ทางให้เท่านั้น³

จงงียโสตกลงสดับ เพราะวามตธรรมได้ถูกค้นพบแล้ว เราได้เปิดเผยประกาศซึ่งสังขารม เราเปิดเผยธรรมนั้นแก่เธออย่างไร เธอจงปฏิบัติธรรมนั้น

¹ ม.ญ. ๑๔/๖๖๕/๔๓.

² พุ.ธ. ๒๕/๓๐/๕๑.

³ พุ.ธ. ๒๕/๓๐/๕๑.

กัลบุตรทั้งหลายได้สละเรือนออกสู่ความเป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อประโยชน์แก่จุดหมายใด
จุดหมายอันสูงสุดแห่งพรหมจรรย์นั้นแหละ เธอจงทำให้ปรากฏแก่ตนเอง และเป็นของตนเอง
ในชาตินี้ทีเดียว¹

---

¹ ม.พ. ๑๒/๓๒๖/๓๓๐.

องค์มรรคข้อที่ ๑ สัมมาทิฐิ

สัมมาทิฐิ เป็นไฉน ?

ความเข้าใจสังขธรรม ๔ ประการ

1. การเข้าใจความทุกข์
2. การเข้าใจเหตุเกิดแห่งทุกข์
3. การเข้าใจความดับแห่งทุกข์
4. การเข้าใจหนทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์
นี้เรียกว่า สัมมาทิฐิ¹

การเข้าใจกุศลและอกุศล

อีกประการหนึ่ง² เมื่อใดพระอริยสาวกเข้าใจว่า อะไร คือ กุศลกรรม และอะไร คือ รากเงาของกุศลกรรม และอะไรเป็นรากเงาของอกุศลกรรมนั้น เมื่อนั้นแหละพระอริยสาวกนั้น ชื่อว่ามีสัมมาทิฐิ

อกุศลกรรมเป็นไฉน ?

1. การฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตเป็นอกุศล	}	๓ ประการนี้จัดเป็นกายกรรม
2. การลักทรัพย์เป็นอกุศล		
3. การประพฤตินิโคตเป็นอกุศล		
4. การพูดปดเป็นอกุศล		
5. การพูดส่อเสียดเป็นอกุศล	}	๔ ประการนี้จัดเป็นวจีกรรม
6. การพูดคำหยาบคายเป็นอกุศล		
7. การพูดเพ้อเจ้อเป็นอกุศล		
8. อภิชฌา เป็นอกุศล	}	๓ ประการนี้จัดเป็นมโนกรรม
9. พยาบาท เป็นอกุศล		
10. ความเห็นผิด เป็นอกุศล		
- 10 ประการนี้ เรียกว่า อกุศลกรรมบท

¹ ที มหา. ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

² ม.มู. ๑๒/๑๑๑/๘๕.

ทีอะไรเป็นรากเงาของอกุศลกรรม ? โลกะ เป็นรากเงาของอกุศลกรรม โทสะ เป็นรากเงาของอกุศลกรรม โมหะ เป็นรากเงาของอกุศลกรรม

เพราะฉะนั้น ตถาคตจึงกล่าวว่า อกุศลกรรมเหล่านี้มี ๓ อย่าง คือ ที่เกิดจากโลกะ เกิดจากโทสะ หรือเกิดจากโมหะ

ที่ชื่อว่า อกุศลกรรมนั้นก็คือ การกระทำที่มีเจตนาทุกอย่าง ทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี ทางใจก็ดี ซึ่งมีรากเงามาจากโลกะ โทสะ หรือโมหะ การกระทำดังกล่าวนี้ได้ชื่อว่าอกุศล กล่าวคือ ความไม่ดี หรือความไม่ฉลาด เพราะก่อให้เกิดวิบากที่ไม่ดีและเป็นทุกข์ทั้งในภพนี้และภพต่อ ๆ ไป ความจริงตัวเจตจำนง หรือเจตนาที่นับว่าเป็นกรรม เจตนานี้อาจแสดงตัวของมันเอง เป็นการกระทำทางกายหรือทางวาจาก็ได้ถ้าหากว่าเจตนาไม่แสดงตัวออกมาข้างนอกแล้ว ก็ถือว่าเป็นมโนกรรม

ภาวะของโลกะรวมทั้งโทสะด้วย มักจะสัมพันธ์กับอวิชชา (หรือโมหะ) เสมอตัวอวิชชาจัดเป็นรากเงาอันแรกของความชั่วทุกอย่าง อย่างไรก็ตาม โลกะ และโทสะ ไม่สามารถจะเกิดร่วมกันในขณะจิตดวงเดียวได้

ก็กุศลกรรมเป็นไฉน ?

1. การละเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นกุศลกรรม	}	๓ ประการนี้จัดเป็นกายกรรม
2. การละเว้นจากการลักทรัพย์ เป็นกุศลกรรม		
3. การละเว้นจากการประพฤตินิดในกาม เป็นกุศลกรรม		
4. การละเว้นจากการพูดปด เป็นกุศลกรรม	}	๔ อย่างนี้จัดเป็นวจีกรรม
5. การละเว้นจากการพูดส่อเสียด เป็นกุศลกรรม		
6. การละเว้นจากการพูดคำหยาบ เป็นกุศลกรรม		
7. การละเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ เป็นกุศลกรรม		
8. การไม่มีอกิชา เป็นกุศลกรรม	}	๓ อย่างนี้จัดเป็นมโนกรรม
9. การไม่มีพยาบาท เป็นกุศลกรรม		
10. ความเข้าใจถูกต้อง เป็นกุศลกรรม		
10 อย่างนี้เรียกว่า กุศลกรรมบถ		

ทีอะไรเล่า คือรากเงาของกุศล ? ความปราศจากโลกะ เป็นรากเงาของกุศล ความปราศจากโมหะ เป็นรากเงาของกุศล

การเข้าใจไตรลักษณ์

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อเราเข้าใจว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ เป็นอนิจจัง (ตกอยู่ในความทุกข์และไม่มีตัวตน) แม้ในกรณีเช่นนั้น เราก็ชื่อว่า มีสัมมาทิฐิ¹

¹ ส. ขนฺธ. ๑๗/๔๒/๒๘.

คำถามอันไร้ประโยชน์

ถ้าใคร ๆ พูดว่า เขาไม่ปรารถนาจะประพาศิพรหมจรรย์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าบัญญัติแล้ว นอกจากว่า พระองค์จะตรัสบอกเขาเสียก่อนว่า โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง มีที่สิ้นสุดหรือไม่สิ้นสุด ชีวิตเป็นอันเดียวกันกับสัตว์หรือเป็นอย่างอื่น พระตถาคตยังคงอยู่ หลังจากสิ้นพระชนม์แล้วเป็นต้น คนเช่นนี้ก็จะตายเสียก่อนที่ตถาคตจะตรัสบอกเรื่องต่าง ๆ ให้เขาทราบ

ข้อนั้นเปรียบเสมือนว่า บุรุษคนหนึ่งถูกยิงด้วยลูกศรอาบยาพิษเพื่อน พกพองหรือญาติใกล้เคียง ควรไปตามหมอมารักษา แต่ชายคนนั้นพูดว่า ข้าพเจ้าจะไม่ยอมให้ถอนลูกศรออกจนกว่าจะรู้ว่า ชายที่ยิงเราบาดเจ็บนั้นคือใคร เป็นคนวรรณะกษัตริย์หรือวรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์หรือวรรณะศูทร หรือว่าเขาเป็นคนสูงหรือต่ำ หรือขนาดกลาง ความจริงคนเช่นนี้จะตายเสียก่อน ก่อนที่เขาจะทราบเรื่องทั้งหมดอย่างเพียงพอ¹

เพราะฉะนั้น บุคคลผู้ปรารถนาประโยชน์สุขส่วนตัว ควรจะถอนลูกศร คือ ลูกศรแห่งความโศก ทุกข์ และโทมนัสนี้ออกเสีย²

เพราะว่า ไม่ว่าทฤษฎีที่ว่า โลกเที่ยงหรือไม่เที่ยง โลกมีที่สิ้นสุดหรือไม่มีที่สิ้นสุด จะมีอยู่หรือไม่มีก็ตาม อันที่จริง ความเกิด ความแก่ ความตาย โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส ก็คงมีอยู่นั่นเอง ความดับแห่งสิ่งเหล่านี้ซึ่งบุคคลจะบรรลุได้ในชีวิตนี้เองที่เราประกาศแก่เธอทั้งหลาย³

สังโยชน์ ๕

ตัวอย่างเช่น มีปุถุชนผู้ที่ไม่ได้สดับ ขาดความเคารพนับถือในพระอรียเจ้า ไม่รู้ในคำสอนของพระอรียเจ้า ไม่ได้รับการฝึกฝนอบรมในคำสอนของพระอรียเจ้า และจิตใจของเขา ถูกสักกายทสิฐิ วิจิกิจฉา สัลลพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ ปกคลุมครอบงำ และเขาไม่รู้วิธีที่จะปลดเปลื้องตัวเอง ให้หลุดพ้นสิ่งเหล่านี้ตามความจริง⁴

สักกายทสิฐิอาจจะแสดงตัวเองเช่น :-

1. ความเห็นว่าเที่ยง กล่าวคือ ภาวะ หรือ สัสตทสิฐิ แปลตามพยัญชนะว่า ความเชื่อในความเที่ยง กล่าวคือ ความเชื่อว่าจะอดตา ตัวตนหรือวิญญาณ มีอยู่โดยไม่ขึ้นกับร่างกายทางวัตถุ และจะยังดำรงอยู่ต่อไป แม้หลังจากที่ร่างกายทางวัตถุนั้นตายไปแล้ว

¹ ม.ม. ๑๓/๑๕๐/๑๔๗

² ชุ.ส. ๒๕/๓๘๐/๔๔๙.

³ ม.ม. ๑๓/๑๕๑/๑๕๐.

⁴ ม.ม. ๑๓/๑๕๕/๑๕๖.

2. ความเห็นว่าขาดสติ กล่าวคือ วิภาวะ หรืออุจเฉททิสฺสึ แปลตามพยัญชนะว่า ความเชื่อในความขาดสติ กล่าวคือ ความเชื่อในเรื่องวัตถุว่า ชีวิตปัจจุบันนี้แหละมีตัวตน และดังนั้นชีวิตนี้ย่อมขาดสติในเมื่อร่างกายตายลง

การใส่ใจโดยไม่แยกคาย

เมื่อไม่รู้ว่าจะมีค่าควรแก่การใส่ใจและอะไรไม่มีค่าควรแก่การใส่ใจ เขาจึงใส่ใจในสิ่งที่ไม่ควรใส่ใจ และไม่ใส่ใจในสิ่งที่ควรใส่ใจ

และเขาย่อมใส่ใจโดยไม่แยกคาย ดังนั้นว่า เราได้มีแล้วหรือหนอในอดีต ? หรือว่าเราไม่ได้มีแล้วในอดีต ? เราได้เป็นอะไรแล้วในอดีต ? เราได้เป็นอย่างไรแล้วในอดีต ? เราได้เปลี่ยนจากภาวะอะไรไปสู่ภาวะอะไรในอดีต ? ตัวเราจะมีไหมหนอในอนาคต ? หรือว่าเราจักไม่มีอนาคต ? เราจักเป็นอย่างไรในอนาคต ? เราจักเปลี่ยนจากภาวะอะไรไปสู่ภาวะอะไรในอนาคต ? หรือเราไม่มี ? เราเป็นอะไร ? เราเป็นอย่างไร ? ที่เป็นอย่างนี้มันมาจากไหน ? มันจะไปไหนอีกต่อไป ?¹

ทิสฺสึ ๖ ประการเกี่ยวกับอัตตา

ด้วยการใส่ใจโดยไม่แยกคายเช่นนี้แล เขาจึงถือทิสฺสึอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๖ อย่างนี้ และก็กลายเป็นความเชื่อมั่น และความเชื่ออย่างแน่วแนของเขาวว่า เรามีอัตตาหรือไม่มีอัตตา หรือด้วย

สิ่งที่ไม่ใช่อัตตา เราจึงรับรู้อัตตาได้ หรือมีอัตตาเราจึงรับรู้สิ่งที่ไม่ใช่อัตตา หรือเขายึดถือทิสฺสึต่อไปนี้ว่า อัตตาของเรานี้แหละที่สามารถคิดและรู้สึกได้ และได้รับผลของกรรมดีและกรรมชั่ว ที่นี้บ้าง ที่นั่นบ้าง อัตตาของเรานี้แหละเที่ยงแท้ ยั่งยืน นิรันดรไม่ต้องอยู่ภายใต้แห่งความเปลี่ยนแปลง และจะคงอยู่เช่นนี้ตลอดไป

ถ้าอัตตามีอยู่จริงแล้วไซ้ร ก็ต้องมีบางอย่างนับเนื่องในอัตตาเช่นเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตาม ตามความเป็นจริงแล้ว เราไม่อาจจะพบอัตตา หรือสิ่งที่เป็นเจ้าของอัตตาเลย เพราะฉะนั้น คงจะเป็นคำสอนของอัมภพาลเท่านั้นดอกกระมังที่พูดว่า นี่เป็นโลก นี่เป็นเรา เราเที่ยงแท้ดำรงอยู่ และคงอยู่นิรันดร หลังจากตายไปแล้ว²

ความเห็นเหล่านี้สักแต่ว่าเป็นทิสฺสึ เป็นรทกฐของทิสฺสึ เป็นเพียงหุ่นเชิดของทิสฺสึ เป็นตาข่ายของทิสฺสึ เป็นกับดักของทิสฺสึ และเมื่อติดอยู่ในสังโยชน์คือทิสฺสึอย่างนี้ ชาวโลกผู้โง่เขลาทั้งหลายก็ไม่พ้นไปจากชาติ ชรา มรณะ โสกะ ทุกข โทมนัส และอุปายาส เรากล่าวว่าเขาจะไม่พ้นไปจากความทุกข์ได้เลย³

¹ ม.มู. ๑๒/๑๒/๑๓

² ม.มู. ๑๒/๒๔๔/๒๗๕.

³ ม.มู. ๑๒/๑๒/๑๔

โยนิโสมนสิการ

ฝ่ายอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ผู้มีความเคารพต่อพระอริยเจ้า รู้คำสั่งสอนของพระอริยเจ้า อบรมดีแล้วในอริยธรรม ท่านย่อมเข้าใจว่าอะไรควรใส่ใจและไม่ควร และเมื่อรู้อย่างนี้แล้วท่านย่อมมีใส่ใจในสิ่งที่ควรใส่ใจ ไม่ใส่ใจในสิ่งที่ไม่ควรใส่ใจ ท่านย่อมพิจารณาโดยแยบคายว่าอะไรคือ ทุกข์ อะไรคือเหตุเกิดทุกข์ อะไรคือความดับทุกข์ และอะไรคือทางที่จะนำไปสู่ความดับทุกข์

พระโสดาบันหรือผู้เข้าถึงกระแส

และเมื่อพิจารณาเห็นอย่างนี้ สังโยชน์ ๓ คือสักกายทิฐิ วิจิกิจฉา และสัสสปตปรามาสย่อมดับไป

ก็แล พระอริยสาวกผู้มีสังโยชน์ ๓ อันดับไปแล้ว ท่านได้เข้าถึงกระแสแล้ว (รอดพ้นจากอภายภูมิตลอดไป มุ่งตรงเที่ยงต่อการตรัสรู้ในที่สุด)¹

ยิ่งกว่าอำนาจในโลกใด ๆ
ยิ่งกว่าความสุขในสวรรค์ทั้งมวล
ยิ่งกว่าความเป็นใหญ่แห่งโลกทั้งปวง
ก็คือ โสดาปัตติผล²

สังโยชน์ ๑๐

มีสังโยชน์อยู่ ๑๐ ประการ อันเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในสังสารวัฏฏ์สังโยชน์ ๑๐ ประการนั้นคือ

1. สักกายทิฐิ
2. วิจิกิจฉา
3. สัสสปตปรามาส
4. กามราคะ
5. พยาบาท
6. รูปราคะ
7. อรูปราคะ
8. มานะ
9. อุทธัจจะ
10. อวิชชา

¹ ม.ญ. ๑๒/๒๘๔/๒๗๕.

² ชุ.ธ. ๒๕/๒๓/๓๗.

พระอริยบุคคล

บุคคลผู้ปราศจากสังโยชน์ข้างต้น เรียกว่า พระโสดาบัน ในภาษาบาลี คือ โสดาบันนะ แปลโดยพยัญชนะว่า ผู้เข้าถึงกระแส กล่าวคือ ผู้เข้าถึงกระแสที่จะนำไปสู่นิพพาน ท่านเป็นผู้มีศรัทธาไม่หวั่นไหวในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และไม่อาจจะทำลายศีล ๕ ได้ ท่านจะเกิดอีก ๗ ครั้ง เป็นอย่างมาก และจะไม่เกิดในภพที่ต่ำกว่ามนุษย์โลก

บุคคลผู้กำจัดสังโยชน์ข้อที่ ๔ และที่ ๕ ได้ในรูปที่หยาบ เรียกว่าพระสกทาคามี แปลตามพยัญชนะว่า ผู้กลับมาอีกครั้งเดียว กล่าวคือ ท่านจะเกิดอีกเพียงครั้งเดียวในกามโลก และหลังจากนั้นก็จะมีบรรลุประอรหันต์

พระอนาคามี ตามพยัญชนะ ได้แก่ผู้ไม่กลับมา เป็นผู้หลุดพ้นจากสังโยชน์ ๕ ข้างต้น ซึ่งเป็นเครื่องผูกสัตว์ไว้ในสังสารวัฏฏ์ ในกามโลกหลังจากตายแล้ว เมื่อดำรงชีวิตอยู่ในรูปโลก ท่านก็จะถึงจุดหมายปลายทาง

บรรดาความเป็นพระอริยบุคคลที่กล่าวแล้วข้างต้นนั้น แต่ละอย่างประกอบด้วยมรรคและผล ตัวอย่างเช่น โสดาปัตติมรรค และโสดาปัตติผลโดยนัยนี้ พระอริยบุคคลจึงมี ๘ หรือ ๔ คู่

ฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า สัมมาทิฐิมี ๒ ชนิด

โลกียสัมมาทิฐิและโลกุตตรสัมมาทิฐิ¹

1. ความเห็นว่าทานและการบูชา ไม่เป็นสิ่งไร้ประโยชน์

ว่ามีวิบากและผลทั้งแห่งกรรมดีและกรรมชั่ว ว่ามีสิ่งต่าง ๆ ที่เรียกว่าชาตินี้ และชาติหน้า ว่าบิดามารดา เช่นเดียวกับสัตว์ทั้งหลายที่เกิดเอง คือ โอบปาติกะ (ในเทวโลก) ไม่ใช่เป็นคำเหลวไหล ว่าในโลกนี้มีสมณะและพราหมณ์ผู้ปราศจากมลทิน และมีศีลบริบูรณ์ ผู้สามารถอธิบายโลกนี้ และโลกหน้าซึ่งท่านเองได้เข้าใจดีแล้ว นี้เรียกว่า โลกียสัมมาทิฐิ ซึ่งเมล็ดผลอันเป็นโลกียะ และนำมาซึ่งวิบากอันดี

2. ส่วนว่าอันใดก็ตามที่มีอยู่ อันเป็นเรื่องของปัญญา เป็นเรื่องของการแทงตลอด อันเป็นเรื่องของการเข้าใจชอบ ที่พร้อมไปด้วยมรรค (จะเป็นทางพระโสดาบัน สกทาคามีหรืออรหันต์ก็ตาม) จิตเห็นห่างจากโลกและสัมปยุตด้วยมรรค อริยมรรคถูกดำเนินตาม นี้เรียกว่า โลกุตตรสัมมาทิฐิซึ่งมิใช่เป็นโลกียะ แต่เป็นโลกุตตระ และสัมปยุตด้วยมรรค

ด้วยประการฉะนี้ อริยมรรคมีองค์ ๘ จึงมี ๒ ประเภท คือ :-

1. ชนิดโลกียะ ซึ่งปฏิบัติโดยปุถุชน กล่าวคือ ผู้ที่ยังไม่บรรลุปความเป็นพระอริยบุคคลขั้นแรก
2. ชนิดโลกุตตระ ซึ่งปฏิบัติโดยพระอริยบุคคล

สัมมาทิฐิเกิดร่วมกับมรรคข้ออื่น ๆ

¹ ม.อ. ๑๔/๒๕๗-๘/๑๘๑.

ก็เมื่อเข้าใจมิจฉาทิฐิ ว่าเป็นมิจฉาทิฐิ และเข้าใจสัมมาทิฐิ ว่าเป็นสัมมาทิฐิ บุคคลชื่อว่าปฏิบัติสัมมาทิฐิ (ข้อแรก) และเมื่อทำความเพียร เพื่อกำจัดมิจฉาทิฐิ และเพื่อก่อสัมมาทิฐิ บุคคลชื่อว่าปฏิบัติสัมมาวายามะ (ข้อที่ ๖) และเมื่อกำจัดมิจฉาทิฐิด้วยใจอันประกอบด้วยสติ และเป็นผู้มีสัมมาทิฐินั้นอยู่ด้วยจิตอันมีสติบุคคลชื่อว่า ปฏิบัติสัมมาสติ (ข้อที่ ๗) ด้วยเหตุนี้จึงมีธรรม ๓ ประการที่เกิดรวม และดำเนินตามสัมมาทิฐิ กล่าวคือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

พ้นจากทิฐิทั้งปวง

ก็ถ้าใครก็ตามมาตั้งคำถามว่า เรายอมรับทฤษฎีอันใดอันหนึ่งบ้างหรือไม่ ฟังตอบเขาอย่างนี้ว่า :-

พระตถาคตเจ้าเป็นผู้พ้นแล้วจากทิฐิทั้งปวง เพราะว่าพระตถาคตได้เข้าใจแล้วว่ารูปคืออะไร และรูปนั้นเกิดขึ้นและดับอย่างไร พระองค์ทรงเข้าใจว่าเวทนาคืออะไร เกิดขึ้นและดับไปอย่างไร ทรงเข้าใจว่าสัญญาคืออะไรเกิดขึ้นและดับไปอย่างไร ทรงเข้าใจว่าสังขารคืออะไร เกิดขึ้นและดับไปอย่างไร ทรงเข้าใจว่าวิญญาณคืออะไร เกิดขึ้นและดับไปอย่างไร เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวว่า พระตถาคตทรงบรรลุแล้ว ซึ่งความหลุดพ้นโดยสิ้นเชิงเพราะอาศัยความดับไป ความจางหายไป ความหมดสิ้นไป การสละเสียได้ การกำจัดได้ซึ่งความเห็นและความคาดหวังทั้งปวง กำจัดเสียได้ซึ่งอหังการและมมังการ (ความโน้มเอียงไปภายในใจว่า “เรา” ว่า “ของเรา”)¹

ไตรลักษณ์

ไม่ว่าพระตถาคตเจ้าทั้งหลาย จะอุบัติขึ้นในโลกหรือไม่ก็ตาม มันก็ยังคงเป็นภาวะอันมั่นคง เป็นความจริงอันไม่แปรผันและเป็นกฎที่แน่นอนว่าสังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา²

คำว่า “สังขาร” ในที่นี้หมายรวมถึงทุกสิ่งที่เกิดแต่ปัจจัย หรือถูกปัจจัยปรุงแต่งขึ้น กล่าวคือ องค์ประกอบของสภาวะธรรมทั้งฝ่ายรูปธรรมและนามธรรมเท่าที่จะพึงมีทั้งหมด อย่างไรก็ตาม คำว่า ธรรม มีความหมายกว้างกว่าที่เดียว และครอบคลุมไปถึงทุกสิ่งทุกอย่าง ด้วยว่า คำว่า ธรรมะ หมายความว่ารวมไปถึงสิ่งที่เรียกกันว่า สิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง กล่าวคือ นิพพาน

ด้วยเหตุผลอันนี้ มันจึงเป็นการผิดที่กล่าวว่า ธรรมะทั้งปวงไม่เที่ยงมีความเปลี่ยนแปลงเป็นธรรมดา และนิพพานธรรมเป็นภาวะที่เที่ยง และไม่มีการเปลี่ยนแปลง และด้วยเหตุผลเดียวกันนี้

¹ ม.ม. ๑๓/๒๔๗/๒๔๔.

² อ.ติ.ก. ๒๐/๕๗๖/๓๖๘.

จึงเป็นการถูกต้องที่จะกล่าวว่าไม่เพียงแต่สังขารทั้งปวงเท่านั้น แต่ธรรมะทั้งปวง (รวมทั้งอสังขตธรรมด้วย) เป็นอนัตตา

รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่เที่ยง คงที่ ยั่งยืน และไม่มีการเปลี่ยนแปลง สิ่งเช่นนั้น บัณฑิตทั้งหลายในโลกนี้ไม่ยอมรับ และเช่นเดียวกัน เขาก็กล่าวว่า สิ่งเช่นนั้นไม่มี และเป็นไปไม่ได้ที่บุคคลผู้ประกอบด้วย สัมมาทิวะ จะยึดถือสิ่งใด ๆ ว่าเป็นอัตตา¹

ทิวะและการถกเถียงกันด้วยเรื่องอัตตา

ถ้าใครคนหนึ่งจะฟังพูดว่า เวทนาเป็นอัตตาของเขาแล้ว ก็ฟังตอบเขาอย่างนี้ว่า เวทนามีอยู่ ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอุเบกขาเวทนา ใน ๓ อย่างนี้ อย่างไหนเล่าที่ท่านถือว่าเป็นอัตตา ? เพราะขณะแห่งการเสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๓ อย่างนี้ บุคคลไม่อาจจะเสวยเวทนาอีก ๒ อย่างได้ เวทนาทั้ง ๓ อย่างนี้ ไม่เที่ยง มีการอาศัยเหตุเกิดขึ้นมีอันต้องเสื่อมสิ้นสลายและดับไปเป็นธรรมดา ใครก็ตามเมื่อเสวยเวทนาอย่างหนึ่งใน ๓ อย่างนี้ ย่อมคิดว่าเป็นอัตตาของเขา เมื่อเวทนานั้นดับไป เขาจะต้องยอมรับว่า อัตตาของเขาได้กลายเป็นของสิ้นไปเสียแล้ว และด้วยประการฉะนี้ เขาจะพิจารณาของเขว่าเป็นของไม่เที่ยง ระคนด้วยสุขและทุกข์ มีอันเกิดขึ้นและเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดา ในชีวิตปัจจุบันนี้เอง

ถ้าใครก็ตามจะฟังกล่าวว่า เวทนาไม่ใช่อัตตาของเขา และว่าอัตตาของเขาไม่อาจจะเข้าถึงได้ด้วยเวทนา ควรจะตอบเขาอย่างนี้ว่า ก็ที่ได้ไม่มีเวทนา จะเป็นไปได้หรือที่จะกล่าวว่านี้เป็นเรา ?

หรืออีกคนหนึ่งอาจกล่าวว่า แท้ที่จริงแล้ว เวทนาไม่ใช่อัตตาของข้าพเจ้า แต่มันก็ไม่ถูกอีกเหมือนกันที่ว่า อัตตาของข้าพเจ้าไม่อาจเข้าถึงได้ด้วยเวทนา เพราะมันก็คือ อัตตาของข้าพเจ้านั่นเองที่เสวยเวทนาได้ ฟังตอบบุคคลเช่นนั้นว่า สมมติว่า ถ้าเวทนาดับไปแล้ว ไม่มีเวทนาใด ๆ เหลืออยู่ ณ ที่นั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นจะเป็นไปได้หรือที่จะกล่าวว่านี้คือ เรา ?²

การกล่าวว่าจิตหรือธรรมารมณฺ์ หรือในมโนวิญญาณว่า เป็นอัตตาคำกล่าวเช่นนี้ไม่มีสาระ เพราะว่า

การเกิดขึ้นและการดับไปยังปรากฏอยู่และเมื่อมองเห็นการเกิดขึ้นและการดับไปของจิตแล้วเป็นต้น เหล่านี้ บุคคลก็จะถึงความตกลงใจว่า อัตตาของคนเรา ย่อมเกิดขึ้นและดับไป³

¹ ส.ข. ๑๗/๒๓๙/๑๖๙.

² อ.เอก. ๒๐/๑๕๕/๓๔.

³ ที. มหา. ๑๐/๖๓/๗๘.

⁴ ม.อุ. ๑๔/๘๑๙/๕๑๔.

มันเป็นการดีสำหรับปุถุชนผู้ไม่ได้สติบ ที่จะยึดถือเอาร่างกายของเขา อันเกิดแต่มหาภูตรูป ๔ ว่าเป็นอัตตา ดีกว่ายึดถือจิตของเขา เพราะเป็นที่ปรากฏชัดว่า ร่างกายนั้นอาจจะดำรงอยู่มีหนึ่งปี ๒ ปี ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปี ๑๐ ปี ๑๐๐ ปี หรือยิ่งกว่านั้น แต่สิ่งที่เรียกว่าจิตหรือใจหรือวิญญาณนั้นเกิดขึ้นเป็นอย่างหนึ่ง และดับไปเป็นอีกอย่างหนึ่ง ติดต่อกันไปตลอดเวลา¹

เพราะฉะนั้น สิ่งใดก็ตามทั้งที่เป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณไม่ว่าจะเป็นอดีต ปัจจุบัน หรืออนาคต ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด ประณีตหรือเลว ไกลหรือใกล้ ต่อสิ่งเหล่านี้ บุคคลควรเข้าใจตามความเป็นจริง และด้วยปัญญาอันถูกต้องว่า นี่ไม่ใช่ของเรา นี่ไม่ใช่ตัวตนของเรา²

เพื่อแสดงความไม่มีตัวตน และความว่างเปล่าโดยสิ้นเชิงของสภาวะธรรม วิสุทธิมรรค นิเทศที่ ๑๖ ได้กล่าวคาถาไว้ดังนี้ :-

ทุกข์เท่านั้นที่อยู่ แต่ผู้เป็นทุกข์หาไม่มี
การกระทำมีอยู่ แต่ผู้กระทำกรรมหาไม่มี
นิพพานมีอยู่ แต่ผู้ถึงนิพพานหาไม่มี
มรรคมีอยู่ แต่ผู้ดำเนินตามหาไม่มี

อดีต ปัจจุบัน และอนาคต

ถ้ามีใครถามว่า ท่านมีอยู่แล้วในอดีตหรือ และไม่เป็นความจริงหรือที่ว่าท่านไม่ได้มีอยู่แล้ว ? ท่านจะมีอยู่ในอนาคตหรือ และไม่เป็นความจริงหรือที่ว่าท่านจะไม่มีอยู่ ?

ท่านกำลังมีอยู่หรือเปล่า และไม่เป็นความจริงหรือที่ว่าท่านไม่มีอยู่ ?

ท่านอาจจะตอบว่าท่านได้มีมาแล้วในอดีต และว่าไม่เป็นความจริงที่ว่าท่านจะไม่มีอยู่ ว่าท่านกำลังมีอยู่ และว่าไม่เป็นความจริงที่ว่าท่านไม่มีอยู่

ในอดีต เพียงแต่ภาวะที่มีอยู่ในอดีตเท่านั้นเป็นจริง แต่ภาวะที่เป็นอยู่ในอนาคตและปัจจุบันหาเป็นจริงไม่ ในอนาคตเพียงแต่ภาวะที่เป็นอยู่ในอนาคตเท่านั้นเป็นจริง แต่ภาวะที่เป็นอยู่ในอดีตและปัจจุบันหาเป็นจริงไม่ เดียวนี้ เฉพาะแต่ภาวะที่เป็นอยู่ในปัจจุบันเท่านั้นเป็นจริง แต่ภาวะที่เป็นอยู่ในอดีตและอนาคตหาเป็นจริงไม่³

¹ ส.นิ. ๑๖/๒๓๑/๑๑๔.

² ส.ข. ๑๗/๑๐๐/๖๑

³ ที.ส. ๙/๓๑๑/๒๔๖.

เป็นความจริงที่บุคคลผู้เห็นแจ้งซึ่งปัจจุสมุปบาท ชื่อว่าผู้เห็นแจ้งซึ่งสังขารม
ยอมชื่อว่าเห็นแจ้งชื่อปัจจุสมุปบาท¹

เพราะเหมือนอย่างว่า นมสดย่อมเกิดจากแม่โค จากนมสดเป็นนมข้น จากนมข้นเป็นนมช้น
จากนมช้นเป็นเนยใส จากเนยใสเป็นฝานเนยใส และเมื่อเป็นนมสดอยู่ เราไม่เรียกว่านมข้น นมช้น
เนยใส หรือฝานเนยใส แต่เรียกว่าเป็นเพียงนมสดเท่านั้น และเมื่อเป็นนมข้น เราก็มักรู้ว่านมข้น
แต่เรียกว่าเป็นเพียงนมสดเท่านั้น และเมื่อเป็นนมช้น เราก็มักรู้ว่านมช้นใดก็ดี
ภาวะที่เป็นอยู่ในอดีตของข้าพเจ้าเท่านั้น จริงในสมัยนั้น แต่ภาวะที่เป็นอยู่ในอนาคต
และกำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน หาเป็นจริงไม่ และภาวะที่จะเป็นอยู่ในอนาคตของข้าพเจ้าเท่านั้น
จะเป็นจริงในสมัยนั้น แต่ภาวะที่เป็นมาแล้วในอดีตและกำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน
หาเป็นจริงในขณะนี้ แต่ภาวะที่เป็นมาแล้วในอดีตและจะเป็นอยู่ในอนาคต หาเป็นจริงไม่
ฉันนั้นเหมือนกันคำพูดทั้งหมดนี้เป็นเพียงคำบัญญัติและสมมติของชาวโลก
และเป็นเพียงโวหารที่ใช้พูดกัน เป็นคำที่หมายรู้กันของชาวโลกเท่านั้น
ความจริงพระตถาคตเจ้าก็ทรงใช้คำเหล่านี้ แต่หาติดอยู่ในคำเหล่านี้ไม่²

ดังนั้น ผู้ที่ไม่เข้าใจรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณตามความเป็นจริง (กล่าวคือ
ตามความว่างเปล่าจากบุคคล หรือ ตัวตน เป็นต้น)
ทั้งไม่เข้าใจความเกิดและความดับไปของขันธเหล่านั้น
และหนทางที่จะนำไปสู่ความดับของขันธเหล่านั้น เขามีอันจะต้องเชื่ออย่างใดอย่างหนึ่งว่า
พระตถาคต ยังคงมีอยู่หลังจากนิพพานแล้ว หรือไม่ดำรงอยู่หลังจากนิพพานแล้ว และอื่น ๆ อีก³

ที่สุด ๒ อย่าง (อุจเจททีฐิและสัสตทีฐิ) และมัชฌิมเทศนา

ความจริง ถ้าบุคคลยังถือทีฐิวา ชีวิตเป็นอย่างเดียวกันกับกายนี้ ในกรณีนั้น
การประทุติพรหมจรรย์ ย่อมเป็นไปไม่ได้ และถ้าบุคคลยึดถือทีฐิวา
ชีวิตเป็นสิ่งที่ต่างจากกายนี้อย่างแท้จริงแล้ว
ในกรณีเช่นนั้นการประทุติพรหมจรรย์ก็เป็นไปไม่ได้เช่นกัน
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพินแล้วจากส่วนสุดทั้งสองนี้
และพระองค์ทรงแสดงมัชฌิมเทศนาดังต่อไปนี้ :-⁴

ปัจจุสมุปบาท

เพราะอาศัยอวิชชา จึงเกิดสังขาร เพราะอาศัยสังขารจึงเกิดวิญญาณ (วิญญาณ
ซึ่งเกิดพร้อมไปกับปฏิสนธิวิญญาณในครรภ์ของมารดา) เพราะอาศัยวิญญาณจึงเกิดนามรูป

¹ ม.ม. ๑๒/๓๔๖/๓๖๐.

² ที.สี. ๙๓๑๒/๒๔๘.

³ ส. ส.พ. ๑๘/๗๗๔/๔๗๐.

⁴ ส.นิ. ๑๖/๑๓๘/๓๖.

เพราะอาศัยนามรูป จึงเกิดสฬายตนะ ๖ เพราะอาศัยสฬายตนะ ๖ จึงเกิดผัสสะ เพราะอาศัยผัสสะ
จึงเกิดเวทนา เพราะอาศัยเวทนา จึงเกิดตัณหา เพราะอาศัยตัณหา จึงเกิดอุปาทาน
เพราะอาศัยอุปาทาน จึงเกิดภพ เพราะอาศัยภพ จึงเกิดชาติ เพราะอาศัยชาติ จึงเกิดชรา มรณะ
โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และ อุปายาส กองทุกข์ทั้งหมด เกิดขึ้นด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า
อริยสัจ คือเหตุเกิดแห่งทุกข์¹

ไม่มีเทพเจ้าหรือพรหมองค์ใดที่สามารถเรียกได้ว่า
เป็นผู้สร้างสังสารวัฏฏ์ ธรรมล้วน ๆ เท่านั้นดำเนินไป
ทุกอย่างอาศัยเหตุเกิดขึ้น (วิสุทธิมรรค ๑๙)
อย่างไรก็ตาม พระสาวกผู้ปราศจากอวิชชา และเกิดปัญญาขึ้นแล้วพระสาวกเช่นนั้น
ย่อมไม่สังสมปัญญาภังขาร อปัญญาภังขาร และ อเนญชาภังขาร²
คำว่า สังขาร ได้แก่ “การก่อตัวขึ้นแห่งกรรม”

เพราะตามนัยแห่งปัจจุสมุปบาทแล้วหมายถึง เจตนาที่เป็นกุศล และอกุศล
หรือการกระทำที่มีเจตนา กล่าวโดยย่อก็คือกรรมนั่นเอง

การแบ่งสังขารออกเป็น ๓ อย่าง ดังที่แสดงไว้ในข้อความข้างต้นนั้น
กินความรวมไปถึงกรรมในภพทั้งปวง หรือภูมิแห่งจิต ปัญญาภังขาร มีขอบเขตไปถึงรูปาวจรด้วย
แต่อเนญชาภังขารหมายเอาเฉพาะแต่อรูปาจรเท่านั้น

ด้วยประการฉะนี้ เพราะอวิชชานี้จางไปและดับไปโดยสิ้นเชิง สังขารจึงดับไป
เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เพราะนามรูปดับ
สฬายตนะจึงดับ เพราะสฬายตนะดับ ผัสสะจึงดับ เพราะผัสสะดับ เวทนาจึงดับ เพราะเวทนาดับ
ตัณหาจึงดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานจึงดับ เพราะอุปาทานดับ ภพจึงดับ เพราะภพดับ ชาติจึงดับ
เพราะชาติดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสจึงดับ
กองทุกข์ทั้งหมดย่อมดับไป ด้วยประการฉะนี้ นี้เรียกว่า อริยสัจ คือความดับไปแห่งทุกข์³

กรรมที่ก่อให้เกิดภพใหม่

ความจริง เพราะสัตว์ทั้งหลายถูกอวิชชาห่อหุ้มไว้ และถูกตัณหารัดรั้งไว้
จึงแสวงหาความพอใจใหม่ ๆ อยู่เสมอ ที่นี้บ้าง ที่นั่นบ้าง เพราะฉะนั้นภพใหม่จึงเกิดมีขึ้นอยู่ร่ำไป⁴
ก็แล กรรมซึ่งกระทำด้วยอำนาจโลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งเกิดขึ้นจากโลภะ โทสะ และโมหะ
เหล่านั้น มีแหล่งที่เกิดและมูลเหตุอยู่ในโลภะ โทสะ และโมหะ
ที่นั่นบุคคลย่อมได้รับผลแห่งกรรมนี้ ทั้งที่เป็นทิฏฐุกรรม อุปชกภพ และอปราปริยภพ¹

¹ ส.นิ. ๑๖/๒/๑.

² ส.นิ. ๑๖/๑๙๒/๙๙.

³ ส.นิ. ๑๖/๓/๒.

⁴ ม.ม. ๑๒/๔๙๘/๕๕๐.

ความสิ้นสุดแห่งกรรม

อย่างไรก็ดี โดยเหตุที่อวิชชาเสื่อมสิ้นไป โดยเหตุที่วิชชาเกิดขึ้นโดย เหตุที่ตัณหาดับไป ภพใหม่ย่อมไม่เกิดขึ้นอีก²

เพราะว่ากรรมทั้งหลาย ซึ่งมีได้ทำด้วยอำนาจโลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งมีได้เกิดจากโลภะ โทสะ และโมหะ ไม่มีแหล่งกำเนิดอยู่ในโลภะ โทสะและโมหะ โดยอาศัยความสิ้นไปแห่งโลภะ โทสะ และโมหะ กรรมเช่นนั้นย่อมเป็นอันละได้ ถูกถอนรากได้แล้ว เหมือนต้นตาล ที่ถูกโค่นพินจากดิน ถูกทำลายลง และไม่สามารถจะเกิดขึ้นได้อีก³

ในแง่นี้ บุคคลอาจกล่าวกับเราโดยตรงว่า ตถาคตสอนเรื่องความขาดสูญ ว่าตถาคตประกาศหลักกรรมเพื่อประสงค์ความขาดสูญ และว่าตถาคตฝึกฝนสาวกทั้งหลายในเรื่องนี้ เพราะว่าโดยแท้จริงแล้ว ตถาคตสอนเรื่องความขาดสูญ กล่าวคือ ความขาดสูญแห่งโลภะ โทสะ และโมหะ รวมทั้งความขาดสูญแห่งบาปกรรมและอกุศลกรรมเป็นอันมาด้วย⁴

ปฏิจสุมุปปาท ซึ่งตามตัวอักษรแปลว่า การอาศัยกันและกันเกิดขึ้น เป็นหลักกรรมที่ว่าการอาศัยปัจจัยเกิดขึ้นแห่งรูปธรรมและนามธรรม เป็นหลักกรรมที่คู่กับหลักอนัตตา เป็นปัจจัยอันขาดเสียไม่ได้สำหรับความเข้าใจ และแห่งตลอดซึ่งคำสอนของพระพุทธองค์อย่างถูกต้อง หลักปฏิจสุมุปปาทนี้แสดงให้เห็น กระบวนการแห่งชีวิตทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมทั้งปวง

ที่เรียกโดยสมมติว่า บุคคล มนุษย์ และสัตว์เป็นต้นนั้น ไม่ใช่เป็นเพียงบทบาทแห่งความบังเอิญที่มีขอบเขต แต่เป็นผลอันเกิดจากเหตุและปัจจัย ยิ่งไปกว่านั้นปฏิจสุมุปปาทนี้ ยังอธิบายให้เห็นว่า การเกิดขึ้นแห่งภพใหม่ และความทุกข์เป็นไปโดยอาศัยปัจจัยอย่างไร และในส่วนรองลงมา ยังแสดงให้เห็นอีกว่า เพราะอาศัยการกำจัดปัจจัยเหล่านี้เสียได้ กองทุกข์ทั้งหมดจะต้องดับไปอย่างไร ดังนั้น ปฏิจสุมุปปาทจึงช่วยชี้แจงให้เข้าใจอริยสัจข้อที่ ๒ และ ๓ โดยอธิบายจากมูลฐานของมันแท้ ๆ ขึ้นไปที่เดียว และให้แบบทางปรัชญาที่ตายตัวแก่อริยสัจทั้งสองข้อนั้นด้วย

ฝั่งต่อไปนี้แสดงให้เห็นทราบเพียงชั่วมองแวบเดียว ว่าห่วงแห่งแม่บททั้ง ๑๒ ประการนี้ได้ครอบคลุมถึงภพ ๓ ที่ต่อเนื่องกันคือ อดีต ปัจจุบัน และ อนาคตอย่างไร

อดีตชาติ	1. อวิชชา 2. สังขาร	กรรมภพมีเหตุ ๕ ๑,๒,๘,๙,๑๐
	3. วิญญาณ 4. นามรูป	อุบัติภพมีผล ๕

¹ อ.ติ.ก. ๒๐/๔๗๓/๑๗๑.

² ม.ม. ๑๒/๔๙๘/๕๔๐.

³ อ.ติ.ก. ๒๐/๔๗๓/๑๗๒.

⁴ อ.อภ.ฐ.ก. ๒๓/๑๐๒/๑๘๖.

ปัจจุบันชาติ	5. สฟายตนะ 6. ผัสสะ 7. เวทนา	๓,๔,๕,๖,๗
	8. ตัณหา 9. อุปาทาน 10. ภพ	กรรมภพมีเหตุ ๕ ๑,๒,๘,๙,๑๐
อนาคตชาติ	11. ชาติ ๑๒. ชราและมรณะ	อุบัติภพมีผล ๕ ๓,๔,๕,๖,๗

ห้วงที่ ๑-๒ รวมทั้งห้วงที่ ๘-๑๐ เป็นกรรมภพ มีเหตุแห่งชาติ ๕ เหตุ

ห้วงที่ ๓-๗ รวมทั้งห้วงที่ ๑๑-๑๒ เป็นอุบัติภพมีกรรมวิบาก ๕

โดยนัยนี้ ท่านจึงกล่าวไว้ในปฏิสัมภิทามรรคว่า :-

ในอดีตมีเหตุ ๕

ในปัจจุบันเราพบผล ๕

เดี๋ยวนี้เรากำลังสร้างเหตุ ๕

เราจะได้รับผล ๕ ในอนาคต (วิสุทธิมรรค ๑๗)

(รายละเอียดดูใน Fund., เล่ม ๓ และ Buddhist Dictionary ของผู้เขียน)

องค์มรรคข้อที่ ๒ สัมมาสังกัปปะ

ก็สัมมาสังกัปปะเป็นไฉน ?

1. ความดำริในการออกจากกาม
2. ความดำริในการออกจากพยาบาท
3. ความดำริในการพ้นจากการเบียดเบียน

นี้เรียกว่า สัมมาสังกัปปะ¹

ก็สัมมาสังกัปปะนี้ ตถาคตบอกแก่เธอว่ามี ๒ ประการคือ :

โลกียสัมมาสังกัปปะและโลกุตตรสัมมาสังกัปปะ

1. ความดำริในการออกจากกาม ออกจากพยาบาท และออกจากการเบียดเบียน นี้เรียกว่า โลกียสัมมาสังกัปปะ ซึ่งให้ผลที่เป็นโลกียะและนำวิบากอันงามมาให้
2. แต่สิ่งใดก็ตามบรรดามี ไม่ว่าจะเป็นความตริภิกขุ ความตรองการใคร่ครวญ ความดำริ การพินิจ การยกจิตขึ้นสู่อารมณฺ์ จิตที่เป็นอริยะเห็นห่างจากโลกและเกิดร่วมกับอริยมรรค ดำเนินตามอริยมรรค วิถีสังฆารเหล่านี้ เรียกว่า โลกุตตรสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นของไม่เที่ยงในโลก แต่เป็นของที่พ้นจากโลกและเป็นองค์แห่งมรรค²

สัมมาสังกัปปะเกิดร่วมกับองค์มรรคข้ออื่น ๆ

เมื่อเข้าใจมิจฉาสังกัปปะว่าเป็นทางผิด และเข้าใจสัมมาสังกัปปะว่าเป็นทางถูกต้อง บุคคลย่อมปฏิบัติสัมมาทิสฺสุ (ข้อที่ ๑) และเมื่อทำความพยายามเพื่อกำจัดความดำริที่ชั่วและบำเพ็ญสัมมาสังกัปปะให้เกิดขึ้น บุคคลชื่อว่าปฏิบัติสัมมาวายามะ (ข้อที่ ๒) และเมื่อกำจัดความดำริผิดด้วยจิตอันมีสติ เป็นผู้ผู้มีสติ เข้าถึงสัมมาสังกัปปะอยู่ บุคคลชื่อว่าปฏิบัติสัมมาสติ (ข้อที่ ๗) ด้วยประการฉะนี้ จึงมีธรรม ๓ ประการที่เกิดร่วมกัน และดำเนินตามสัมมาสังกัปปะกล่าวคือ สัมมาทิสฺสุ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

¹ ที.มหา ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

² ม.อุ. ๑๔/๒๖๖-๘/๑๘๓-๔.

องค์มรรคข้อที่ ๓ สัมมาวาจา

สัมมาวาจาเป็นไหน ?

การเว้นจากการพูดปด

1. ในที่นี้บางคนละจากการพูดปด เว้นขาดจากการพูดปดนั้น เขาพูดคำสัตย์ ยึดมั่นใจคำสัตย์ เป็นที่ไว้วางใจได้ ควรแก่การเชื่อถือ ไม่เป็นคนลวงโลก เมื่อเข้าสู่ที่ประชุมหรืออยู่ท่ามกลางชุมชน ท่ามกลางญาติมิตร อยู่ในสังคมหรือในพระราชสำนัก และถูกเรียกขอร้องให้เป็นพยานเพื่อบอกสิ่งที่เขารู้ ถ้าเขาไม่รู้ ก็ตอบว่าไม่รู้ ถ้าเขารู้ก็ตอบว่า “ข้าพเจ้ารู้” ถ้าเขาไม่เห็น ก็ตอบว่าไม่เห็น และถ้าเห็น ก็ตอบว่าเห็น ด้วยอาการอย่างนี้ เขาจึงไม่ค่อยพูดปดทั้ง ๆ ที่รู้ไม่ว่าจะเพื่อประโยชน์แก่ตัวเขาเอง หรือเพื่อประโยชน์แก่ตัวเขาเอง หรือเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น หรือเพื่อประโยชน์อื่นใดก็ตาม¹

การเว้นจากการพูดส่อเสียด

2. เขาละการบอกเรื่องราว และเว้นขาดจากการบอกเรื่องราวนั้นเรื่องที่เขาได้จากที่นั่น จะไม่นำไปพูดในที่โน้น เพื่อที่จะก่อให้เกิดความแตกแยกในที่โน้น จะไม่นำมาในที่นี้ เพื่อที่จะก่อให้เกิดความแตกแยกในที่นี้ ด้วยอาการอย่างนี้ เขาจึงประสานบุคคลที่แตกกัน และที่ประสานกันอยู่แล้ว เขาก็ส่งเสริมให้สามัคคีกันยิ่งขึ้น ความสามัคคีเป็นที่ยินดีของเขา เขายินดี บ้านเทิงในความสามัคคี และความสามัคคีนี้เอง ที่เขาแผ่ไปด้วยคำพูดของเขา

การละเว้นจากการพูดคำหยาบ

3. เขาละจากการพูดคำหยาบ และเว้นขาดจากคำหยาบนั้น เป็นการพูดแต่คำนิมนวล ไพเราะหู น่ารัก คำพูดชนิดที่จับใจ ไพเราะ มีไมตรี และเป็นที่น่าพอใจของคนหมู่มาก

ในมัชฌิมนิกาย สุตตที่ ๒๑ พระพุทธเจ้าตรัสว่า
ดูกรภิกษุทั้งหลายแมหากว่าโจรและเพชรฆาตจะเลื่อยแขนขาและข้อต่อของพวกเขาใครก็ตามที่
ปล่อยให้เกิดความโกรธต่อการกระทำ

เช่นนั้น ไม่ชื่อว่าปฏิบัติตามคำสอนของเรา เพราะเธอควรสำนึกตัวเองอย่างนี้ว่า :
จิตของเราจะดำรงมั่นไม่หวั่นไหว คำพูดชั่วจะไม่หลุดออกจากริมฝีปากของเรา
เราจะยังคงมีใจเป็นมิตรและเปี่ยมด้วยความเอ็นดูมีใจประกอบด้วยเมตตา

¹ อ.ทสก. ๒๔/๑๖๕/๒๘๘.

ปราศจากความประสงค์ร้ายใด ๆ ที่ซ่อนอยู่ภายใน และเราจะแผ่ไปถึงบุคคลเช่นนั้น ด้วยจิตอันประกอบด้วยเมตตาทางขวาง ลึกซึ่ง ไม่มีประมาณ ปราศจากโทษ และความโกรธ

การละเว้นจากคำพูดเพื่อเจ้อ

4. เขาละการพูดเพื่อเจ้อ และเว้นขาดจากคำพูดเพื่อเจ้อ พูดถูกกาล พูดความเป็นจริง พูดคำที่มีประโยชน์ พูดกฎกรรมกฎวินัย คำพูดของเขาประดุจขุมทรัพย์ พูดในขณะที่สมควร พรั่งพร้อมไปด้วยเหตุผลพอเหมาะพอควรและมีความหมาย นี้เรียกว่าสัมมาวาจา¹

โลกียวาจาและโลกุตตรวาจา

สัมมาวาจา ตถาคตบอกเธอว่ามี ๒ ประเภทคือ

๑. การเว้นจากการพูดปด จากการพูดส่อเสียด

จากการพูดคำหยาบและจากการพูดเพื่อเจ้อ นี้เรียกว่า สัมมาวาจาที่เป็นโลกียะ ซึ่งให้ผลอย่างโลก ๆ และนำมาซึ่งวิบากอันดี

๒. ส่วนความรังเกียจต่อการพูดมิจฉาววาจา ๔ ประการนี้ การละ การงด

การยั่วยุจกจากวาจาเช่นนั้น จิตเป็นอริยะ เห็นห่างจากโลก พรั่งพร้อมด้วยมรรค และดำเนินตามอริยมรรค นี้เรียกว่า โลกุตตรสัมมาวาจา ซึ่งไม่ใช่เรื่องโลกเป็นเรื่องเหนือโลก และพรั่งพร้อมด้วยมรรค²

สัมมาวาจาเกิดร่วมกับบองค์มรรคข้ออื่น ๆ

ก็ เมื่อเข้าใจมิจฉาววาจา ว่าเป็นมิจฉาววาจา เข้าใจสัมมาวาจา ว่าเป็นสัมมาวาจา บุคคลย่อมบำเพ็ญสัมมาทิสฺฐิ เมื่อทำความพยายามกำจัดมิจฉาทิสฺฐิ และบำเพ็ญสัมมาวาจาให้เกิดขึ้น บุคคลชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาวายามะ และเมื่อกำจัดมิจฉาววาจา มีใจประกอบด้วยสติ และเข้าถึงสัมมาวาจา มีจิตประกอบด้วยสติอยู่ บุคคลย่อมชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาสติ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีธรรมะ ๓ ประการที่เกิดร่วม และดำเนินตามสัมมาวาจา กล่าวคือ สัมมาทิสฺฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

¹ อ.ทกส. ๒๔/๑๖๕/๒๔๘.

² ม.ญ. ๑๔/๒๖๖-๘/๑๘๓-๕.

องค์มรรคข้อที่ ๔ สัมมากัมมันตะ

สัมมากัมมันตะเป็นไฉน ?

การเว้นจากการฆ่าสัตว์

1. ในข้อนี้บุคคลบางคนละการฆ่าสัตว์ และเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์นั้น เขาปราศจากท่อนไม้หรือศาสตรา มีความรู้สึกผิดชอบ เต็มไปด้วยความเห็นอกเห็นใจ มีความปรารถนาต่อประโยชน์เกื้อกูลต่อชาวโลกทั้งมวล

การเว้นจากการขโมย

2. บุคคลละการลักทรัพย์ และเว้นขาดจากการลักทรัพย์ สิ่งใดที่บุคคลเป็นเจ้าของของสิ่งของและทรัพย์สินในหมู่บ้านหรือในป่า เขาไม่ถือเอาสิ่งนั้นโดยไถยเจตนา

การเว้นจากการประพฤติดินในกาม

3. บุคคลละการประพฤติดินในกาม และเว้นขาดจากการประพฤติดินในกามนั้น เขาไม่ประพฤติดินกับบุคคลเช่นที่อยู่ในการรักษาของบิดา มารดา พี่ชาย พี่สาว หรือญาติ ไม่ประพฤติดินวงประเวณีกับหญิงที่แต่งงานแล้ว กับหญิงที่ต้องโทษ หรือแม้แต่กับหญิงที่เขาหมั้นแล้ว

นี่เรียกว่าสัมมากัมมันตะ¹

สัมมากัมมันตะนี้ เราบอกแก่เธอว่ามี ๒ อย่างคือ :-

โลกียสัมมากัมมันตะ และ**โลกุตตรสัมมากัมมันตะ**

1. การเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ และประพฤติดินในกาม นี้เรียกว่าโลกียสัมมากัมมันตะ อันให้ผลอย่างโลก ๆ และนำมาซึ่งวิบากอันดี
2. ส่วนความรังเกียจต่อการกระทำมิชฌากัมมันตะ ๓ ประการ การละ การงด และการ

ยับยั้งจากการกระทำเช่นนั้น ใจที่เป็นอริยะ เห็นห่างจากโลก และพร้อมด้วยมรรค ดำเนินตาม

---

¹ อ.ทกส. ๒๔/๑๖๕/๒๘๗.

อริยมรรค นี้เรียกว่าโลกุตตรสัมมากัมมันตะ ซึ่งไม่ใช่เรื่องโลก พ้นจากโลก และสัมปยุตด้วยมรรค¹

สัมมากัมมันตะเกิดร่วมกับองค์มรรคข้ออื่น ๆ

เมื่อเข้าใจมิจฉากัมมันตะ ว่าเป็นมิจฉากัมมันตะ
เข้าใจสัมมากัมมันตะว่าเป็นสัมมากัมมันตะ บุคคลที่ชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาทิฐิ
และเมื่อทำความพยายามเพื่อกำจัดมิจฉากัมมันตะ และบำเพ็ญสัมมากัมมันตะให้เกิดขึ้น
บุคคลที่ชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาวายามะ
และเมื่อกำจัดมิจฉากัมมันตะด้วยใจอันประกอบด้วยสติ และอยู่ด้วยจิตมีสติ
เข้าถึงสัมมากัมมันตะอยู่ บุคคลที่ชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาสติด้วยประการฉะนี้ จึงมีธรรมะ ๓
ประการที่เกิดรวม และดำเนินตามสัมมากัมมันตะ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ
และสัมมาสติ

---

¹ ม.อ. ๑๔/๒๗๒/๒๗๓.

องค์มรรคข้อที่ ๕ สัมมาอาชีวะ

สัมมาอาชีวะเป็นไฉน ?

เมื่อพระอริยสาวกเว้นจากวิถีเลี้ยงชีพที่ผิด หาเลี้ยงชีพโดยทางที่ถูกต้องเรียกว่า สัมมาอาชีวะ¹ ในมัชฌิมนิกาย สุตตที่ ๑๑๗ ท่านกล่าวไว้ว่า การทำการหลอกลวง หักหลัง การพูดให้เขาชอบ การมีกลโกง การต่อลามด้วยลามก นี้เรียก มิจฉาอาชีวะ และในอังคุตตรนิกาย เล่มที่ ๕ สุตตที่ ๑๗๗ ท่านกล่าวไว้ว่า มีการค้าขาย ๕ อย่าง ที่พระอริยสาวกควรงดเว้น คือการค้าอาวุธ การค้าสัตว์มีชีวิต การค้าเนื้อ การค้าของมีนเมา และการค้ายาพิษ

อาชีพอหหาร อาชีพประมง นายพรานเป็นต้น ก็รวมเข้าด้วย

ก็ ตถาคต บอกการเลี้ยงชีพชอบแก่เธอว่ามี ๒ อย่างคือ :

โลกียสัมมาอาชีวะ และโลกุตตรสัมมาอาชีวะ

1. เมื่ออริยสาวกเว้นจากมิจฉาอาชีวะ ปฏิบัติสัมมาอาชีวะ นี้เรียกว่า โลกียสัมมาอาชีวะ ซึ่งให้ผลอย่างโลก ๆ และนำวิบากอันดีมาให้
2. ส่วนความรังเกียจต่อมิจฉาอาชีวะ การละ การงด และการยับยั้งจากการกระทำเช่นนั้น ใจเป็นอริยะ เห็นห่างจากโลก และพร้อมด้วยมรรค ดำเนินตามอริยมรรค นี้เรียกว่า โลกุตตรสัมมาอาชีวะ ซึ่งไม่ใช่เรื่องของโลก พ้นจากโลก และสัมปยุตด้วยมรรค²

สัมมาอาชีวะเกิดร่วมกับองค์มรรคข้ออื่น ๆ

เมื่อเข้าใจมิจฉาอาชีวะ ว่าเป็นมิจฉาอาชีวะ เข้าใจสัมมาอาชีวะ ว่าเป็นสัมมาอาชีวะ บุคคล ชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาทิสฺสู และเมื่อทำความพยายามเพื่อกำจัดมิจฉาอาชีวะ และบำเพ็ญสัมมาอาชีวะให้เกิดขึ้น บุคคลชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาวายามะ และเมื่อกำจัดมิจฉาอาชีวะ ด้วยใจอันประกอบด้วยสติ และอยู่ด้วยจิตมีสติ เข้าถึงสัมมาอาชีวะอยู่ บุคคลชื่อว่าบำเพ็ญสัมมาสติ ด้วยประการฉะนี้ จึงมีธรรมะ ๓ ประการที่เกิดรวม และดำเนินตามสัมมาอาชีวะ คือ สัมมาทิสฺสู สัมมาวายามะ และสัมมาสติ

¹ ที่. มหา. ๑๐/๒๙๙/๓๔๘.

² ม. อ. ๑๔/๒๗๖-๗/๑๘๖.

องค์มรรคข้อที่ ๖

สัมมาวายามะ

สัมมาวายามะเป็นไหน ?

มหาปธานมี ๔ คือ :-

1. สังวรปธาน
2. ปหานปธาน
3. ภาวนาปธาน
4. อนุรักษนาปธาน

๑. สังวรปธาน

สังวรปธานเป็นไหน ? ในข้อนี้พระอริยสาวกปลุกความพอใจ เพื่อระงับการเกิดขึ้นของบาปกรรม อกุศลธรรม ที่ยังไม่เกิดขึ้น และพยายามปรารภความเพียร ประคับประคองจิตและมุ้งมั่น

ดังนั้น เมื่อพระอริยสาวกเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ได้กลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย รุทธรรมารมณ์ด้วยใจ ท่านไม่ยึดมั่นโดยนิमित ไม่ถือโดยอนุพยัญชนะ และยอมพยายามกีดกันสิ่งซึ่งเป็นเหตุให้บาปและอกุศลธรรม อภิชฌาและโทมนัสเกิดขึ้น ถ้าอยู่ด้วยอินทรีย์ที่ไม่สำรวมแล้ว และคุ้มครองอินทรีย์ สำรวมอินทรีย์

เขาประกอบด้วยอินทรีย์สังวร อันเป็นอริยะนี้แล้ว เสวยสุขเวทนาในภายใน ซึ่งบาปกรรมไม่อาจแทรกเข้าไปได้

นี้เรียกว่า สังวรปธาน

๒. ปหานปธาน

ปหานปธานเป็นไหน ? พระอริยสาวกกระตุ้นฉันทะ เพื่อละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว และพยายามปรารภความเพียร ประคับประคองใจและมุ้งมั่น

ท่านไม่รักษาไว้ซึ่งความคิดเรื่องกามราคะ พยาบาทหรือโทมนัสใด ๆ หรือบาปกรรมและอกุศลธรรมอื่นใดที่อาจเกิดขึ้น ท่านยอมละ ขยับได้ ทำลาย และทำให้อกุศลธรรมเหล่านั้น อันตรธานไป

วิธีกำจัดอกุศลวิตก ๕ ประการ

ในขณะที่พิจารณาอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งอยู่นั้น ถ้าหากความดำริอันเป็นบาปและอกุศล นเกิดแต่โลภะ โทสะ และโมหะ จะพึงเกิดขึ้นแก่พระสาวก ด้วยอาศัยอารมณ์นั้นแล้ว คราวนั้นพระสาวกนั้น :-

1. พึงยังอารมณ์อื่นที่เป็นกุศลให้เกิดขึ้นแทน โดยอาศัยอารมณ์นั้น
2. พึงพิจารณาให้เห็นความเป็นทุกข์ของความคิดเหล่านี้ว่า “ความคิดเหล่านี้เป็นอกุศล นาดิเตียน มีผลเป็นทุกข์โดยแท้”
3. ไม่ใส่ใจถึงความดำริเหล่านี้
4. พิจารณาให้เห็นว่าความคิดเหล่านี้ เป็นสภาพที่ปัจจัยปรุงแต่งขึ้น
5. ด้วยพินที่ขบกันและลั่นกดเพดาน แล้วใช้จิตกดขม และถอนความคิดเหล่านี้ทิ้งเสีย เมื่อทำอยู่อย่างนี้ ความดำริที่เป็นบาปและอกุศลอันเกิดแต่โลภะ โทสะ และโมหะ ก็จะสูญสิ้นอันตรธานไป และจิตก็จะตั้งมั่นสงบระงับ เยือกเย็นและเป็นสมาธิ นี้เรียกว่า ปหานปธาน¹

๓. กาวนาปธาน

กาวนาปธานเป็นไฉน? ในที่นี้ พระสาวกมีฉันทะ เพื่อยังกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น และพยายามปรารภความเพียร ประคับประคองจิตมีความบากบั่น

ด้วยประการฉะนี้ ท่านยอมเจริญองค์แห่งการตรัสรู้ อันอาศัยวิเวกความคลายกำหนด นิโรธ และมีวิมุตติเป็นที่สุด สติ ธัมมวิจยะ วิริยะ ปิตี ปัสสัทธิ สมาธิ และอุเบกขา

นี้เรียกว่า ความพยายามเพื่อความเจริญ²

๔. อนุรักษนาปธาน

อนุรักษนาปธานเป็นไฉน? ในที่นี้ พระสาวกมีฉันทะ เพื่อรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเอาไว้ และไม่ให้กุศลธรรมเหล่านั้นสูญหายไป แต่ทำให้กุศลธรรมเหล่านั้นเจริญ ทำให้แก่กล้า

และให้ถึงความเจริญสมบูรณ์เต็มที่ และท่านพยายามปรารภความเพียร ประคับประคองจิต และมีความบากบั่น

ด้วยประการฉะนี้ ท่านยอมรักษาสมานิมิต อันเกิดขึ้นแล้วไว้อย่างมั่นคง เช่นซากศพที่ถูกหนอนชอบไซ (ปุพฺพุกสัณฺญา) ซากศพที่ชำเล็ดชำหนอง ซากศพที่มีหนองไหลเยิ้ม ซากศพที่ปรุด้วยรู ซากศพที่ขึ้นอืด

นี้เรียกว่า อนุรักษนาปธาน

¹ อ. จตุกก. ๒๑/๑๓-๑๔/๑๙-๒๐

¹ ม. มุ. ๑๒/๒๖๒/๒๔๖.

² อ. จตุกก. ๒๑/๑๓-๑๔/๑๙-๒๐.

ความจริง พระสาวกผู้สมบูรณ์ด้วยศรัทธา และเข้าใจคำสอนของพระศาสดา
เปี่ยมด้วยความดำริว่า “แม่หนัง เอ็น และกระดูก จะเหือดแห้งไป
เนื้อและเลือดในกายของเราจะเหือดแห้งไปก็ตามที่ ตราบใดที่เรายังไม่บรรลุนิพพานที่พึงบรรลุ
ด้วยความบากบั่น ความพากเพียรและความพยายามอย่างถูกผู้ชาย
เราก็จะไม่ยอมเลิกความเพียรเพียงนั้น”

นี่เรียกว่า สัมมาวายามะ¹

สังวรปธาน ปหานปธาน ภาวณาปธาน

และอนุรักษนาปธาน ความเพียรอันยิ่งใหญ่

ทั้ง ๔ ประการนี้ ท่านผู้เป็นเผ่าพันธุ์

แห่งพระอาทิตย์ได้แสดงเอาไว้

และท่านผู้ยึดมั่นอยู่ในความเพียร ๔ ประการนี้

อาจทำที่สุดแห่งทุกข์ได้²

---

¹ ม.ม. ๑๓/๒๓๙/๒๓๔.

² อ.จตุกก. ๒๑/๑๔/๒๑-๒๒.

องค์มรรคข้อที่ ๗

สัมมาสติ

สัมมาสติเป็นไหน ?

สติปัฏฐาน ๔

¹ทางสายเดียวที่เป็นไป เพื่อบรรลุความบริสุทธิ์ เพื่อกำจัดโสกะปริเทวะ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อเข้าสู่ทางอันถูกต้อง และทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ก็คือ ทางที่อาศัยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสติ ๔ สติปัฏฐาน ๔ คืออะไร ?

ในที่นี้ พระสาวกอยู่ด้วยการพิจารณากาย พิจารณาเวทนา พิจารณาจิต และพิจารณาธรรมารมณ มีความเพียร รู้แจ้งชัดซึ่งธรรมเหล่านั้นและมีสติ หลังจากที่ทำจัดอกิชา และโทมนัสอย่างโลก ๆ ได้แล้ว

๑. กายานุปัสสนา

การตามพิจารณาเห็นกาย

พระอริยสาวกอยู่ด้วยการพิจารณาเห็นกายอย่างไร ?

อานาปานสติ

(การพิจารณาลมหายใจเข้า-ออก)

ในที่นั้น พระอริยสาวกปลีกตัวออกสู่ป่า โคนต้นไม้ หรือที่อันว่าจากเรือนที่นั่งขัดสมาธิ ตั้งกายตรง มีสติกำหนดเฉพาะหน้า ท่านมีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก เมื่อหายใจเข้ายาว ก็รู้ว่าหายใจเข้ายาว เมื่อหายใจออกยาว ก็รู้ว่าหายใจออกยาว เมื่อหายใจเข้าสั้น ก็รู้ว่าหายใจเข้าสั้น เมื่อหายใจออกสั้น ก็รู้ว่าหายใจออกสั้น ท่านสำเนียงกตณยานี้ว่า เมื่อกำหนดรู้กงลมอย่างชัดแจ้ง ข้าพเจ้าจักหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกตณยานี้ว่า ข้าพเจ้าระงับกายสังขาร จักหายใจออก

พระอริยสาวกอยู่ด้วยการพิจารณากาย เนื่องด้วยตนเองหรือบุคคลอื่น หรือทั้งด้วยตนเองและบุคคล ด้วยประการฉะนี้

ท่านมองเห็นอาการที่กงลมเกิดขึ้นและดับไปของกงลมกายมีอยู่

“กายมีอยู่ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่บุคคล ไม่ใช่หญิง ไม่ใช่ชาย

ไม่ใช่ตัวตน นับเนื่องในอัตตาหรือบุคคล

¹ ที. มหา. ๑๐/๒๗๓/๓๒๕.

หรือไม่มีสิ่งใดที่นับเนื่องในบุคคล” (อรรถกถา)

ความรู้อันแจ่มชัดนี้มีอยู่ในท่าน ถึงขนาดจำเป็นทำให้เกิดความรู้และสติ และท่านอยู่อย่างอิสระไม่ยึดมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก พระอริยสาวกย่อมพิจารณากายอยู่ ด้วยประการฉะนี้

อานาปานสติเป็นข้อหนึ่งในกัมมัฏฐานที่สำคัญที่สุด เราอาจใช้อานาปานสติ เพื่อเจริญสมถะ คือเพื่อบรรลุฌาน ๔ ก็ได้ เพื่อเจริญวิปัสสนาก็ได้ เพื่อปฏิบัติรวมกันทั้งสองอย่างก็ได้ ในข้อนี้คือข้อความแห่งสติปัฏฐานอานาปานสติ โดยหลักใหญ่แล้ว ท่านหมายเอาสมถะ และสมาธิอันเป็นบูรพภาคแห่งการเจริญวิปัสสนา ซึ่งอาจจะถือปฏิบัติได้ ในวิธีดังต่อไปนี้

หลังจากที่พระโยคาวจรได้บรรลุความสงบและสมาธิ หรือฌานข้อใดข้อหนึ่ง โดยการเจริญอานาปานสติโดยเฉพาะแล้ว

พระอริยสาวกย่อมพิจารณาถึงแดนเกิดของลมหายใจต่อไป ท่านย่อมเห็นว่า ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกนี้ ย่อมเกิดจากกายอันประกอบด้วยมหาภูตรูป ๔ และรูปธรรมต่าง ๆ อันเกิดจากมหาภูตรูป ๔ เหล่านั้น เช่นประสาท ๕ เป็นต้น เพราะมีผัสสะ ๕ เป็นปัจจัย ซึ่งเกิดวิญญูญาณ และพร้อมกบวิญญูญาณนั้น ชันธ ๓ นอกนั้นก็กล่าวคือเวทนา สัญญา และสังขาร จึงเกิดขึ้น พระโยคาวจรย่อมเห็นอย่างแจ่มชัดอย่างนี้ว่า ไม่มีสิ่งทีมนับว่าเป็นตัวตนหรืออัตตา ในสิ่งที่เรียกว่าบุคคลนี้มันเป็นเพียงกระบวนการของรูปกับนาม ที่อาศัยองค์ประกอบหลายอย่างเกิดขึ้นเท่านั้น ต่อแต่นั้น ท่านย่อมนำเอาไตรลักษณ์มาพิจารณาสภาวะธรรมเหล่านี้ เข้าใจทุกอย่างทะลุปรุโปร่งว่า ตกอยู่ในความทุกข์และไม่มีตัวตน

อิริยาบถ ๔

ข้ออื่นยังมีอีก ในขณะที่เดิน ยืน นั่ง หรือนอน พระสาวกเข้าใจ (ตามความเป็นจริง) ซึ่งคำว่า “เราเดิน” “เรายืน” “เรานั่ง” “เรานอน” และย่อมเข้าใจอิริยาบถทุกอย่างของร่างกาย

“พระสาวกย่อมเข้าใจว่า ไม่มีสัตว์ ไม่มีตัวตนที่แท้จริง
ที่เดิน ยืน เป็นต้น แต่มันเป็นเพียงภาพพจน์ที่เราเรียกว่า
“เราเดิน” “เรายืน” และอื่น ๆ “ (อรรถกถา)

สติและสัมปชัญญะ

ยังมีอีกข้อหนึ่ง พระสาวกย่อมทำด้วยความเข้าใจชัด ในการไปและการมา ท่านกระทำด้วยความเข้าใจชัด ในการมองไปข้างหน้า และเหลียวกลับ กระทำด้วยความเข้าใจชัด ในการคู้เข้าและเหยียดออก (ซึ่งส่วนใด ๆ ของร่างกาย) กระทำด้วยความเข้าใจชัด ในการถือบาตรและจีวร กระทำด้วยความเข้าใจชัด ในการกิน ดื่ม เคี้ยว และลิ้มรส กระทำด้วยความเข้าใจชัด ในการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะ กระทำด้วยความเข้าใจชัดในการเดิน ยืน นั่งนอนหลับ และตื่น กระทำด้วยความเข้าใจชัดในการพูดและการเงียบ

ในที่สุดทุกสิ่งทุกอย่างที่สาวกกำลังกระทำ ท่านมีความเข้าใจชัดถึง

๑. จุดประสงค์ของตน (สาคถกสัมปชัญญะ)
๒. ผลประโยชน์ของตน (สัปปายสัมปชัญญะ)
๓. หน้าที่ของตน (โคธสัมปชัญญะ)
๔. ภูมิจริง (อสมิมโหสัมปชัญญะ)

การพิจารณาความเป็นของปฏิภูล

อีกประการหนึ่ง พระสาวกพิจารณาร่างกายนี้ ตั้งแต่เท้าขึ้นไปและจากปลายเส้นผมลงมา พร้อมทั้งหนังที่ห่อหุ้มร่างกายนั้น และที่เต็มไปด้วยสิ่งปฏิภูลต่าง ๆ ว่า ร่างกายนี้มีผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ไต หัวใจ ตับ พังผืด ม้าม ปอด ใสใหญ่ ใสเล็ก อาหารใหม่ อาหารเก่า ดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ น้ำเหลือง น้ำตา มันข้น (ไขมัน) น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ และน้ำมูตร

เปรียบเหมือนกับว่า มีกระสอบอยู่ใบหนึ่ง ซึ่งมีปากเปิดทั้งสองข้างบรรจุเต็มด้วยธัญพืชนานาชนิด เช่น ข้าวเปลือก ถั่ว งา และข้าวสาร ชายคนหนึ่งซึ่งมีนัยน์ตาดีเปิดดูนั้นออก แล้วตรวจตรา สิ่งบรรจุอยู่ในกระสอบนั้นอย่างนี้ว่า นั้นข้าวเปลือก นี้ถั่ว นี้งา นี้ข้าวสาร ฉันทัดพระสาวกก็ย่อมพิจารณาร่างกายนี้ ฉันทันเช่นกัน

จตุธาตววิภูฐาน

ข้ออื่นยังมีอีก พระสาวกพิจารณาร่างกายนี้ ไม่ว่ามันจะตั้งอยู่หรือเคลื่อนไป ตามที่มันประกอบด้วยธาตุ ๔ ว่า “ร่างกายนี้ประกอบด้วยปฏิวิธาตฺ อโปธาตฺ เตโชธาตฺ และวาโยธาตฺ” เปรียบเหมือนคนขายเนื้อที่ฉลาด หรือลูกมือของคนขายเนื้อซึ่งได้ฆ่าโคและแยกออกเป็นส่วน ๆ ไปนั่งอยู่ที่ทาง ๔ แพร่ง ฉันทัดพระสาวกก็ฉันทัน ย่อมพิจารณาร่างกายนี้ว่า ประกอบด้วยธาตุ ๔

ในวิสุทฺธิมรรค ข้อที่ ๑๓ ภาค ๒ ท่านได้อธิบายอุปมานี้ดังต่อไปนี้เมื่อคนขายเนื้อ เลี้ยงโค นำโคไปสู่ที่ฆ่า ผูกโคติดกับเสาหลักให้มันยืนขึ้นแล้วฆ่า และมองดูโคที่ฆ่าแล้ว ตลอดเวลานี้เขาย่อมมีความเข้าใจอยู่ว่า “โค” แต่เมื่อเขาฆ่าแหละโคที่ฆ่า และเขื่อนออกเป็นชิ้น ๆ นั่งอยู่ใกล้ ๆ เนื้อนั้น เพื่อจะขายเนื้อ ความรู้สึกที่ว่า “โค” ย่อมหมดไปจากจิตใจของเขา และความรู้สึกที่ว่า “เนื้อ” ย่อมเกิดขึ้นแทน เขาไม่ได้คิดว่าเขาขายโค หรือประชาชนซื้อโค แต่เขาย่อมคิดว่า เนื้อต่างหากที่เขาขาย และคนซื้อ ในทำนองเดียวกันบุคคลผู้ใจเขลา ไม่ว่าจะป็นสมณะ หรือคฤหัสถ์ ความรู้สึกที่ว่าสัตว์ มนุษย์ บุคคล เป็นต้น จะยังไม่หมดไปจนกว่าเขาได้แยกร่างกายด้วยใจ ตามที่มันตั้งอยู่และเปลี่ยนแปลงไป และพิจารณาเห็นตามธาตุที่เป็นส่วนประกอบของกายนั้น แต่เมื่อได้กระทำดังนั้นแล้ว ความรู้สึกที่ว่าบุคคล เป็นต้น จะอันตรธานไป จิตใจเขาก็จะตั้งมั่นอยู่ในการพิจารณาธาตุ

กัมมัฏฐานในป่าช้า

๑. ข้ออื่นยังมีอีก เหมือนอย่างว่า พระสาวกมองดูซากศพที่เขาโยนทิ้งไว้ในป่าช้า ที่ตายได้วันหนึ่ง สองวัน หรือสามวัน ขึ้นอืด ซ้ำเลือดซ้ำหนอง เต็มไปด้วยความเน่าเปื่อย ฉันทิทานยอมพิจารณาเห็นกายของท่านในทำนองเดียวกันว่า แม้มกายของเรานี้ก็จะมีสภาพอย่างนี้มีชะตากรรมอย่างนี้ และไม่สามารถจะล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ฉันทิทานเหมือนกัน

๒. อีกข้อหนึ่ง เหมือนพระสาวกมองดูซากศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าถูกกา เหยี่ยว หรือแร้งกิน ถูกสุนัขหรือสุนัขจิ้งจอกแทะ หรือหมูหนอนชนิดต่างๆ เจาะไซ ฉันทิทานยอมพิจารณาเห็นกายของท่านเองว่า แม้มกายของเรานี้ก็จะมีสภาพอย่างนี้มีชะตากรรมอย่างนี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนี้ไปได้ ฉันทิทานเหมือนกัน

๓. อีกข้อหนึ่ง ภิกษุเหมือนกะวาฬเห็นสัตว์ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าเป็นร่างกระดูก ยังมีเนื้อและเลือด ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ฯลฯ

๔. ร่างกระดูกปราศจากเนื้อ แต่ยังเป็นเลือด ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ฯลฯ

๕. ร่างกระดูกปราศจากเนื้อและเลือดแล้ว ยังมีเส้นเอ็นผูกมัดอยู่ ฯลฯ

๖. กระดูกปราศจากเส้นเอ็นผูกมัดแล้ว เรี่ยรายไปในทิศใหญ่ทิศน้อย คือกระดูกมือไปทางหนึ่ง กระดูกเท้าไปทางหนึ่ง กระดูกแข้งไปทางหนึ่ง กระดูกสะโพกไปทางหนึ่ง กระดูกเชิงกรานไปทางหนึ่ง กระดูกสันหลังไปทางหนึ่ง กระดูกศรีษะไปทางหนึ่ง ภิกษุยอมนอนเข้ามาสู่กายนี้แล้วถึงกายอันนี้แล้วก็มรรษชาติอย่างนี้ มีจุดหมายอย่างนี้ และไม่สามารถจะล่วงพ้นจากมรรษชาตินั้นไปได้

๗. อีกข้อหนึ่ง ภิกษุ เหมือนกะวาฬเห็นสัตว์ที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้าคือกระดูกมีสีขาว เปรียบด้วยสีสังข์ ฯลฯ

๘. กระดูกที่กองเรียงรายกันอยู่ เกิดปีหนึ่งขึ้นไป

๙. การดูศพ เป็นจุลแล้ว เธอยอมนอนมาสู่กายนี้แล้ว

ถึงร่างกายของเราก็มีมรรษชาติอย่างนี้ มีจุดหมายอย่างนี้ และไม่สามารถจะล่วงพ้นสภาพนี้ไปได้ ด้วยประการดังพรรณนามาอย่างนี้

ผู้ปฏิบัติยอมพิจารณาเห็นกายทั้งตัวของเขาเองหรือของบุคคลอื่นหรือสอง เขายอมพิจารณาเห็นว่า ร่างกายเกิดขึ้นอย่างไร ดับไปอย่างไร

และพิจารณาทั้งการเกิดขึ้นและการเสื่อมไปสติอันแจ่มยอมตั้งมั่นอยู่อย่างอิสระ ไม่ยึดมั่นต่อสิ่งใด ๆ ในโลก อย่างนี้แลภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นกายอยู่¹

ก็กายคตาสติอันบุคคลปฏิบัติดีแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นนิสัยของตน ทำให้เป็นฐาน ทำให้ดำรงอยู่อย่างมั่นคง ทำให้แข็งแรงและสมบูรณ์ ฟังห้วงอานิสงส์ ๑๐ ประการคือ

๑. เป็นนายเหนือความยินดีและยินร้าย

ไม่ถูกความไม่ยินดีครอบงำยอมครอบงำความไม่ยินดีได้ทันทีที่เกิดขึ้น

¹ ที.มหา. ๑๐/๒๗๓/๓๒๕.

๒. อุดกั้นต่อภัยและความหวาดกลัวได้ ไม่ถูกภัยและความหวาดกลัวครอบงำ
ยอมครอบงำภัยและความหวาดกลัวที่เกิดขึ้นได้ทันที

๓. อุดทน คือความเป็นผู้มีปรีชาอดกั้น ต่อความหนาว ความร้อน ความหิว
ความกระหาย ต่อสัมผัสคือ เหลือบ ฝุ่น ลม แดด และสัตว์เลื้อยคลาน ต่อทำนองคำพูดที่กล่าวร้าย
ใส่ร้าย เวทนาประจำสรีระที่เกิดขึ้นแล้วอันเป็นทุกข์กล้า เจ็บแสบ ไม่ใช่ความสำราญ
ไม่เป็นที่ชอบใจ พอดีจะสังหารชีวิตได้

๔. เป็นผู้ได้มาน ๔ ซึ่งทำให้ใจบริสุทธิ์ และก่อให้เกิดความสบายในปัจจุบัน
ตามความปรารถนา ไม่ยาก ไม่ลำบาก

อภิญาญา ๖

๕. ย่อมแสดงฤทธิ์ได้เป็นอเนกประการ (อิทธิวิธา)

๖. ย่อมฟังเสียงทั้งสอง คือ เสียงทิพย์ และเสียงมนุษย์ ทั้งที่ไกล และที่ใกล้
ได้ด้วยทิพย์โสตธาตุอันบริสุทธิ์ ลวโสตของมนุษย์ (ทิพฺพโสต)

๗. ย่อมกำหนดรู้อใจของสัตว์อื่นและบุคคลอื่นได้ด้วยใจ (ปรสฺสเจโตปริยญาณ)

๘. อาจบรรลุถึงบุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือระลึกถึงขั้นที่อาศัยอยู่ในชาติก่อน
ได้เป็นอเนกประการ

๙. ย่อมมองเห็นหมู่มสัตว์กำลังจุติ กำลังอุบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม
ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักษุอันบริสุทธิ์ ลวงจักษะของมนุษย์ ย่อมทราบชัดหมู่มสัตว์
ย่อมเกิดเป็นไปตามกรรม

๑๐ ด้วยการสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ย่อมรู้ด้วยตนเอง ถึงเจโต วิมุตติ
และปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้¹

อานิสงส์ ๖ ประการหลัง เป็นอำนาจทางจิต (อภิญาญา) ๕ ประการแรก เป็นโลกียภาวะ
และปุถุชนก็อาจบรรลุได้ ส่วนอภิญาญาข้อสุดท้าย (อาสวักขยญาณ) เป็นโลกุตตระ
และเป็นลักษณะของพระอรหันต์ คือ ผู้บริสุทธิ์โดยเฉพาะ หลังจากบรรลุมาน ๔ แล้วเท่านั้น
จึงจะสามารถทำให้โลกีย์อภิญาญา ๕ ข้อแรกบริบูรณ์ได้

อิทธิบาทหรือฐานแห่งการบรรลุความสำเร็จมี ๔ อย่างคือ ความพอใจ ความมุ่งมานะพยายาม
ความเอาใจใส่ และการไตร่ตรองพิจารณา

¹ ม.ญ. ๑๔/๓๑๗/๒๑๕-๑๖.

๒. เวทนานุปัสสนา

การตามพิจารณาเห็นเวทนา

ก็ภิกษุตามพิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลายอย่างไร ? เมื่อเสวยเวทนาอยู่ภิกษุย่อมรู้ชัดว่า “เราเสวยเวทนาที่เป็นสุข” หรือ “เราเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์” “เราเสวยเวทนาที่ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์” หรือ “เราเสวยสุขเวทนาที่มีอาภิส” หรือ “เราเสวยสุขเวทนาที่ไม่มีอาภิส” หรือ “เราเสวยทุกข์เวทนาที่มีอาภิส” หรือ “เราเสวยทุกข์เวทนาที่ไม่มีอาภิส” หรือ “เราได้รับเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์อันมีอาภิส” หรือ “ เราได้รับเวทนาที่ไม่สุขไม่ทุกข์อันไร้อาภิส” ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลาย ทั้งตัวเราเอง หรือบุคคลภายนอก หรือทั้งสอง พิจารณาเห็นการที่ความรู้สึกเกิดขึ้น และความรู้สึกดับไป พิจารณาทั้งการเกิดขึ้นและการดับไปของเวทนา สติอันแจ่มชัดของเธอตั้งมั่นอยู่ว่า เวทนามีอยู่กับเพียงสักว่า

ความรู้ สักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น และเธอมีชีวิตอยู่อิสระ ไม่ติดยึดมั่นในสิ่งใดในโลก อย่างนี้แล ภิกษุชื่อว่าตามพิจารณาเห็นเวทนาทั้งหลาย

สาวกมีความเข้าใจว่า คำว่า ฉันทรู้สึกละ ไม่มีความหมายอะไร

นอกจากเป็นคำเรียกตามสมมติโวหาร และเข้าใจว่า ในความหมายอันสูงสุด (ปรมาตมะ) ก็มีแต่เพียงเวทนาเท่านั้น หาได้มีตัวตน หรือบุคคลผู้รู้สึกต่อเวทนาเหล่านั้นไม่

๓. จิตตานุปัสสนา

การตามพิจารณาเห็นจิต

ก็การตามพิจารณาจิตเป็นไฉน ? ภิกษุในธรรมวินัยนี้ จิตมีราคะก็รู้ว่าจิตมีราคะ และจิตปราศจากราคะ ก็รู้ว่าจิตปราศจากราคะ จิตมีความโกรธ ก็รู้ว่าจิตมีความโกรธ จิตปราศจากความโกรธ ก็รู้ว่าจิตปราศจากความโกรธ จิตมีความหลง ก็รู้ว่าจิตมีความหลง จิตปราศจากความหลง ก็รู้ว่าจิตปราศจากความหลง จิตหดหู่ ก็รู้ว่าจิตหดหู่ จิตฟุ้งซ่าน ก็รู้ว่าจิตฟุ้งซ่าน จิตพัฒนา ก็รู้ว่าจิตพัฒนา จิตไม่พัฒนา ก็รู้ว่าจิตไม่พัฒนา จิตมีจิตอื่นยิ่งกว่าก็รู้ว่าจิตมีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า ก็รู้ว่าจิตไม่มีจิตอื่นยิ่งกว่า จิตเป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตเป็นสมาธิ จิตไม่เป็นสมาธิ ก็รู้ว่าจิตไม่เป็นสมาธิ จิตหลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตหลุดพ้น จิตไม่หลุดพ้น ก็รู้ว่าจิตไม่หลุดพ้น

คำว่า จิต ที่ใช้ในที่นี่ เป็นศัพท์ที่ใช้รวมสำหรับจิตหลายดวง

หรือหลายขณะแห่งดวงวิญญาณ จิตก็ตรงกับคำว่า วิญญาณ อันไม่ควรจะแปลว่า ความคิด หรือ การคิด ซึ่งตรงกับวจีสังขารเจตสิกมากกว่า ได้แก่ วิตก วิจาร์ ซึ่งนับเนื่องในสังขารชั้นนี้

ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุย่อมพิจารณาเห็นจิตภายในตัวเอง หรือจิตภายนอก หรือทั้งภายในและภายนอก พิจารณาเห็นการที่จิตเกิดขึ้นหรือการที่จิตเสื่อมไป พิจารณาทั้งการที่จิตเกิดขึ้นและเสื่อมไป สติอันแจ่มชัดของเธอที่ตั้งมั่นอยู่ว่า จิตมีอยู่ ก็เพียงสักว่าความรู้ เพียงสักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น

และเธอดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระจากตัณหาและทิฐิไม่ยึดมั่นอะไร ๆ อยู่ในโลก อย่างนี้แล
ภิกษุชื่อว่ายอมตามพิจารณาเห็นจิตอยู่

๔. ธรรมานุปัสสนา

การตามพิจารณาเห็นธรรม

ก็ภิกษุตามพิจารณาเห็นธรรมเป็นอย่างไร ?

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ยอมพิจารณาเห็นธรรมคือนิ वर्ณ ๕

นิ वर्ณ ๕

เมื่อมีความพอใจในกาม (กามฉันทะ) ในภายในจิต
เธอยอมรู้ชัดว่ากามฉันทะมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อพยายามมีอยู่ภายในจิต
ยอมรู้ชัดว่าพยายามมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความมัวงมัวหงายนอนมีอยู่ภายในจิตยอมรู้ชัดว่า
ความมัวงมัวหงายนอนมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อความฟุ้งซ่านรำคาญใจ (อุทฺธจฺจุกุกุจฺจ)
มีอยู่ภายในจิตใจ ยอมรู้ชัดว่า ความฟุ้งซ่านรำคาญใจมีอยู่ภายในจิตของเรา
เมื่อความสงสัยมีอยู่ภายในจิต ยอมรู้ชัดว่าความสงสัยมีอยู่ภายในจิตของเรา เมื่อนิ वर्ณทั้ง ๕ นี้
ไม่มีอยู่ในจิตใจ เธอยอมรู้ชัดว่า นิ वर्ณทั้ง ๕ นี้ ไม่มีอยู่ภายในจิตใจของเรา เธอยอมรู้นิ वर्ณ ๕
นี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ยอมรู้วิธีที่เมื่อนิ वर्ณ ๕ นั้นเกิดขึ้น จะละได้โดยวิธีใด
และยอมรู้ชัดถึงการที่นิ वर्ณเหล่านั้น จะไม่เกิดอีกในโอกาสต่อไป

ตัวอย่างเช่น “กามฉันทะ” เกิดขึ้นเพราะพิจารณาโดยไม่แยบคายต่ออารมณ์ที่น่ารักใคร่
น่าพอใจ กามฉันทะนั้นอาจกำจัดได้ด้วยวิธีการ ๒ อย่าง คือ ทำไว้ในใจว่าเป็นของน่าเกลียด
พิจารณาดูความปฏิกูลของร่างกาย ควบคุมอินทรีย์ทั้ง ๒
ของตนเองรู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร ควบกับกัลยาณมิตร ฟังคำสอนที่ถูกต้อง
กามฉันทะและพยายาม จะละได้เด็ดขาดต่อเมื่อบรรลุถึงความเป็นพระอนาคามี
ความฟุ้งซ่านจะระงับได้เด็ดขาดเมื่อเป็นพระอรหันต์ ความรำคาญใจจะละได้เมื่อเป็นพระโสดาบัน

ขั้น ๕

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุตามพิจารณาเห็นธรรมคือ อุปทานขั้น ๕ เธอยอมรู้ว่า รูปคืออะไร
รูปเกิดขึ้นได้อย่างไร รูปดับไปได้อย่างไร รู้ว่าเวทนาเป็นอย่างไร เกิดขึ้นอย่างไร
รู้ว่าสัญญาเป็นอย่างไร ความจำเกิดขึ้นอย่างไร ความจำดับไปอย่างไร รู้ว่าสังขารเป็นอย่างไร
สิ่งที่ปรุงแต่งจิตเกิดขึ้นอย่างไร สิ่งที่ปรุงแต่งจิตดับไปได้อย่างไร รู้ว่าวิญญาณเป็นอย่างไร
เกิดขึ้นได้อย่างไร และดับไปอย่างไร

อายตนะ ๖

อีกข้อหนึ่ง ภิกษุยอมพิจารณาเห็นธรรม คืออายตนะภายในและภายนอก ๖
เธอยอมรู้จักนัยน์ตาและรู้จักรูป หูและเสียง จมูกและกลิ่น ลิ้นและรส

กายและสิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย ใจและสิ่งที่เกิดกับใจ
และสังโยชน์ซึ่งเกิดขึ้นอาศัยอายตนะภายในและภายนอกทั้ง ๖ นั้น เธอก็รู้ด้วย เธอย่อมรู้ว่า
สังโยชน์ (สิ่งที่ตั้งจิต) เกิดขึ้นอย่างไร สังโยชน์ที่เกิดขึ้นจะละได้อย่างไร และสังโยชน์ที่ละได้แล้ว
จะไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปได้อย่างไร

โพชฌงค์ ๗

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุยอมตามพิจารณาเห็นธรรม คือโพชฌงค์ ๗ (ธาตุแห่งความรู้แจ้ง)
เธอย่อมรู้ว่า เมื่อไร สติ การวิจัยธรรม ความพยายาม ความยินดี ความสงบระงับ สมาธิ
และอุเบกขามีอยู่ในจิต เมื่อไม่มีอยู่ในจิต รู้ชัดว่าไม่มีอยู่ ย่อมรู้ชัดว่า โพชฌงค์เกิดขึ้นได้อย่างไร
และที่เกิดขึ้นแล้วจะเจริญเต็มที่ได้ได้อย่างไร ย่อมรู้ชัดค้อย่างนั้น

อริยสัจ ๔

อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุยอมตามพิจารณาเห็นธรรม คือ อริยสัจ ๔ เธอย่อมรู้ชัดตามเป็นจริงว่า
นี่ทุกข์ นี่เหตุเกิดแห่งทุกข์ นี่ความดับทุกข์ นี่ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ด้วยประการดังพรรณนามาจะนี้ ภิกษุยอมตามพิจารณาเห็นธรรมทั้งที่เป็นภายในตัวเอง
และภายนอก (บุคคลอื่น) หรือทั้งภายในและภายนอก
เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมที่เกิดขึ้นและดับไปได้อย่างไร
พิจารณาเห็นทั้งการเกิดขึ้นและดับไปแห่งธรรมทั้งหลายอยู่
สติอันแจ่มชัดมีอยู่ในเธอว่าธรรมมีอยู่ก็เพียงสักว่าความรู้ สักว่าอาศัยระลึกเท่านั้น
และเธอเป็นผู้มีอิสระจากตัณหาและทิฐิ ไม่ยึดมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก อย่างนี้แล
ภิกษุชื่อว่าพิจารณาเห็นธรรมในธรรมอยู่¹

หนทางนี้เป็นทางเดียวเท่านั้น ที่นำไปสู่ความบริสุทธิ์
การก้าวล่วงความโศกและการคร่ำครวญ การสิ้นสุดแห่งความทุกข์โศก
การเข้าไปสู่ทางที่ถูกต้อง การทำพระนิพพานให้แจ้ง หนทางนี้ คือสติปัฏฐาน ๔
สติปัฏฐาน ๔ นี้ สัมพันธ์กับขั้น ๕ ดังนี้คือ

๑. กายานุปัสสนา	สัมพันธ์กับ	รูปขั้น
๒. เวทนานุปัสสนา	สัมพันธ์กับ	เวทนาขั้น
๓. จิตตานุปัสสนา	สัมพันธ์กับ	วิญญาณขั้น
๔. ธัมมานุปัสสนา	สัมพันธ์กับ	สัญญาและสังขารขั้น

รายละเอียดเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ขอให้ดูรรถกถาของมหาสติปัฏฐานสูตร
ซึ่งสโมสรภิกษุได้แปลไว้แล้วในหนังสือ The Way of mindfulness โดยสำนักพิมพ์ Buddhist
Publication Society, Kandy 1967.

¹ ที.มหา. ๑๐/๒๔๘/๓๓๒.

นิพพานโดยอาศัยอานาปานสติ¹

สติที่กำหนดลมหายใจเข้า – ออก (อานาปานสติ) เมื่อเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมทำให้สติปฏิฐาน ๔ บริบูรณ์ได้ สติปฏิฐาน ๔ เมื่อปฏิบัติให้เจริญเต็มที่แล้ว ย่อมนำไปโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ได้ โพชฌงค์ ๗ เมื่อปฏิบัติบำเพ็ญให้เจริญเต็มที่แล้ว ย่อมนำไปวิชชาและวิมุตติบริบูรณ์เต็มที่

ก็ อานาปานสติ ที่ปฏิบัติและทำให้เจริญเต็มที่ ย่อมนำไปสติปฏิฐาน ๔ เจริญเต็มที่ได้อย่างไร ?

๑. สมัยใดภิกษุผู้มีสติอยู่เสมอ

- (๑) ขณะหายใจเข้า หรือหายใจออก ยาว
- (๒) หายใจเข้า หรือหายใจออก สั้น (กู่ซัด)
- (๓) ผีกตนเอง ขณะหายใจเข้าหรือหายใจออก ด้วยการกำหนดรู้งองลมทั้งปวง หรือ
- (๔) ผีกตนเอง ขณะหายใจเข้า หรือหายใจออก ด้วยการระงับกายสังขาร (กล่าวคือ ลมหายใจ) นี้ลง

สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า ตามพิจารณาเห็นกายอยู่ มีความเพียรเต็มที่ มีความรู้สึกตัวเสมอ มีสติกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้

เรากล่าวลมหายใจเข้าและหายใจออกนี้เป็นกายชนิดหนึ่งในพวกกาย

๒. สมัยใด ภิกษุผีกฝนในการหายใจเข้า หรือหายใจออก ขณะนี้

- (๑) รู้สึกมีความอึดใจ (ปิติ)
- (๒) สุข
- (๓) ความคิดปรุงแต่งแห่งจิต (จิตตสังขาร) หรือ
- (๔) ระงับจิตสังขารลง

สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า ตามพิจารณาเห็นเวทนา มีความพยายามเต็มที่รู้สึกตัว มีสติ ขจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่

เรากล่าวการใส่ใจลมหายใจเข้าและออกเป็นอย่างดีว่าเป็นเวทนาชนิดหนึ่งในพวกเวทนา

๓. สมัยใด ภิกษุผีกฝนตนเองในการหายใจเข้า หรือหายใจออกขณะนี้

- (๑) กำหนดรู้จิต
- (๒) ทำจิตให้ราเริง
- (๓) ตั้งจิตมั่น หรือ
- (๔) เปลื้องจิตให้อิสระ

สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า ตามพิจารณาเห็นจิต มีความพยายามเต็มที่ที่มีความเข้าใจชัดแจ้งต่อจิต มีสติ ขจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกเสียได้อยู่เพราะปราศจากสติและความรู้สึกตัวอยู่เสมอแล้ว เราไม่กล่าวว่าจะมีการกำหนดลมหายใจเข้า – ออกได้

¹ ม.อ. ๑๔/๒๔๗/๑๙๓-๒๐๑.

๔. สมัยใด ภิกษุฝึกฝนตนเองให้ลมหายใจเข้า – ออก ขณะที่พิจารณา

- (๑) ความไม่เที่ยง
- (๒) ความคล้ายกำหนด
- (๓) ความดับกิเลส หรือ
- (๔) ความสละคืนกิเลส

สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่า ตามพิจารณาเห็นธรรมอยู่ มีความเพียรเต็มที่มีความเข้าใจธรรมชัดแจ้ง มีสติ ขจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ ครั้นเห็นการละอกิขณาและโทมนัสด้วยความเข้าใจ เธอยอมพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ด้วยอุเบกขาอันบริบูรณ์

อานาปานสติ ที่ปฏิบัติและเจริญเต็มที่แล้วอย่างนี้แล ย่อมนำไปสู่สติปัฏฐาน ๔ บริบูรณ์ได้ ก็ สติปัฏฐาน ๔ ที่ภิกษุปฏิบัติแล้วและทำให้เจริญเต็มที่แล้วอย่างไร จึงชื่อว่าย่อมนำไปโพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์ ?

1. สมัยใด ภิกษุตามพิจารณาเห็นกาย เวทนา จิตและธรรมอยู่ มีความเพียร มีความเข้าใจสภาพทั้ง ๔ อย่างแจ่มแจ้ง มีสติ ขจัดอกิขณาและโทมนัสในโลกเสียได้ สมัยนั้น สติชื่อว่าไม่ถูกรบกวน และสมัยใด สติตั้งมั่นไม่ถูกรบกวน สมัยนั้น เธอยอมบรรลุถึง และทำให้สติสัมโพชฌงค์เจริญ และด้วยอาการเหล่านี้ โพชฌงค์นี้ย่อมถึงความสมบูรณ์เต็มที่

2. สมัยใด เมื่อภิกษุมีสติอย่างนั้นอยู่ เธอยอมคนควา ไตรตรองและพิจารณาธรรมด้วยปัญญา สมัยนั้น ภิกษุชื่อว่าปรารภและเจริญธรรมวิจยสัมโพชฌงค์ และธรรมวิจยสัมโพชฌงค์นี้ ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

3. สมัยใด เมื่อภิกษุคนควา ไตรตรอง พิจารณาธรรมด้วยปัญญาความเพียรของเธอมั่นคงไม่ย่อหย่อน สมัยนั้น เธอชื่อว่าได้ปรารภ และทำให้วิจยสัมโพชฌงค์เจริญ และด้วยประการฉะนี้ วิจยสัมโพชฌงค์ ย่อมถึงความบริบูรณ์เต็มที่

4. สมัยใด ปิตินันปราศจากอามิส (อยู่เหนืออัมผัส) เกิดขึ้นแก่ภิกษุ ผู้มีความเพียรอันมั่นคงแล้ว สมัยนั้น เธอชื่อว่าได้ปรารภ และทำให้ปิตินันปราศจากอามิส และด้วยประการฉะนี้ ปิตินันปราศจากอามิส ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

5. สมัยใด ขณะที่ภิกษุระงับปิตินันเกิดขึ้นในใจได้ กายและจิตของเธอ ย่อมเป็นธรรมชาติสงบระงับ สมัยนั้น เธอชื่อว่าได้ปรารภและทำให้ปิตินันปราศจากอามิส และด้วยประการอย่างนี้ ปิตินันปราศจากอามิส ย่อมถึงความเจริญเต็มที่

6. สมัยใด จิตของภิกษุผู้มีกายอันสงบระงับแล้ว และมีความสุขยอมตั้งมั่น สมัยนั้น เธอชื่อว่าได้ปรารภและทำให้สมาธิสัมโพชฌงค์เจริญและด้วยประการฉะนี้ สมาธิสัมโพชฌงค์นี้ ย่อมถึงความบริบูรณ์เต็มที่

7. ก็สมัยใด ภิกษุผู้วางเฉยต่อจิตที่ตั้งมั่นแล้วเช่นนั้น ได้เป็นอย่างดี สมัยนั้น เธอชื่อว่าได้ปรารภและทำให้อุเบกขาสัมโพชฌงค์เจริญ และด้วยประการอย่างนี้ อุเบกขาสัมโพชฌงค์นี้ย่อมถึงความสมบูรณ์เต็มที่

สติปัฏฐาน ๔ อันภิกษุปฏิบัติและทำให้เจริญเต็มที่อย่างนี้แล ย่อมนำไปโพชฌงค์ ๗ สมบูรณ์เต็มที่ ด้วยประการฉะนี้

ก็ภิกษุที่เจริญโพชฌงค์แล้วอย่างไร ทำให้มากแล้วอย่างไร
จึงนำไปปัญญาและวิมุตติถึงความสมบูรณ์เต็มที่ ?

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมเจริญโพชฌงค์ คือ สติ ธรรมวิจย วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ
สมาธิและอุเบกขา อันอาศัยความสงบ การคลายความ กำหนด ความดับ และการปลดปล่อย

โพชฌงค์ ๗ ประการที่ภิกษุเจริญแล้ว และทำให้มากแล้ว อย่างนี้แล
ย่อมนำไปปัญญาและวิมุตติสมบูรณ์เต็มที่

เปรียบเหมือนความขำ¹ ผึ่งเส้าหมอลงในแผ่นดิน ล่ามคอขำป่าไผ่มั่นคง
เพื่อแก้ไขปรกตินิสัยของสัตว์ป่า ความต้องการ ความกระวนกระวาย
ความลำบากใจและความดุร้าย (ของสัตว์ป่า) เพื่อให้ขำป่าเชือกนั้นภริมย์ในแดนบ้าน
และสอนให้ขำเชือกนั้นมีพฤติกรรมที่ดี ตามที่มนุษย์ต้องการฉันใด อริยสาวก
ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ควรผูกใจไว้อย่างมั่นคงกับสติปัฏฐาน ๔ อย่างนี้
เพื่อแก้ไขปรกตินิสัยแบบโลก ๆ และความต้องการแบบต่ำ ๆ แก้ไขความกระวนกระวาย
ความลำบากใจ และความเบียดเบียนกัน เพื่อบรรลุสู่ธรรม และทำพระนิพพานให้แจ้ง

---

¹ ม.อ. ๑๔/๓๙๗/๒๖๙.

มรรคองค์ที่ ๘ สัมมาสมาธิ

ก็สัมมาสมาธิเป็นไหน ?¹

คำจำกัดความของคำว่าสัมมาสมาธิ

จิตที่เกาะเกี่ยวแน่นแนบในอารมณ์เดียว (จิตแตกคคตา = จิตต + เอกคคตา)

ตามศัพท์แปลว่า ความแน่นแนบแน่นในอารมณ์เดียวของจิตภาวะดังกล่าวนี้เรียกว่า
“สมาธิ”

ความตั้งใจมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ)

ในความหมายที่กว้างที่สุดก็คือสภาวะความสงบแน่นของจิตใจที่แสดงออกมาในทางกุศลโดยส
วนเดียว (กุศลจิต) และต้องมีความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ) (มรรคองค์ที่ ๒) ความพยายามชอบ
(สัมมาวายามะ) (มรรคองค์ที่ ๖) และความระลึกรู้ชอบ (สัมมาสติ) (มรรคองค์ที่ ๗)

กำกับควบคุมไปด้วยเสมอ ส่วนมิจฉาสมาธิ คือ ความตั้งใจในทางที่ผิดนั้น

เป็นการแสดงออกของจิตที่เป็นกุศล และเป็นภาวะทางจิตในขั้นธรรมดาสามัญ

หาใช่ภาวะที่เจริญสูงขึ้นของจิตไม่ คำว่า “สมาธิ” ที่ใช้ในที่ทั่วไปในพระสูตรนั้น

หมายถึงสัมมาสมาธิ คือความตั้งใจมั่นชอบนั่นเอง

อารมณ์หรืองานที่ทำให้เกิดสัมมาสมาธิ

อารมณ์ หรือ หลักธรรมที่จะเจริญให้เกิดสมาธินั้น ก็คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ (มรรคองค์ที่
๗)

องค์ประกอบของการเจริญสมาธิ

ปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบที่จำเป็นของการเจริญสมาธิ

ได้แก่ความเพียรพยายามอย่างละเอียดอ่อน ๔ ประการ (ปธาน ๔) (มรรคองค์ที่ ๖)

¹ ม.ม. ๑๒/๕๐๘/๕๕๐.

การเจริญสมาธิ

การฝึกฝนปฏิบัติทำให้เจริญองกาม และปลุกฝังคุณธรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมา เรียกว่าเจริญ (ภาวนา) สมาธิ

ความตั้งใจมั่นชอบ (สัมมาสมาธิ)

นี้แบ่งออกเป็น ๒ ประการ คือ

1. ความสงบแน่วแน่ใกล้เข้าไปต่อองค์ฌาน เรียกว่า สมาธิเฉียด ๆ (อุปปจารสมาธิ)
2. ความสงบที่แน่วแน่แนบแน่นในอารมณ์หนึ่งอารมณ์เดียว เป็น สมาธิได้ถึงฌาน เป็นสมาธิแน่วแน่ (อัปปนาสมาธิ)

ฌานต่าง ๆ ที่เอ๋ยถึงมานี้ เป็นสภาวะความสงบของจิตที่บรรลุถึงแล้ว จะสงบระงับความเร่าร้อนจากนิวรณ์ทั้ง ๕ ได้ เป็นความสงบที่พ้นจากความรู้สึกทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ภายนอก ระยะเวลาที่อยู่ในฌานนั้น จะไม่รับรู้ประสาทสัมผัสต่าง ๆ ภายนอกเลย แต่ภาวะทางใจกลับเต็มไปด้วยความสงบเยือกเย็น และมีสติสัมปชัญญะเป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตาม การได้ฌานต่าง ๆ เหล่านั้น ไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุโลกุตตรมรรค ๔ ประการแต่อย่างใด คือ ทั้งอุปปจารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ

มิใช่เป็นสภาวะธรรมที่เป็นกำลังให้บรรลุถึงโลกุตตรมรรค ๔ ประการดังกล่าวได้ เพราะสมาธิทั้ง ๒ ประการนั้น เป็นคุณธรรมเพียงสงบระงับกิเลสไว้เท่านั้น

ไม่สามารถทำลายกิเลสให้เป็นสมุจเฉทปหานได้ การบรรลุโลกุตตรมรรค ๔ ประการดังกล่าว ต้องอาศัยปัญญาญาณที่เกิดขึ้นจากการเจริญวิปัสสนา (วิปัสสนาปัญญา)

เข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของรูปนามว่า ตกอยู่ในไตรลักษณ์ คือ ความเป็นของไม่เที่ยง แปรเปลี่ยนอยู่เสมอ (อนิจจตา) ความเป็นสภาพไม่คงทนอยู่ในสภาพเดิมได้ (ทุกขตา) และเป็นธรรมชาติที่หาตัวตนมิได้ ไม่อยู่ในอำนาจของผู้ใด (อนัตตตา)

ปัญญาญาณที่กล่าวนี้สามารถจะบรรลุได้ด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา ที่มีอุปปจารสมาธิเป็นหลักเท่านั้นมิใช่ต้องให้ถึงอัปปนาสมาธิเลย

บุคคลที่บรรลุโลกุตตรมรรคอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งมีใจเป็นฌานลาภีบุคคลคือ มีได้ฌานมาก่อนเลย เรียกว่าสุขวิปัสสกะ หรือสุทธวิปัสสนายานิกะ คือบุคคลที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ส่วนบุคคลผู้ได้ฌานมาก่อน (ฌานลาภีบุคคล) แล้วเจริญวิปัสสนา จนบรรลุโลกุตตรมรรคอย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า สมถยานิกะ คือบุคคลผู้เจริญวิปัสสนาโดยมีสมถะเป็นบาท (Yana)

รูปฌาน ๔ ประการ

(ฌาน)

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สงัดแล้วจากกามทั้งหลาย สงัดแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย เข้าถึงปฐมฌาน ซึ่งมีวิตก วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดแต่วิเวกอยู่¹

นี่คือปฐมฌาน ที่มีวิตก คือ รูปธรรมเป็นอารมณ์ (รูปาวจรฌาน) การทำให้ปฐมฌานนี้เกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อฝึกฝนปฏิบัติจนจิตสงบ เข้าสู่สภาวะมีสมาธิอย่างแน่วแน่ (อัปปนาสนาธิ) ที่ตัดความรู้สึกทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ ได้ และระงับดับนิวรณ์ทั้ง ๕ ได้

ปฐมฌานนี้จะระงับดับนิวรณ์ทั้ง ๕ ได้ และจะมีเจตสิกธรรม คือ องค์ฌาน ๕ อย่างเกิดขึ้นมา เมื่อภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เข้าถึงปฐมฌาน นิวรณ์ธรรม ๕ ประการเหล่านี้ คือ กามฉันทะ ได้แก้ความพอใจรักใคร่ในกามารมณ์ทั้ง ๕ พยาบาท ได้แก้ความคิดประทุษร้ายผู้อื่น ถีนมิทธะ ได้แก้ความซึ่มเซ่าง่วงเหงาหาวนอน อุทธัจจกุกกุกจะ ได้แก้ความหงุดหงิดใจ กระสับกระส่าย ฟุ้งซ่าน รำคาญใจ และวิจิกิจฉา ได้แก้ความลังเลใจ คลางแคลงสงสัย ย่อมจะถูกระงับดับไป ด้วยองค์ธรรมของปฐมฌาน ที่เกิดขึ้น คือ วิตก ระงับดับถึงมิทธะได้ วิจารณ์ ระงับดับวิจิกิจฉาได้ ปิติ ระงับดับพยาบาทได้ สุข ระงับดับอุทธัจจกุกกุกจะได้ และ เอกัคคตาระงับดับกามฉันทะได้²

เจตสิกธรรมทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ มีอยู่ในปฐมฌาน เรียกว่า องค์ของปฐมฌาน (ฌานังคะ) ได้แก่ วิตก (ภาวะของจิตที่กำลังเกาะเกี่ยวอารมณ์) วิจารณ์ (จิตที่กำลังคิดพิจารณา หรือประกอบอารมณ์ไว้) ดังนั้นทั้งวิตกและวิจารณ์ เป็นภาวะของจิตที่สืบต่อสัมพันธ์กัน ในภรณ์วิเสสชื่อ วิสุทธิมรรค ท่านกล่าวว่า

วิตกเปรียบด้วยการถือหม้อส่วนวิจารณ์เปรียบด้วยการทำความสะอาดหม้อในขณะที่ถืออยู่นั้น ในปฐมฌานนั้น ทั้งวิตกและวิจารณ์มีกำลังไม่มากนัก

และจะถูกละทิ้งไปในเมื่อบรรลุถึงฌานที่สูงไปกว่านั้น (ตั้งแต่ทุติยฌานเป็นต้นไป)

และต่อจากนั้นไป เพราะวิตกและวิจารณ์สงบระงับไป ภิกษุจึงได้เข้าถึงทุติยฌาน (ฌานที่ ๒) อันเป็นฌานที่ทำให้ใจสงบ ผ่องใสได้เฉพาะตัวและใจมีอารมณ์หนึ่งเกิดขึ้น เป็นฌานที่ไม่มีวิตกและวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดแต่สมาธิ (เอกัคคตา)

ในฌานที่ ๒ มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข และสมาธิ (เอกัคคตา)

และต่อจากนั้น เพราะปิติตับไป ภิกษุนั้นจึงเป็นผู้วางเฉย แต่มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขทางกาย ได้เข้าถึงตติยฌาน (ฌานที่ ๓) ซึ่งมีเป็นฌานที่พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า ผู้วางเฉย มีสติ ย่อมอยู่เป็นสุข

ในตติยฌาน (ฌานที่ ๓) มีองค์ ๓ ประการคือ สุข เอกัคคตา และอุเบกขา

¹ ที.มหา ๑๐/๒๙๙/๓๔๙.

² ม.ม. ๑๒/๔๙๙/๕๔๐.

และต่อจากนั้น เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะดับโลมนัสและโทมนัสไป
ภิกษุเหล่านั้นจึงได้เข้าถึงจุดตถนิมิต (นิมิตที่ ๔) ซึ่งเป็นนิมิตที่ปราศจากสุขและทุกข์
มีแต่อุเบกขาและสติอันบริสุทธิ์

ในจุดตถนิมิตนี้ (นิมิตที่ ๔) มีองค์ ๒ ประการ คือ เอกัคคตา (สมาธิ) และอุเบกขา

ในปกรณ์วิเสสชื่อ วิสุทธิมรรค ท่านได้อธิบายอารมณ์ของสมาถกรรมฐาน ๔๐
อย่างไว้อย่างละเอียด ด้วยการปฏิบัติในอารมณ์สมณะดังกล่าว จะทำให้บรรลุถึงนิมิตต่าง ๆ ได้
รูปนิมิตทั้ง ๔ ประการเหล่านั้น สามารถจะบรรลุได้ด้วยการปฏิบัติกัมมัฏฐานเหล่านี้ คือ
อานาปานสติ กสิณ ๑๐ อุเบกขากัมมัฏฐาน ซึ่งเป็นการปฏิบัติในพรหมวิหารธรรมข้อที่ ๔
รูปนิมิต ๓ ประการเบื้องต้นนั้น ทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการเจริญพรหมวิหารธรรม ๓
ประการเบื้องต้น คือ เมตตา กรุณา และมุทิตากัมมัฏฐาน

ปฐมนิมิตนั้นจะทำให้เกิดมีขึ้นได้ ก็ด้วยการเจริญปฏิบัติในอสุภกัมมัฏฐาน ๑๐ อย่าง
(อสุภภาวนา คือการพิจารณาซากศพในป่าช้า ๑๐ อย่าง ดังที่มีอธิบายในวิสุทธิมรรคนั้น)
และการเจริญกายคตาสติ (ได้แก่การพิจารณาอาการ ๓๒ ของร่างกาย)

อุปะจารสมาธิ สามารถทำให้เกิดมีขึ้นได้ ด้วยการเจริญอนุสติกรรมฐาน ๘ ประการ คือ
พุทธานุสติ ธัมมานุสติ สังฆานุสติ สีลानุสติ จาคานุสติ ทเวตตานุสติ อุปะสมานุสติ
และมรณัสสติ อาหาเรปฏิกูลสตัณญา (การพิจารณาอาหารที่บริโภคเข้าไป ว่าเป็นของน่าเกลียด)
และจตุธาตววัตถาน (การพิจารณาธาตุทั้ง ๔)

อรุปนนิมิตทั้ง ๔ นั้น (อรุปนนิมิต – อรูป) จะทำให้เกิดมีขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยอรุปนนิมิตอันดับที่
๔ เป็นบาทฐานในการปฏิบัติ เพื่อเป็นอารมณ์ในการเจริญให้บรรลุถึงอรุปนนิมิตทั้ง ๔ ต่อไป คือ

อากาศานัญญาตถนิมิต ได้แก่
นิมิตที่เกิดจากการเพ่งความว่างเปล่าของอากาศเป็นอารมณ์

วิญญานัญญาตถนิมิต ได้แก่
นิมิตที่เกิดจากการเพ่งความรู้ถึงอากาศที่ไม่มีที่สิ้นสุดเป็นอารมณ์

อากิญจัญญาตถนิมิต ได้แก่ นิมิตที่เกิดจากการเพ่งนัตถิบัญญัติ
คือความไม่มีอะไรเป็นอารมณ์

และเนวสัจญานัญญาตถนิมิต ได้แก่
นิมิตที่เกิดจากการเพ่งความรู้ในนัตถิบัญญัติเป็นอารมณ์

หลักการปฏิบัติสมาธิและกัมมัฏฐานทั้งหมด ท่านอธิบายไว้แล้วในวิสุทธิมรรค
(โปรดดูที่นั่นได้)

พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลายจงเจริญสมาธิเถิด
เพราะรู้ว่าผู้มีสมาธิตั้งมั่นแล้วย่อมรู้ชัดถึงสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็นจริงอย่างแท้จริงว่า
สิ่งเหล่านี้เป็นอย่างไร ย่อมรู้ชัดถึงการเกิดขึ้น และการดับไปของรูป เวทนา สัจญญา สังขาร
และวิญญาน”¹

ดังนั้น ภิกษุต้องฉลาด รู้จักปล่อยวาง
ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเบญจขันธ์ฉลาดรู้จักละทิ้งอริชชาและตัณหาได้
และฉลาดเจริญปฏิบัติทั้งสมณะและวิปัสสนา อย่างถูกต้อง¹
นี่คือข้อปฏิบัติที่เป็นทางสายกลาง ซึ่งพระตถาคตพระพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ยิ่งแล้ว
เป็นปฏิทาที่ทำให้เกิดดวงตา เกิดปัญญาญาณ และเป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อการรู้ยิ่ง
เพื่อการตรัสรู้ และเพื่อพระนิพพาน²
และเมื่อภิกษุทั้งหลายดำเนินปฏิบัติตามมัชฌิมาปฏิพานี้
เธอทั้งหลายก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ (บรรลุนิพพานได้)³

---

¹ ส.ข.น.ธ. ๑๗/๒๗/๑๘.

¹ ม.ญ. ๑๔/๘๓๑/๕๒๖.

² ส.ม.พ. ๑๙/๑๖๖๔/๕๒๘.

³ พุ.ธ. ๒๕/๓๐/๕๑.

การเจริญภาวนาอภิญ्ञคิกมรรคของพระสาวก ศรัทธาอันมั่นคง และความดำริชอบ (สัมมาสังกัปปะ)

(มรรคองค์ที่สอง)

(พระพุทธองค์ตรัสว่า) “คฤหบดี บุตรของคฤหบดี หรือกุลบุตรผู้เกิดมาในสกุลใดสกุลหนึ่ง เมื่อได้ฟังธรรมแล้ว ก็เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระตถาคต และพิจารณาเห็นว่า ชีวิตฆราวาสผู้ครองเรือน มีแต่ความคับแคบ และเป็นบ่อเกิดของกิเลสเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ มากมาย ยากแก่การจะประพฤติพรตพรหมจรรย์ ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ เหมือนการออกบวชเป็นพระภิกษุได้ อย่างกระนั้นเลย เราควรปลงผม โกนหนวด นุ่งห่มผ้ากาสาวพัสตร์ ออกบวชเป็นพระภิกษุเถิด และต่อมาไม่นานกุลบุตรผู้นั้น ก็เสียดสละสมบัติพัสถานบ้านช่อง ญาติพี่น้องทั้งสิ้น ปลงผม โกนหนวด ออกบวช เป็นพระภิกษุ”¹

ศีลสิกขา

(มรรคองค์ที่ ๓, ๔ และ ๕)

เมื่อกุลบุตรนั้นได้บวชเป็นพระภิกษุแล้วอย่างนี้ เป็นผู้มึลสิกขาศีลเช่นเดียวกับพระภิกษุทั้งหลาย คือ ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต วางมือจากศาสตราวุธ มีความละอายตอบาปอกุศล มีความเมตตากุณาปรารภนาให้สัตว์โลกทั้งมวลอยู่เย็นเป็นสุข ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ รับเอาแต่สิ่งของที่ประชาชนยินดีให้ ประพฤติตนแต่สุจริตธรรม ละเว้นขาดจากการกระทำที่เป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ ละเมถุนธรรมอันเป็นของต่ำทรามสำหรับชาวบ้าน ไม่กล่าวคำเท็จ พูดแต่คำสัตย์ มีหลักฐานที่เชื่อถือได้ไม่หลอกลวงโลก เว้นขาดจากคำส่อเสียด และคำยุยงส่งเสริมให้แตกความสามัคคี ส่งเสริมให้เกิดความกลมเกลียวกัน ไม่พูดจากหยาบคาย กล่าวแต่คำไพเราะเสนาะโสิต เป็นที่โปรดปรานของทุก ๆ คน ไม่พูดจาเหลวไหลไรสาระ พูดอะไรล้วนถูกธรรมถูกวินัย ถูกกาลเทศะ เว้นขาดจากการทำลายพืชพันธุ์ธัญญาหาร ละการขบฉันในเวลาวิกาล งดเว้นเด็ดขาดจากการขบรอง ประโคมดนตรี และดูการเลิน อันเป็นข้าศึกแก่กุศลไม่ประดับ

ตกแต่งร่างกายด้วยของหอมชนิดต่าง ๆ ไม่ใช่ที่นอนสูง และที่นอนใหญ่ ไม่รับเงินทองของอนามาส เว้นขาดจากการรับเนื้อสด ไม่รับสตรี กุมารี ทาสีและทาส สัตว์เลี้ยงต่าง ๆ คือ แพะ แกะ ไก่ สุกร ช้าง ม้า ลา โค กระบือ ตลอดจนไร่นาสาโทต่าง ๆ เป็นต้น เว้นขาดจากการทำตนเป็นคนรับใช้

¹ ม.ม. ๑๒/๔๕๔/๔๙๐.

สื่อข่าวสาร การค้าขาย คดโกง เครื่องชั่ง ตวง วัด ตลอดจนการกินสินบาทคาดสินบน และหลอกหลวง
ฉ้อฉล ปลอมแปลง การตีรันฟันแทง กระทำการจองจำ การระรานปล้นสดม การขู่กรรโชก
ตลอดการกดขี่ทารุณกรรมต่าง ๆ

ผู้บวชเป็นพระภิกษุ นั้น ย่อมสิ้นโทษด้วยจีวร เพื่อปกปิดร่างกาย

ฉันอาหารบิณฑบาตเพียงเพื่อดำรงชีพอยู่สำหรับการประพฤติพรหมจรรย์เท่านั้น จะจาริกไปสู่ที่ใด
อาศัยเพียงปัจจัยสองอย่างนี้เท่านั้น ก็ไปได้เหมือนกับนกที่บินไปในอากาศ อาศัยเพียงปีกสองข้าง
ก็บินไปได้ฉะนั้นเมื่อภิกษุ นั้นเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีลวัตรปฏิบัติ (ศีลขันธ์) อันประเสริฐยิ่งเช่นนี้แล้ว
เธอย่อมมีแต่ความสุขกายสุขใจกายเดียว

การสำรวมอินทรีย์

(มรรคองค์ที่ ๖)

ภิกษุ นั้นเมื่อเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น
สัมผัสถูกต้องด้วยกาย และรูธรรมารมณ์ด้วยใจแล้ว มีสติสำรวมระมัดระวัง รู้ทันสักแต่ว่า ได้เห็น
ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รส ได้สัมผัส และได้รู้เท่านั้น แต่ไม่หลงติดที่ทำให้เกิดโลภะคือ ความยินดี
และขัดเคืองใจ คือยินดี เรียกว่าเป็นผู้มีความสำรวมระมัดระวังอินทรีย์ทั้ง ๖ (อินทรีย์สังวร) คือ
ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ได้เป็นอย่างดี และประเสริฐยิ่ง ย่อมเป็นผู้มีความสุขกายสุขใจ
ที่ไม่มีกิเลสใด ๆ เจือปนเลย

สติและสัมปชัญญะอันบริบูรณ์

(มรรคองค์ที่ ๗)

ภิกษุ นั้นย่อมมีสติระลึกรู้ตัวอยู่เสมอ ในอิริยาบถต่าง ๆ คือ ในการก้าวไปข้างหน้า
การถอยมาข้างหลัง ในการเหยียดขาและขวา ในการคู้เขาและเหยียดออก การใช้ผ้าสังฆาฏิ
บาตรและจีวร ในการขบฉัน การดื่ม การเคี้ยว การลิ้มรส การถ่ายอุจจาระ และปัสสาวะ
ตลอดการเดิน ยืน นั่ง นอน การหลับและการตื่น การพูดและการฟัง

เมื่อภิกษุ นั้นมีสติสัมปชัญญะ ระลึกรู้ตัว มีอินทรีย์สังวรเป็นอย่างดีเยี่ยมเช่นนี้แล้ว
เธอย่อมมุ่งหน้าสู่เสนาสนะอันสงัดวิเวกวังเวง คือป่า โคนไม้ ภูเขา ซอกเขา ถ้ำ ป่าทึบ ที่โปร่งแจ้ง
(อัฟโพทาส) และลอมฟาง หลังจากกลับจากบิณฑบาต เสร็จภัตกิจเรียบร้อยแล้ว
เธอนั่งขัดสมาธิ (เอาเท้าขวาทับเท้าซ้าย และมือขวาวางบนมือซ้าย) ตั้งตัวตรงให้พอดี
มีสติมั่นคงเฉพาะหน้าในการกำหนดปฏิบัติธรรม

การละนิวรณ์ธรรมทั้ง ๕ ประการ

(นิวรณ์)

เมื่อภิกษุ นั้นเริ่มปรารภความเพียร ปฏิบัติธรรมอย่างนั้นแล้ว จิตของเธอย่อมมีสมาธิ มีกำลัง
สามารถละความใคร่พอใจในกามารมณ์ทั้งหลายได้ เป็นจิตไม่มีความกำหนัด
เธอย่อมชำระจิตให้บริสุทธิ์จากความกำหนัดยินดีออกไปได้

ต่อจากนั้น จิตของเธอจะมีพลังละพยาบาท คือ ความคิดประทุษร้ายได้ มีจิตไม่พยาบาท มีแต่ความกรุณาปรานี ปรารภนาให้สัตว์มีชีวิตทั้งปวงมีความสุข จิตของเธอจะหมดจดจากพยาบาทนี้ได้

ต่อจากนั้น เธอจะละถีนมิถะ คือ ความเคลิบเคลิ้ม ซึมเซา ง่วงเหงาหาวนอน มีจิตใจปลอดโปร่งสว่างไสว มีสติสัมปชัญญะ เธอย่อมชำระจิตให้หมดจดจากความซึมเซาง่วงเหงาหาวนอนได้

ต่อไป เธอจะละอุทธัจจกุกุจจะ คือ ความที่จิตหงุดหงิด ฟุ้งซ่าน กระสับกระส่าย เตือดร้อน เป็นผู้มึนจิตสงบเยือกเย็นและเบิกบาน ย่อมชำระจิตให้สะอาด บริสุทธิ์จากความหงุดหงิด ฟุ้งซ่านรำคาญนี้ได้

แล้วภิกษุนั้นก็ละวิจิกิจจา คือ ความลังเลใจ และความสงสัยต่าง ๆ ไม่มีความเคลือบแคลงลังเลใจในกุศลธรรมทั้งหลาย ย่อมทำจิตให้หมดจดสะอาด จากความเคลือบแคลงลังเลใจนี้ได้

ฌานต่าง ๆ

(มรรคองค์ที่ ๘)

เมื่อภิกษุนี้ได้สงบระงับนิเวศธรรมทั้ง ๕ ประการ ที่ทำให้จิตใจเศร้าหมอง ขุ่นมัว และบันเทิงสนธิปัญญา อย่างนี้แล้ว เป็นผู้สงัดจากกามารมณ์ และอกุศลธรรมทั้งปวง ชื่อว่าได้บรรลุถึงรูปฌานทั้ง ๔ ประการ¹

วิปัสสนา

(มรรคองค์ที่ ๑)

ภิกษุนี้ย่อมพิจารณาเห็นเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน สืบต่อเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (อนิจจัง) เป็นสภาพที่ต้องทนทุกข์ทรมาน มีความลำบาก เป็นภาวะที่หนัก เหมือนผีร้ายที่ถูกทิ่มแทงด้วยหนามแหลมคม ไม่สามารถจะคงทนอยู่ในสภาพเดิมได้ (ทุกขัง) และเป็นสภาวะที่ไร้สาระแก่สาร หาตัวตนที่เที่ยงแท้ไม่ได้ ไม่อยู่ในอำนาจการบังคับบัญชาของมhitานุภาพใด ๆ (อนัตตา) เมื่อเธอพิจารณาเห็นด้วยปัญญา ตามความเป็นจริงอย่างนี้แล้วจิตของเธอจะเบื่อหน่าย คลายกำหนด สงบสงัดแน่วแน่ต่อสันติธรรม นำไปสู่ปัญญาที่รู้ชัดว่า **นี่สงบจริงหนอ** (เอตัง สนัตตัง) **นี่ประณีตจริงหนอ** (เอตัง ปณีตัง) คือภาวะของจิตที่พ้นจากความมัวเมาในกิเลสตัณหาทั้งปวง พ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิดอีก เป็นธรรมที่ดับตัณหาได้โดนสิ้นเชิงแล้ว คลาย ราคะ โทสะ

¹ ม.ม. ๑๒/๔๕๔/๔๙๐.

และโมหะ ทั้งมวลได้ เข้าถึงพระนิพพานโดยสมบูรณ์ เรียกว่า
ถึงภาวะการณสิ้นอาสวะกิเลสทั้งมวล (อาสวัภยญาณ)¹

นิพพาน

ภิกษุ นั้นได้รู้เห็นตามเป็นจริงอย่างนี้แล้ว
จิตก็ยอมหลุดพ้นจากอาสวะคือกิเลสเครื่องหมักดองในจิตสันดานทั้งหลายได้ คือ จากกามาสวะ
ได้แก่ อาสวกิเลส คือ กามารมณ์ ภวาสวะ ได้แก่ อาสวกิเลสที่ตนยึดติดหมกมุ่นอยู่และอริชาสวะ
ได้แก่ อาสวกิเลสที่คนหลงมกมาย หมกมุ่นอยู่ และเมื่อจิตหลุดพ้นอย่างนี้แล้ว
เธอก็มีปัญญาญาณว่า เราหลุดพ้นแล้ว และรู้ชัดต่อไปอีกว่า การเกิด (ชาติ) ของเรา สิ้นสุดลงแล้ว
การประทุพติพรหมจรรย์ของเราสำเร็จโดยสมบูรณ์แล้ว ก็คือขอปฏิบัติเพื่อให้ถึงมรรค ผล
นิพพาน เราได้รับผลสมบูรณ์แล้ว จึงไม่มีกิจ คือ
ขอปฏิบัติเพื่อมรรคผลสำหรับตนเองอีกต่อไปแล้ว²
และญาณทรรคนะก็ได้เกิดแก่ภิกษุ นั้นว่า
การหลุดพ้นของเราแน่นอนแล้ว
นี่แลเป็นชาติ (การเกิด) สุดท้ายของเรา
จะไม่มี การเวียนว่ายตายเกิด แก่เราอีกต่อไปแล้ว³
นี่แลคือปัญญาอันสูงสุดและประเสริฐสุด ที่รู้ว่างอกทุกขทั้งมวลได้หมดสิ้นแล้ว
นี่แลคือความสงบอันสูงสุด และประเสริฐสุด ที่ปราศจากกิเลส คือ โลก โกรธ และ หลง
หมดสิ้นแล้ว⁴

ผู้เข้าถึงความสงบ

ผู้ที่มีความคิดว่า “ฉันมีตัวตนอยู่” ก็ดี “ฉันไม่มีตัวตนอยู่” ก็ดี “ฉันจะมีตัวตนต่อไป” ก็ดี
“ฉันจะไม่มีตัวตนต่อไป” ก็ดี ความคิดทั้งหมดนั้นล้วนเป็นความเพ้อเจ้อ และไร้สาระแก่สารทั้งสิ้น
นำมาแต่ความทุกข์ประหนึ่งผีที่มีแผลร้าย ถูกทิ่มแทงด้วยของแหลมคม ฉะนั้น
แต่เมื่อบุคคลเข้าใจหลักธรรมที่ถูกต้อง
ปฏิบัติตนจนเลิกละเว่นขาดจากความตรึงตรองที่ไร้สาระประโยชน์ดังกล่าวแล้ว เรียกว่า
เป็นผู้เข้าถึงความสงบ เป็นพระอรหันตชีณาสพ อยู่เหนือการเกิดและการตาย

¹ อ.นวก. ๒๓/๒๔๐/๔๔๐.

² ม.ม. ๑๒/๔๗๗/๕๐๙.

³ ม.ม. ๑๒/๓๒๐/๓๒๓.

⁴ ม.อ. ๑๔/๖๙๒/๔๔๕-๖.

ไม่มีต้นหากิเลสเป็นเหตุให้หวั่นไหวอีกต่อไป และเพราะไม่มีเชื้อกิเลสเป็นเหตุดังกล่าว จึงไม่มีการเกิด แก่ เจ็บตาย และหวั่นไหวไปด้วยกิเลสต้นหากิเลสอีกต่อไป¹

จุดหมายปลายทางที่แท้จริง

(พระพุทธองค์ตรัสว่า) “ดูกรภิกษุทั้งหลาย จุดหมายปลายทางของการประพฤติพรหมจรรย์ ในพระธรรมวินัยนี้ มิใช่เพื่อลาภสักการะ และการสรรเสริญเยินยอจากชาวโลก ที่ตนประพฤติพรหมจรรย์ มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา แต่เพื่อวิมุตติ คือ อดความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะธรรมทั้งหลาย โดยสิ้นเชิงเป็นสำคัญ²

ดูกรภิกษุทั้งหลาย จุดหมายปลายทางของการประพฤติพรหมจรรย์ คือ วิมุตติ ได้แก่การหลุดพ้นจากกิเลสดังกล่าวแล้วนั้น แม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าในอดีต ก็ได้แนะนำสั่งสอนในเรื่องนี้มาแล้ว เช่นเดียวกับเราตถาคตได้สอนแก่พวกเธอทั้งหลายในบัดนี้ และแม้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่จะมาในอนาคต ก็จะมาแนะนำสั่งสอนในเรื่องนี้เช่นเดียวกัน³

พระองค์ตรัสต่อไปอีกว่า

“พวกเธอทั้งหลายจงมีธรรมเป็นเกาะ คือเป็นที่อาศัย และจงมีธรรมเป็นที่พึ่ง ที่ระลึกเกิด จงอย่าได้มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง ที่ระลึกเลย” (๑๐/๙๓/๑๑๙)

ดังนั้น ภิกษุทั้งหลาย พระธรรมและพระวินัย ที่พระตถาคตได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่พวกเธอทั้งหลาย ขอจงได้เอาใจใส่ศึกษา พิจารณา ฝึกฝน เพื่อให้รู้แจ้งแทงตลอดอริยมรรคอริยผล ดำรงตนอยู่ตลอดไป เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์แก่ชนหมู่มาก ตลอดชาวโลกทั้งมวล และเพื่อประโยชน์ และความสุข แก่เทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายตลอดไป (๑๐/๑๐๗/๑๔๐)

¹ ม.อ. ๑๔/๖๙๓/๔๔๖.

² ม.ม. ๑๒/๓๕๒/๓๗๓.

³ ม.ม. ๑๓/๒/๒.

ผู้แปล

พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ ป.ธ.๗, พ.ม., พธ.บ., M.A.

- ผู้อำนวยการวิทยาลัยครูศาสนศึกษา
- อาจารย์ผู้บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- ประธานคณะผู้จัดทำนิตยสารพุทธจักร

พระครูปลัดสุวัฒนพรหมคุณ ป.ธ., พ.ม., พธ.บ., M.A.

- เลขานุการคณบดี คณะครุศาสตร์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- อาจารย์ผู้บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระมหาเหรียญ กลยานเมธี ป.ธ.๘, พ.ม., พธ.บ., M.A.

- อาจารย์บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระธรรมทูตประจำวัดวชิรธรรมปทีป, นิวยอร์ก, สหรัฐอเมริกา

พระมหาภูเทพ เทวธมฺโม ป.ธ.๖., พ.ม., พธ.บ. (เกียรตินิยมอันดับ ๑), M.A. English Literature.

- อาจารย์บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อาจารย์สนิท ไชยวงศ์ ป.ธ.๕, พ.ม., พธ.บ., M.Ed.

- อาจารย์บรรยายในมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- นักวิชาการศึกษา ๔, ประจำสำนักงานอธิการบดี, มหาวิทยาลัยมหิดล.

ถ้อยแถลง

งานอนุสรณ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครบรอบปีที่ ๓๐ ตรงกับวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ของทุกปี แต่ต้องเลื่อนงานมาวันที่ ๖ - ๗ สิงหาคม ๒๕๒๐ ก็เนื่องจากปีนี้เป็นปีอธิกมาส การเปิดการศึกษาล่าช้ากว่าทุกปี ทำให้ไม่อาจเตรียมงานได้ทันในเวลาที่กำหนดเดิมได้ งานนี้ได้จัดขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์และอุทิศเป็นพระราชกุศลแด่ สมเด็จพระบรมมพิตรราชสมภารเจ้า พระปรมมิตมหจุฬาลงกรณ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ผู้ทรงสถาปนา และอุทิศเป็นส่วนกุศลแด่ พระพิมลธรรม (ช้อย สุวานทตเถร) ผู้รับสนองพระราชประสงค์

ในโอกาสนี้ แผนกวิชาการ คณะกรรมการบริหาร กรรมการนิสิตปีการศึกษา ๒๕๐๒ ได้เห็นพ้องกันว่า ควรจักได้พิมพ์หนังสือทางวิชาการเพื่อเกื้อกูลแก่ผู้ศึกษาธรรมโดยทั่วไป และพิจารณาเห็นว่าหนังสือ THE WORD OF THE BUDDHA ซึ่งพระญาณติโลก ภิกษุชาวเยอรมัน ได้เรียบเรียงไว้ เป็นหนังสือที่ใช้อ่านประกอบหลักสูตรคณะพุทธศาสตร์ปีที่ ๒ ของมหาจุฬาฯ และหนังสือนี้ไม่เพียงอำนวยความสะดวกแก่การศึกษาของนิสิตและนักศึกษาเท่านั้น แต่ยังให้ความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้ง ในหลักธรรมสำคัญทางพุทธศาสนา แก่ผู้ใดที่ธรรมะทั่วไปอีกด้วย

ด้วยความเมตตาอนุเคราะห์ของคณะอาจารย์ในมหาจุฬาฯ ที่ได้อุทิศเวลาแปลหนังสือเล่มนี้เป็นภาษาไทย กับทั้งทำหลักฐานอ้างอิงจากพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐ เพื่อประโยชน์แก่การค้นคว้าศึกษาต่อไป แผนกวิชาการ คณะกรรมการบริหาร กรรมการนิสิต จึงขอขอบคุณในความวิริยอุตสาหะไว้ ณ ที่นี้ด้วย ทั้งนี้ทางแผนกได้ให้ชื่อหนังสือนี้ว่า “ความจริงอันประเสริฐ”

จึงหวังไว้ว่า หนังสือ “ความจริงอันประเสริฐ” เล่มนี้ จักอำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาพอสมควร เนื่องจากเวลาในการจัดทำไม่ถึงเดือนขอบกพร่องจึงอาจจะมีอยู่บ้าง ทั้ง ๆ ที่คณะผู้จัดทำพยายามอย่างยิ่งที่จะไม่ให้มี คณะผู้จัดทำจึงขออนอมรับคำตำหนิในขอบกพร่องนั้น ๆ อันจะพึงมี โดยมีได้เกี่ยวข้องกับสถาบันการศึกษามหาจุฬาฯ แต่ประการใด หากว่าหนังสือเล่มนี้จะมีคุณความดีและอำนวยความสะดวกอยู่บ้างแล้วไซ้ ขอมอบให้เป็นเกียรติคุณประดับไว้กับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สถาบันการศึกษาอันเป็นที่รักและเทิดทูนยิ่งของพวกเรา พร้อมทั้งให้เป็นส่วนแห่งคุณความดีของคณะครู อาจารย์ กับทั้งผู้ร่วมงานทุกท่าน ขออุทิศถวายส่วนแห่งคุณความดีที่ได้บำเพ็ญในครั้งที่ เป็นพระราชกุศลแด่ สมเด็จพระปรมหาราช พระองค์ผู้ทรงสถาปนา และขออุทิศเป็นส่วนกุศลแด่ พระพิมลธรรม (ช้อย สุวานทตเถร) ผู้รับสนองพระราชประสงค์ ดำเนินการจัดการศึกษาของมหาจุฬาฯ ขึ้น และขอท่านที่มีอุปการะคุณเกื้อหนุนสถาบันศึกษาแห่งนี้ทุกท่าน จงมีส่วนร่วมในกุศลกรรมครั้งนี้โดยทั่วกัน.

คณะผู้จัดทำ